Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Cypriot Newspapers Indexed Material Eleftherotypia

2000-09-07

þÿ ™ Ã Ä ¿ Á ¹ º ¬ - ¤ - Å Ç ¿ Â 4 7

þÿ • » µ Å ¸ µ Á ¿ Ä Å À ¯ ±

http://hdl.handle.net/11728/7721

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 7 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

47

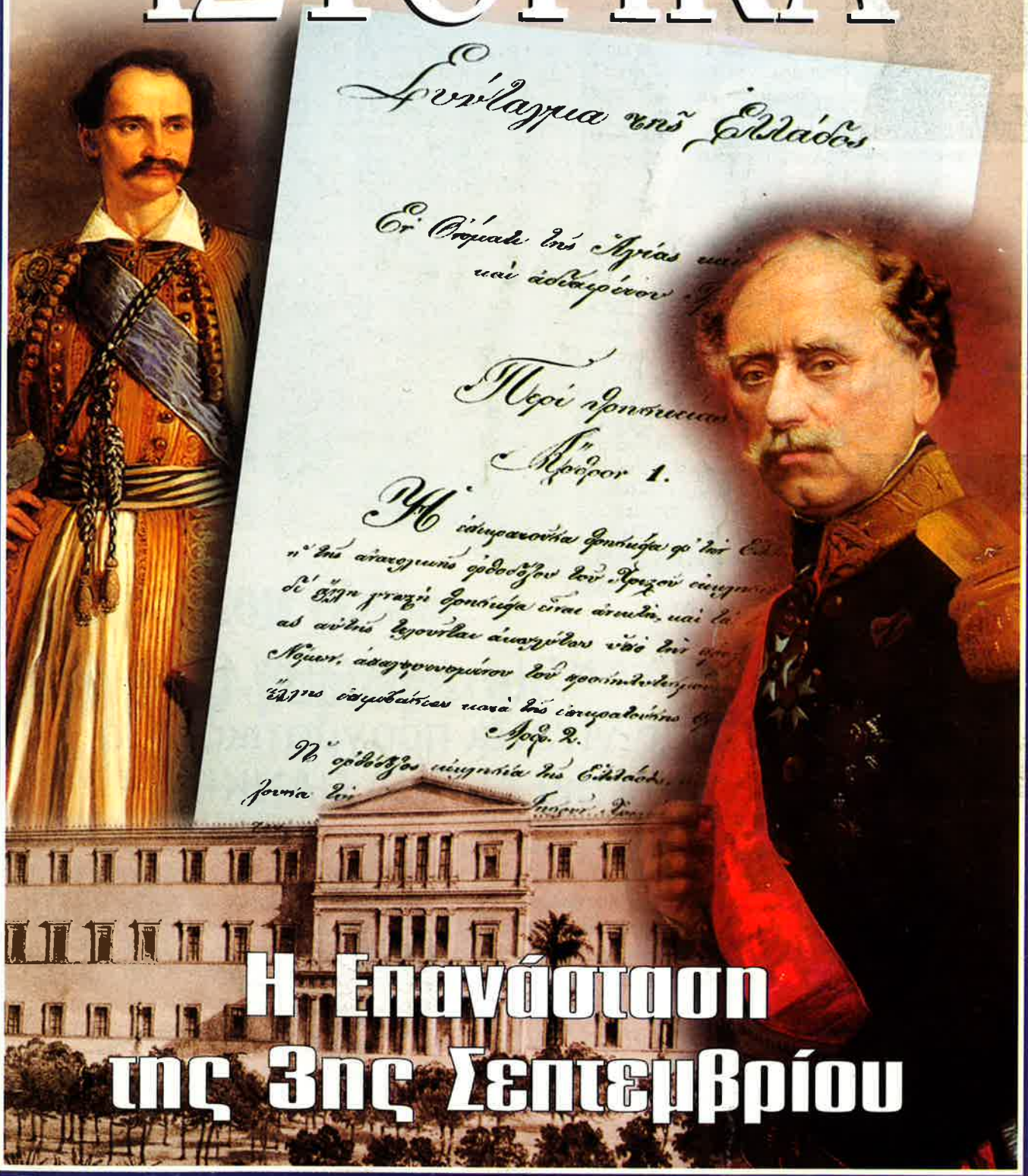

Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 7 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

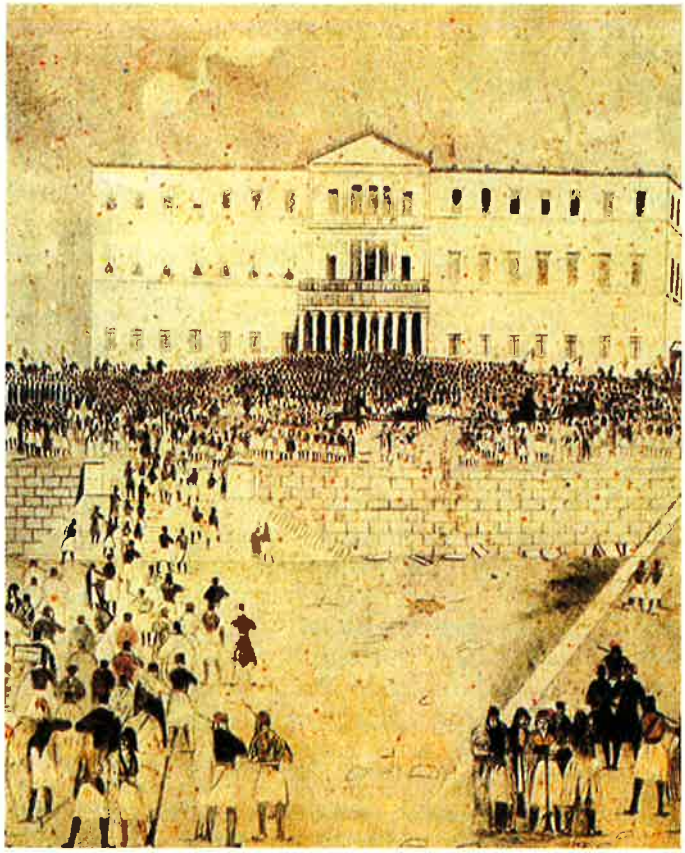

Η αρχή του τέλους της βα-ρ-βαροκρατίας

«ΔΕΝ ΕΙΜΑΙ ΠΛΕΟΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ... Μου επέβαλαν Εθνικήν Συνέλευσιν, Σύνταγμα...».
Δεν το φανταζόταν στα 1843 ο Βαυαρός ελέω Θεού μονάρχης Οθωνας ότι μπορούσε κατ' αυτόν τον τρόπο να αμφισβητηθεί η απόλυτη εξουσία του.
Με τα ανάκτορα περικυκλωμένα από στρατό και λαό, την πνοή του Μακρυγιάννη να διαπνέει το επαναστατικό κίνημα και τον αποφασισμένο Δημήτριο Καλλέργη να συντονίζει την όλη επιχείρηση, ο πιστός στο βασιλιά στρατός άρχισε να μην τον υπακούει, με πρώτον τον Σχινά να συμπαρατάσσει το πυροβολικό του στο πλευρό των επαναστατών και του λαού.
Αναίμακτα τα γεγονότα. Και η κατάληξή τους: νέα κυβέρνηση, εκδίωξη όλων των Βαυαρών και το πρωτόφαντο: λίγο καιρό μετά ο Οθωνας να ορκίζεται για την πιστή τήρηση του Συντάγματος.
Τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα...

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Το χρονικό

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
Η Ελλάδα τις παραμονές της 3ης Σεπτεμβρίου
12

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ (1833-1843)
Οικονομία μετάβασης, φτώχεια, εθνικές γαίες και χρέη
20

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ
Πόλοι και φορείς- οι ηγέτες της επανάστασης
26

Υπεύθυνος έκδοσης ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Σύνταξη ύλης ΝΑΣΟΣ ΓΚΟΛΕΜΗΣ
Σύμβουλος έκδοσης ΣΤΕΡΙΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ
Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, ΠΑΥΛΟΣ Β. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, ΑΝΝΙΤΑ Ν. ΠΡΑΣΣΑ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Α. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
Δημιουργικό ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΖΑΝΕΤΟΠΟΥΛΟΥ
Συντονισμός - επιμέλεια ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΙΑΜΠΑΣΗΣ
Μόνιμοι συνεργάτες ΦΑΙΔΩΝ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
Παραγωγή ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Ηλεκτρονική διεύθυνση istorika@enet.gr

Τυπολογία της «επανάστασης»

Αν επιχειρούσε κανείς να εντάξει τυπολογικά το ιστορικό γεγονός της 3ης Σεπτεμβρίου του έτους 1843, τότε ο όρος «επανάσταση» (με την καθιερωμένη του έννοια της ευρύτερης λαϊκής συμμετοχής) θα ήταν ασφαλώς καταχρηστικός. Ούτε το 1843, αλλά ούτε και τον Οκτώβρη του 1862, όταν αναγκάστηκε τελικά να παραιτηθεί, βρέθηκε ο Οθων αντιμέτωπος με τη μάζα των «κοινών» υπηκόων του. Αντίθετα, μια μικρή ομάδα πολιτικών του «αγγλικού» και του «ρωσικού» κόμματος ήταν εκείνη που υπαγόρευσε τους όρους (την παραχώρηση συνταγματικών ελευθεριών) στον –αιχμάλωτο από τους αξιωματικούς της φρουράς των Αθηνών– Βαυαρό μονάρχη.

Η 3η Σεπτεμβρίου 1843 ανήκει, λοιπόν, μάλλον τυπολογικά στην κατηγορία των στρατιωτικών κινημάτων με εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα (modernizing coup d'etat), αφού οι φορείς του (οι αξιωματικοί και οι πολιτικοί που τους καθοδηγούν) έχουν ως επιδίωξή τους τον εκσυγχρονισμό του πολιτειακού συστήματος. Με την «επανάσταση» της 3ης Σεπτεμβρίου (όπως καθιερώθηκε να χαρακτηρίζεται στην ιστοριογραφία), εντάσσεται λοιπόν και το μικρό βασίλειο των Ελλήνων στο γενικότερο εκείνο ευρωπαϊκό ιστορικό φαινόμενο (την επικράτηση της συνταγματικής μοναρχίας), που ξεκινά με τις «μέρες του Ιουλίου», το 1830 στο Παρίσι, για να εξαπλωθεί τους επόμενους μήνες (τον Αύγουστο με την επανάσταση των Βρυξελλών, το Νοέμβριο με την εξέγερση στη Βαρσοβία κ.λπ.) στον ευρωπαϊκό χώρο.

Αν όμως ο απόηχος του παρισινού Ιουλίου έφτασε να ακουστεί (έστω και 13 χρόνια αργότερα) μέχρις εδώ, η αλληλουχία των γεγονότων που ακολούθησαν κατά τα επόμενα έτη στην Ευρώπη δεν άγγιξε διόλου το χώρο της καθ' ημάς Ανατολής: στις 12 Ιανουαρίου του 1848, γεμίζουν οι δρόμοι του Παλέρμο από τους επαναστατημένους υπηκόους του Φερδινάνδου Β΄ της Νεαπόλεως· μέσα στις ημέρες που θα ακολουθήσουν, η επαναστατική φλόγα θα εξαπλωθεί σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Ιταλίας, ενώ, ένα μήνα αργότερα, θα στηθούν τα επαναστατικά οδοφράγματα στις εργατικές συνοικίες του Παρισιού. Ενα κύμα που ξεκινά από τις λαϊκές μάζες θα πλημμυρίσει ολόκληρη την Ευρώπη (Ιταλία, Γερμανία, Αυστρία και Ουγγαρία, αλλά και Γαλλία, Ελβετία και Αγγλία) και θα παρασύρει, κατά το σημαδιακό έτος 1848, το περίτεχνο σύστημα ισορροπιών που είχε επιβάλει στην Ευρώπη μετά το 1815 ο Μέτερνιχ. Το κράτος των πολιτών, που αναδύθηκε στην Ευρώπη από τις επαναστάσεις του 1848, παρέμεινε για εμάς εδώ ένα μακρινό, ξένο φαινόμενο.

Στο σημερινό αφιέρωμα των «Ιστορικών», εκτίθενται με κάθε λεπτομέρεια τα γεγονότα της «επανάστασης» της 3ης Σεπτεμβρίου, οι αιτίες και τα επακόλουθά της. Ας επιτραπεί λοιπόν στο συντάκτη των «Παρασημειώσεων» να υπογραμμίσει, ως απλός αναγνώστης της Ιστορίας, τις δύο εκείνες εκφάνσεις που, κατά τη γνώμη του, συνιστούν, με τη διαχρονικότητά τους, την ιδιαιτερότητα του νεοελληνικού δημόσιου βίου.

Σε αντίθεση, πρώτον, με τη γειτονική μας Σερβία, όπου οι φορείς της συλλογικής πολιτικής βούλησης, τα κόμματα, έχουν σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό (με τις αντίστοιχες ονομασίες σε συντηρητικό, φιλελεύθερο ή συνταγματικό κόμμα), δεν είναι τόσο η ιδεολογία όσο οι περιστασιακοί στόχοι, αλλά, κυρίως, η έξωθεν εξάρτηση («γαλλικό», «ρωσικό», «αγγλικό» κόμμα) που ξεχωρίζουν τους πρωταγωνιστές της πολιτικής σκηνής, τον έναν από τον άλλον.

Ο προσωποπαγής χαρακτήρας των πολιτικών κομμάτων, τα οποία δεν είναι ουσιαστικά παρά γκρουπούσκουλα γύρω από τον αρχηγό, είναι η άλλη ιδιαιτερότητα της πολιτικής σκηνής. Ιδιαιτερότητα που, τηρουμένων των αναλογιών, επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας.

Φαίδων Μαλιγκούδης

αντί *προλόγου*

Οι ημέρες της Βαυαροκρατίας δεν ήσαν... ρόδινες. Σε κάθε περίοδο της απόλυτης μοναρχίας του Οθωνα, από την άφιξή του (30 Ιαν. 1833) ίσαμε το κίνημα της 3ης Σεπτέμβρη 1843, οι υπήκοοι του «μικρού πρίγκιπα» απαντούν με ταραχές και εξεγέρσεις:

Πρώτη Αντιβασιλεία (Φεβρ. 1833 - Ιούλ. 1834). Ταραχές στη Μάνη (Μάρτ. 1834) με κύρια αφορμή τη σύλληψη και τη δίκη Κολοκοτρώνη και βασική αιτία τον επιχειρούμενο αφοπλισμό των 800 περίπου πύργων της.

Δεύτερη Αντιβασιλεία (Ιούλ. 1834 - Φεβρ. 1835). Εξέγερση της Μεσσηνίας (Αύγ. 1834) με αιτήματα την παραχώρηση Συντάγματος και την ελάφρυνση της φορολογίας.

Αρχιγραμματεία Αρμανσπεργκ (Ιούν. 1835 - Φεβρ. 1837). Εξέγερση στην Ακαρνανία (Φεβρ. 1836) για τη σύγκληση Εθνικής Συνέλευσης και για τη σωτηρία της ορθοδοξίας.

Προσωπική μοναρχία του Οθωνα (1838-1843). Ταραχές στην Υδρα (Απρ. 1838) με αφορμή το νόμο περί απογραφής και στρατολογίας και κύρια αιτία την οικονομική δυσπραγία.

Η βαυαρική... ακρίδα τα αφάνιζε όλα. Ο Μακρυγιάννης - πρόεδρος τότε του Δημοτικού Συμβουλίου Αθηναίων - είναι αποκαλυπτικός. Οι αγωνιστές κατάντησαν... επαίτες. *«Ηταν νοικοκυραίοι»* - προεπαναστατικά - και κατάντησαν *«διακοναραίοι»*, ζητώντας ελεημοσύνη.

Οι Βαυαροί έχουν *«... καρότζες* (σ.σ.: άμαξες), *μπάλους* (σ.σ.: χορούς), *πολυτέλειες, λούσια πλήθος. Αυτείνοι αφεντάδες μας κ' εμείς είλωτές τους. ... 'σ τα υπουργεία βαρειούς μιστούς; δανείζουν τα χρήματά τους... γίνηκαν όλοι 'διοχτήτες...»* (Κεφ. 4ο, σ. 302-303, εκδ. Ωρόρα).

Και για τον Αρμανσπεργκ ειδικά:

«... οπούρθε ψωργιασμένος κόντης κ' έφυγε μ' ένα μιλλιούνι τάλαρα κι' αγόρασε εις την πατρίδα του έναν τόπον και τον έβγαλε "Ελλάς" και μουτζώνει εμάς τους ανόητους Ελληνες αυτός και οι άλλοι οι Μπαυαρέζοι (...)» (κεφ. 6ο, σ. 346).

Το 1841, που επανέρχεται το αίτημα της «Συνέλεψης» και της παραχώρησης «Συντάματος» για τη σωτηρία του τόπου, η εν γένει πολιτικο-οικονομική και κοινωνική κατάσταση είναι... κακή.

«Τα πράματα της πατρίδος - συνεχίζει ο Μακρυγιάννης - πήγαιναν εις γκάγκραινα. Τηράιε όλες της 'φημερίδες (...)» (κεφ. 6ο, σ. 335).

Η οικονομική κατάσταση στο Δήμο Αθηναίων, που τελικά επαναστατεί στις 3 Σεπτεμβρίου, είναι χείριστη:

«Με λύπην μας αναγγέλομεν ήδη την πτώχευσιν του Δήμου Αθηναίων...» («Αιών», 21 Μαρτ. 1843). Και κοντά στη βαυαρική... ακρίδα προστίθεται η ακρίς *«... πυκνά σύννεφα ενέπεσαν εις όλους τους αμπελώνας, τους αγρούς και τους κήπους των Αθηνών...»* («Αιών», 2 Ιουν. 1843).

Υπάρχει και λειψυδρία, που οι Αθηναίοι την απέδιδαν *«εις τους εργάτας του ανακτορικού κήπου, οίτινες απέκοπταν το ύδωρ δια να το χρησιμοποιήσουν προς άδρευσιν των δένδρων...»* («Αθηνά», 17 Ιουλ. 1843).

Η οικονομική κρίση του 1843... ξεχείλισε το ποτήρι. Η Ελλάδα αδυνατεί να καταβάλει τα τοκοχρεολύσια των δανείων της. Τότε αποφασίζουν το κίνημα.

«Πιάνω και φκειάνω μίαν σημαία και γράφω "Εθνική Συνέλεψη, Σύνταμα"» (κεφ. 7ο, σ. 352). Το «Σύνταμα» θα τους έδινε τη γιατρειά. *«... Νόμους συνταματικούς πρέπει να' χωμεν να πάμε 'μπρός... Φτάνει πλέον ο δόλος και η απάτη...».*

Νίκος Βαρδιάμπασης

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

Ο Οθων και η Αμαλία προπέμπουν τους οπλαρχηγούς που αναχωρούν για τα κατεχόμενα ελληνικά εδάφη, προκειμένου ν' αναλάβουν πατριωτική δράση. Κάτω, ο Οθων με εθνική εδόμασία (Εθνική Βιβλιοθήκη)

Του ΠΑΥΛΟΥ Β. ΠΕΤΡΙΔΗ
καθηγητή Πολιτικών Επιστημών στο ΑΠΘ

Η νεοσυσταθείσα το 1828 ελληνική πολιτεία υιοθέτησε, πριν ανεξαρτητοποιηθεί ακόμη, μεγαλοϊδεατική εξωτερική πολιτική. Το όραμα της ανασύστασης της μεγάλης Ελλάδας αποτέλεσε, εν προκειμένω, κυρίαρχο γνώρισμα της καποδιστριακής εξωτερικής πολιτικής. Στις επίσημες επαφές του με αξιωματούχους της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, αναφορικά με τα όρια του νεοελληνικού κράτους, ο Κυβερνήτης υπήρξε σαφής και αμετακίνητος: «*Τα όρια της Ελλάδος από πεσσάρων μεν αιώνων διεγράφησαν υπό δικαιωμάτων, τα οποία ούτε ο χρόνος ούτε αι πολύμορφοι συμφοραί ούτε η δορικτησία, ουδέποτε ισχύσαν να παραγράψωσι, διεγράφησαν δε από του 1821 διά του αίματος του χυθέντος εις τας σφαγάς των Κυδωνιών, της Κύπρου, της Χίου, της Κρήτης, των Ψαρών, του Μεσολογγίου και εις τας πολυαρίθμους ναυμαχίας τε και πεζομαχίας εν αις εδοξάσθη το γενναίον τούτο έθνος. Ορμώμενοι εκ τούτων των γεγονότων άτινα υπερίσανται της ιστορίας της Ελλάδος και τον ήδη επιαεν αυτής αγώνα επιχαρακτηρίζουσιν, ευκόλως καταπειθόμεθα ότι ούτε υπερφιλοδοξία ούτε κερδομανία, αλλά χρέος ιερόν και απαραβίαστον θέλει εναφ διαπαντός την Ελλάδα να συστείλη ούσον το ολιγώτερον τα όρια της χώρας αυτής*».

Παρά τις αντιδράσεις και των τριών Μεγάλων Δυνάμεων της συγκυρίας, που αποσκοπούσαν στη συρρίκνωση του νεοελληνικού κρατιδίου, ο **Καποδίστριας** δεν έκαμε πίσω: «*Περί δε των νήσων εκ τε της ιστορίας και εκ των μνημείων και εκ των*

Ο ισχυρός άνδρας τον βαυαρικού καθεστώτος, κόμης Αρμανσμπεργκ

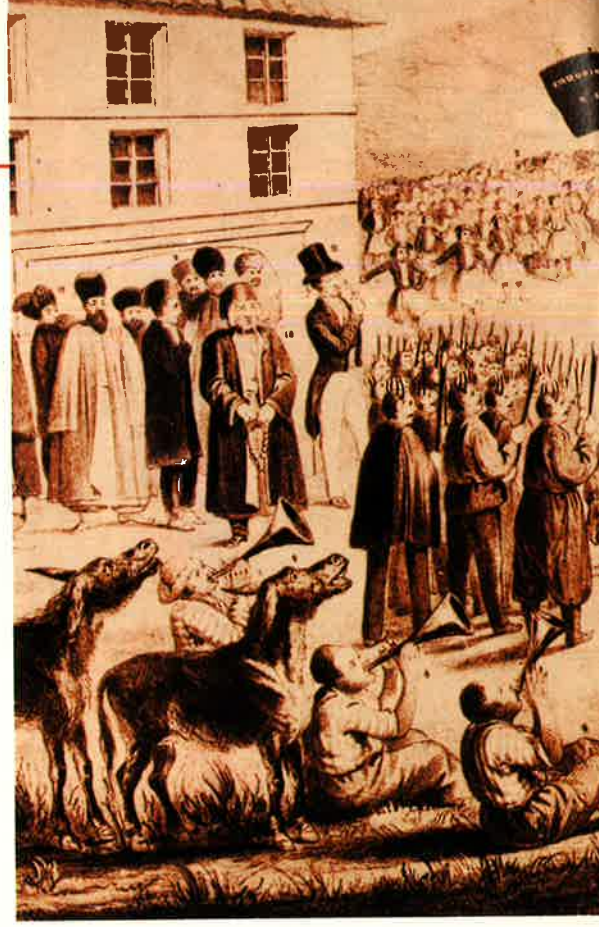

Η μεγαλοϊδεατική πολιτική του Οθωνα συνετέλεσε στην παντοειδή υπονόμευσή του από τον βρετανικό παράγοντα

λοιπών πάντων μαρτυρείται ομοίως ότι και η Κύπρος και η Ρόδος και πολλαί άλλαι νήσοι αποσπάσματα εισί της Ελλάδος». Ομως οι Δυνάμεις, εμμένοντας στις αρχικές τους θέσεις, αποφάσισαν, το 1830, το μεγαλύτερο δυνατό περιορισμό των ελληνικών ορίων. Μοιραία, μετά την αναιρεσή του Καποδίστρια, η μεγαλοϊδεατική πολιτική τέθηκε στο περιθώριο. Χωρίς χρονοτριβή η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου προσανατολίστηκε προς το διορισμό του **Οθωνος** της Βαυαρίας ως κυρίαρχου βασιλιά της Ελλάδας, εξισορροπώντας τις απώτερες βλέψεις των εγγυητριών δυνάμεων.

Με κάθε μέσο οι Βαυαροί αγωνίστηκαν να διαβάλουν το καποδιστριακό μοντέλο διακυβέρνησης, προκειμένου να επιβάλουν την αυταρχική πολιτική τους. Πράγματι, η άσκηση της εξουσίας από την Αντιβασιλεία υποθήλωνε απροκάλυπτα την επιβολή της βαυαροκρατίας στην Ελλάδα. Ο ισχυρός άντρας του βαυαρικού καθεστώτος κόμης **Αρμανσμπεργκ**, χάρη στην υποστήριξη του **Λουδοβίκου** της Βαυαρίας και του βρετανικού παράγοντα, κατόρθωσε να κυριαρχήσει στο πολιτικό προσκήνιο ώς το 1837, αντικαθιστάμενος από τον **Ρούδχαρτ**, τον οποίο διαδέχθηκε στη συνέχεια ο **Κ. Ζωγράφος**. Στο διάστημα αυτό η μεγάλη ιδέα εξακολουθούσε να συναρπάζει, σε όλα τα επίπεδα, τον ελληνικό λαό, γεγονός που επηρέασε την Αντιβασιλεία αλλά και τον Οθωνα να προσανατολίσουν προς την κατεύθυνση αυτή την εξωτερική πολιτική τους. Το υπουργείο των Εξωτερικών αναδιοργανώθηκε, ενώ επίλεκτες πολιτικές προσωπικότητες επάνδρωσαν τις ελληνικές πρεσβείες.

Ο **Σπ. Τρικούπης** στο Λονδίνο, ο **Αλ. Μαυροκορδάτος** στο Βερολίνο, ο **Ι. Κωλέττης** στο Παρίσι, ο **Μ. Σούτσος** στην Πετρούπολη, ο **Χρ. Ζωγράφος** στην Κωνσταντινούπολη έλαβαν οδηγίες να υπεραμυνθούν των ελληνικών εθνικών δικαίων. Ο **Ανδρ. Σκανδάμης** στο πόνημά του «Η τριακονταετία της βασιλείας του Οθωνος» (σελ. 181), όχι χωρίς υπερβολή, παρατηρεί: *«...Εις το πρόσωπον του Οθωνος, η μεγάλη ιδέα εύρε τον φανατικώτερον οπαδόν, τον πιστότερον πγέτην και εμπνευστήν μιας αδιακόπου πάλης προς πραγματοποίησίν της. Ο νεαρός Βασιλεύς, ο αναιραφείς εις την Βαυαρικήν Αυλήν, αλλά ποτισθείς με την ειλικρινή φιλελληνικήν επιρροήν του πατρός του Βασιλέως Λουδοβίκου, ευθύς ως ήλθεν εις την Ελλάδα, εναπέθεσεν εις την ψυχήν του το μέγα Εθνικόν ιδεώδες όλων των Ελλήνων. Η μεγάλη ιδέα ήτο το πρόγραμμα του Οθωνος, η πυξίς που κατεύθυνε την πορείαν του, το όνειρον που τον απασχόλει ημέραν και νύκτα».*

Ο Οθωνας, αμέσως μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα, προσπάθησε να εμφανιστεί ως ενσαρκωτής των εθνικών πόθων, επισκεπτόμενος τη Σμύρνη τον Ιούνιο του 1833. Η πρωτοβουλία του αυ-

Ο Ιωάννης Κωλέττης, πρέσβης της Ελλάδας στο Παρίσι. Στο κέντρο, σατιρική παράσταση με αφορμή την εμπορική συμφωνία με την Τουρκία

τή αποτέλεσε πρόκληση για το Λονδίνο, το οποίο έχει ταχθεί υπέρ της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αλλά και τα επακολουθήσαντα μεγαλοϊδεατικά ξεσπάσματα του νεαρού βασιλιά συνετέλεσαν, οπωσδήποτε, στην παντοειδή υπονόμευσή του από το βρετανικό παράγοντα. Στους εξωτερικούς αυτούς προσανατολισμούς του ο Οθωνας είχε βρει τον πρόσφορο σύμμαχο, στο εσωτερικό, στο πρόσωπο του Κωλέττη. Οι τριγμοί που επέφερε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η ισχυροποίηση της Αιγύπτου του **Μεχμέτ Αλή**, στην καμπή 1838/39, έδωσαν νέες ελπίδες στο οθωνικό καθεστώς. Πετώντας στα σύννεφα ο νεαρός εστεμμένος βαυκαλιζόταν ότι είχε έλθει η ώρα να προελάσει στην Κωνσταντινούπολη.

Η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος το 1839, μετά την κορύφωση της τουρκοαιγυπτιακής διαμάχης, προκάλεσε νέα δεδομένα στο μέτρο που τα ρωσικά στρατεύματα ήταν ενδεχόμενο να βαδίσουν προς την Κωνσταντινούπολη, εν όψει της πιθανολογούμενης διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ρωσόφιλη φαιρία στην Ελλάδα (Ναπαίοι) προσπάθησε να επωφεληθεί από τις επικείμενες εξελίξεις στην Ανατολή, προσεταιριζόμενη τα μεγαλοϊδεατικά σχέδια του Οθωνα διά μέσου του **Γ. Γλαράκη**. Αποσκοπώντας κατ' επίφαση στην εξυπηρέτηση αυτών των σχεδίων ιδρύθηκε, τον Ιούνιο του 1839, η Φιλορθόδοξη Εταιρεία κατά τα πρότυπα της Φιλικής Εταιρείας. Στην ουσία η Φιλορθόδοξη Εταιρεία απέβλεπε κατά προτεραιότητα στην αποδυνάμωση

Η μεγάλη ιδέα αναζωπυρώθηκε και πάλι στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος

του οθωνικού καθεστώτος και στη συνακόλουθη ισχυροποίηση των Ναπαίων.

Η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, μεταξύ 1839-1841, διήρκεσε περίπου δυο χρόνια. Ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1839, όταν οι υπέρτερες στρατιωτικές δυνάμεις του αντιβασιλέα της Αιγύπτου **Μοχάμετ Αλι** έφεραν, και πάλι, την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα πρόθυρα της κατάρρευσης, για να λήξει τον Αύγουστο 1841 με την κατάπνιξη της Κρητικής Επανάστασης. Τον Ιούλιο του 1839 οι μεγαλύτερες ευρωπαϊκές δυνάμεις, μέσα από συλλογική διακοίνωση, ανήγγειλαν την απόφασή τους να επέμβουν στην τουρκοαιγυπτιακή διαμάχη, που συνιστούσε ζήτημα ζωτικού ενδιαφέροντος για την Ευρώπη. Ο σκόπιμος αποκλεισμός της Γαλλίας από τη Συνθήκη του Λονδίνου της 15ης Ιουλίου 1840, προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα τουρκικά συμφέροντα εις βάρος του Μοχάμετ Αλι, έφερε την Ευρώπη στα πρόθυρα του πολέμου εν όψει της ισχυροποίησης της Αγγλίας στην Εγγύς Ανατολή.

Συνεργαζόμενη στο μεταξύ με τη Ρωσία, την Πρωσία και την Αυστρία, η Γαλλία κατόρθωσε βαθμιαία να αποκαταστήσει την ηγετική θέση της

Ο αναταγωνισμός των μεγάλων για την Ελλάδα. Γελοιογραφία του Ντομιέ

στις εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή. Οι διεθνείς περιστάσεις, κατά τον **Ι. Πετρόπουλο**, *«είχαν τόσο άμεσο αντίκτυπο στην ελληνική εσωτερική κατάσταση, ώστε η ελληνική πολιτική πέρασε από τέσσερις παράλληλες φάσεις: α) τη μετατροφή από το φιλορωσικό προσανατολισμό στην επί ίσοις όροις προσεκτική μεταχείριση όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων, με σκοπό να αποσπαστεί με διπλωματικά μέσα η Κρήτη, τόσο από τον αιγυπτιακό έλεγχο όσο και από την οθωμανική επικυριαρχία, β) την αντιμετώπιση του ενδεχομένου ενός πολέμου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με τη Γαλλία, γ) την πλήρη αναθεώρηση της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής για να εξευμενιστεί και να ικανοποιηθεί η πανίσχυρη Αγγλία, δ) την αναθέρμανση των σχέσεων με τη Γαλλία, από τη στιγμή που η Γαλλία ξέφυγε από τη βρετανική κυριαρχία μέσα στην Ευρωπαϊκή Συμφωνία»* (Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο, τόμ. Β' σελ. 491).

Οπως ήταν φυσικό, η μεγάλη ιδέα αναζωπυρώθηκε και πάλι στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος, θέτοντας επί τάπητος το πώς θα εκμεταλλευόταν το ελληνικό κράτος αυτή την ευκαιρία για να απελευθερώσει

Η εξωτερική πολιτική του Οθωνα υπαγορεύτηκε μέσα από το όραμα του αλυτρωτισμού, παρά την αποτυχία της

την πλειονότητα των Ελλήνων, που εξακολουθούσαν να τελούν υπό την οθωμανική κυριαρχία. Ως εφικτός στόχος στη συγκεκριμένη διεθνή συγκυρία πρόβαλε η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αφού, παράλληλα, θα συνέβαλλε στον περιορισμό του Μοχάμετ Αλι χωρίς να θίξει ουσιαστικά την Τουρκία. Ετσι το οθωνικό καθεστώς επικρότησε την έκκληση των Κρητών προκρίτων για ένωση, ζητώντας επίσημα τη διαμεσολάβηση των εγγυητριών δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη. Η πρωτοβουλία αυτή υποδήλωνε σαφή αναπροσανατολισμό προς τις δυτικές δυνάμεις και ιδίως προς την Αγγλία και τη Γαλλία.

Ταυτόχρονα ο Οθωνας, προκειμένου να καθησυχάσει την Αγγλία για τις προθέσεις του απέναντι στην Τουρκία, προχώρησε στη σύναψη ελληνοτουρκικής εμπορικής συνθήκης, γεγονός που η εσωτερική αντιπολίτευση εκμεταλλεύθηκε, εμφανίζοντας το νεαρό βασιλιά ως όργανο της Αγγλίας. Παλινδρομώντας ο Οθωνας, μετά την άρνηση των Βρετανών να συνδράμουν τον αγώνα της Κρήτης, προσανατολίστηκε προς τη γαλλική διπλωματία που εκπροσωπούσε ο **Γκιζό**. Οι επαφές του με τον τελευταίο τον επηρέασαν να αναθέσει την προεδρία του υπουργικού συμβουλίου στον αγγλόφιλο Μαυροκορδάτο, αποδυναμώνοντας, έτσι, την προοπτική μετεξέλιξης της οθωνικής μοναρχίας. Παράλληλα βολιδοσκόπησε, για ύστατη φορά, τους Βρετανούς ιθύνοντες στο ζήτημα της απόκτησης της Κρήτης από την Ελλάδα έστω και στο πλαίσιο της εξαγοράς.

Ομως η καιροσκοπική εν προκειμένω αγγλική πολιτική υποβοήθησε τις πολεμικές επιχειρήσεις των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, με επακόλουθο την κατάπνιξη της Κρητικής Επανάστασης στο αίμα τον Απρίλιο του 1841. Η σπασμωδική ώς ένα βαθμό μεγαλοϊδεατική πολιτική του Οθωνα συνετέλεσε στην κλιμάκωση της δυσμένειας του Λονδίνου απέναντί του, γεγονός που επέδρασε στην όξυνση της εσωτερικής αντιπολίτευσης, με κατάληξη τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Συμπερασματικά, η εξωτερική πολιτική του Οθωνα, στην περίοδο 1834-41, υπαγορεύθηκε αναμφισβήτητα μέσα από το όραμα του αλυτρωτισμού παρά την αποτυχία της. Εις επίρρωσιν αυτής της διαπίστωσης πολύτιμη είναι και η μαρτυρία του αντιμοναρχικού **Γ. Φιλάρετου**: *«Ερμηνέα και πηγέτην των εθνικών πόθων εύρεν η μικρά Ελλάς τον βασιλέα Οθωνα, ότις από των πρώτων βασιλικών αυτού έργων απέδειξεν ότι ενεκλιματίσθη υπό την Ακρόπολιν, ως η ενσάρκωσις του εθνικού ονείρου της Μεγάλης Ιδέας».* (Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, σελ. 78-79). ■

1835
Ενηλικίωση του Οθωνα (20.5)· ο Βαυαρός Ορμανσμπεργκ αρχιγραμματέας (Ιούν.)· νόμος για τη διανομή της γης (7.6)· ιδρύεται το Συμβούλιο της Επικρατείας (30.9)· ιδρύεται η ελληνική φάλαγγα (30.9).

1836
Θεμελιώνονται τα νέα βασιλικά ανάκτορα (25.1)· εξέγερση στην Ακαρνανία –μεταξύ των άλλων κινήτρων, ορισμένοι θέτουν ζήτημα Συντάγματος (3.2)· ο Οθωνας παντρεύεται στο Ολντενμπουργκ την πριγκίπισσα Αμαλία (10.11).

1837
Ο Οθωνας επιστρέφει από το εξωτερικό και απολύει τον Ορμανσμπεργκ –πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου ο επίσης Βαυαρός, Ρούντχαρτ (2.2)· συγκροτείται το ανακτοβούλιο από Βαυαρούς της απολύτου εμπιστοσύνης του βασιλιά (Φεβ.)· εγκαίνια του Πανεπιστημίου Αθηνών στο κτίριο του Κλεάνθη (3.5)· παραίτηση του Ρούντχαρτ, στην προσπάθειά του να αυξήσει τις αρμοδιότητες του πρωθυπουργού και αντιστοίχως να περιορίσει τις βασιλικές παρεμβάσεις στη διοίκηση (8.12)· με διάταγμα, επιβάλλεται η υποχρεωτική στρατολογία, γεγονός που επιφέρει αύξηση των κρουσμάτων λιποταξίας (10.12).

1838
Η μοναρχία στο άρμα της ρωσικής πρεσβείας στην Αθήνα –οι αντισυνταγματικοί Ναπαίοι σε κυβερνητικές θέσεις (1838-39)· ταραχές στην Υδρα: οι φιλελεύθεροι Υδραίοι εξεγείρονται υπό την επιρροή της αγγλικής πολιτικής (Απρ.)· εξέγερση και στη Μεσσηνία (Ιούλ.-Αύγ.)· συνδυασμένη επίθεση του Τύπου κατά του ανακτοβουλίου (Νοέμ.).

1839
Νέα εξέγερση, στη Μάνη αυτή τη φορά (Απρ.)· τουρκοαιγυπτιακή σύγκρουση και κρίση του Ανατολικού Ζητήματος (Ιούν. 1839-41)· ακόμη και το «όργανο» του ρωσικού κόμματος των Ναπαίων, ο Αιών, θέτει ζήτημα Συντάγματος (άνοιξη)· καθαίρεση του Θεόφιλου Καΐρη από την Ιερά Σύνοδο (28.10)· ο υπουργός Εξωτερικών Κ. Ζωγράφος γίνεται ο πρώτος Ελληνας αξιωματούχος που επισκέπτεται το Σουλτάνο στην Κωνσταντινούπολη (7.12)· συνωμοσία της «Φιλορθοδόξου Εταιρείας», με τη συμμετοχή στελεχών των Ναπαίων, εναντίον του βασιλιά (Δεκ.)· φοιτητές διαδηλώνουν έξω από το σπίτι του ηγέτη του ρωσικού κόμματος, Γ. Γλαράκη, φωνάζοντας συνθήματα υπέρ του Συντάγματος (30.12)· σκληρός νόμος για την πάταξη της λιποταξίας (31.12).

1840
Υπογράφεται στην Κωνσταντινούπολη σημαντική εμπορική συμφωνία Ελλάδας-Τουρκίας (3.3)· η δημοσίευση της συνθήκης στον Αιώνα προκαλεί γενικευμένα σχόλια του συνόλου του Τύπου και της κοινής γνώμης, για ενδοτισμό της ελληνικής πολιτικής υπέρ των τουρκικών συμφερόντων (30.4)· η κυβέρνηση και το Συμβούλιο της Επικρατείας καταψηφίζουν τη συνθήκη (11.5)· ο Ζωγράφος υποχρεώνεται να παραιτηθεί, μπροστά στο κλίμα δυσαρέσκειας εναντίον του (16.5).

1841
Επανάσταση στην Κρήτη θα κατασταλεί από τους Τούρκους (22.2)· ο Μαυροκορδάτος αναλαμβάνει την κυβέρνηση και γίνεται ο πρώτος Ελληνας πρωθυπουργός (22.2)· ο Οθωνας δεν αποδέχεται τους όρους του για αυτονόμηση του υπουργικού συμβουλίου από βασιλικές παρεμβάσεις και ο Μαυροκορδάτος παραιτείται (7.6)· νέα κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, με μερική αποδοχή των όρων του από το βασιλιά και στόχο τη διεύρυνση των μεταρρυθμίσεων (24.6)· ο Οθωνας αναιρεί την υπόσχεσή του να διαλύσει το ανακτοβούλιο, ο Μαυροκορδάτος παραιτείται εκ νέου και η δημοτικότητα του βασιλιά μειώνεται (8.8).

1842
Συνεργασία των τριών κομμάτων στην προώθηση του αιτήματος για εγκαθίδρυση Συντάγματος και αποπομπή των Βαυαρών: το Ρωσικό με τους Α. Μεταξά, Κ. Ζωγράφο και Μ. Σούτσο, το Αγγλικό με τον Α. Λόντο και το Γαλλικό με τον Ρ. Παλαμήδη και τον Μακρυγιάννη (φθιν.).

1843
Ο Ελληνας υπουργός Εξωτερικών, Ι. Ρίζος Νερουλός, δηλώνει στις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ότι η Ελλάδα αδυνατεί να εκπληρώσει τις δανειακές υποχρεώσεις της από την 1η Μαρτίου και έπειτα (Ιαν.)· ο Οθωνας, απομονωμένος και σε δυσχερή θέση, έρχεται αντιμέτωπος με την ξένη διπλωματία: οι Μεγάλες Δυνάμεις επιβάλλουν σκληρούς όρους προς την Ελλάδα (2.9)· οι εξελίξεις διευκολύνουν την ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ (3.9)· ο Οθωνας αποδέχεται το αίτημα της επαναστατημένης Αθήνας για την παραχώρηση Συντάγματος· κυβέρνηση Ανδρέα Μεταξά και προκήρυξη εθνικών εκλογών για τη Συνταγματική Συνέλευση (7.9)· αρχίζουν οι εργασίες της Συνταγματικής Εθνοσυνέλευσης (8.11).

1844
Ψηφίζεται το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα (4.3)· ο βασιλιάς Οθωνας ορκίζεται πίστη στο Σύνταγμα (18.3).

ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ 3ης ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ

Της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ
Ιστορικού, καθηγήτριας πανεπιστημίου

Είναι βέβαιον ότι το μικρό κράτος που προέκυψε ύστερα από τον πολυετή, άνισο, συχνά αβέβαιο ως προς την έκβασή του αγώνα, δεν υπήρξε το αποτέλεσμα μόνο στρατιωτικών συγκρούσεων. Μακροχρόνιες, συχνά απελπισμένες προσπάθειες και ενέργειες για να υπερνικηθούν τα εμπόδια, οι παντοειδείς επιρροές, τόσο στο εσωτερικό μέτωπο όσο και αυτές που είχαν την προέλευσή τους σε παράγοντες εξωτερικούς, οδήγησαν τελικώς, μέσα από τη σύγχυση και το χάος, στη δημιουργία του τραυματικού, μικρού ελεύθερου κράτους. Αυτό που το 1833 απετέλεσε το «Βασίλειον της Ελλάδος», με ηγεμόνα τον δευτερότοκο γιο του βασιλέα της Βαυαρίας, τον ανήλικο ακόμη πρίγκιπα **Οθωνα**.

Το μικρό βασίλειο ήδη από τη σύστασή του προοριζόταν να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις όπως αυτές εκδηλώθηκαν στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου βίου. Αδύνατο εκ των πραγμάτων, μετά τον σκληρό αγώνα στον οποίο οι Ελληνες είχαν αποδυθεί, για μια περίπου δεκαετία, μειονεκτούσε σε δύο τουλάχιστον βασικά σημεία: πρώτον, ότι την οθωμανική κυριαρχία διαδέχθηκε η ευρωπαϊκή κηδεμονία, την οποία επεκύρωσαν οι επίσημες συνθήκες και δεύτερον, και το σπουδαιότερο, ότι οι ρυθμίσεις που αποφασίστηκαν άφηναν έξω από το

Πάνω αριστερά, επαίτης αγωνιστής. Δεξιά, σύλληψη αγωνιστή. Στο κέντρο, η φρουρά και ο λαός της Αθήνας μπροστά στα ανάκτορα ζητούν Σύνταγμα (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

«Ελληνικόν Βασίλειον» μεγάλο μέρος του Ελληνισμού, γεωγραφικά αλλά και πληθυσμιακά.

Ως προς το πρώτο μειονέκτημα χρειάζεται να σημειωθεί ότι η ύπαρξη δυτικών επιρροών στα χρόνια της Επανάστασης είχε ήδη ευνοήσει τη δημιουργία ομάδων - φατριών με φανερές αποκλίσεις προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι οποίες παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς τις εξελίξεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Οι πράξεις και ενέργειες των ομάδων αυτών προοιώνιζαν με κάποιο τρόπο τις επεμβάσεις τις οποίες έμελλαν να ασκήσουν στο νέο βασίλειο οι «προστάτιδες» δυνάμεις, μέσα από τους επισήμους πλέον εκπροσώπους τους.

Το δεύτερο μειονέκτημα αφορά την επικρατούσα αντίληψη ότι το νεοπαγές κράτος ήταν προορισμένο να καταστεί το όργανο το οποίο όφειλε, με συνεχείς διεκδικήσεις να αποβλέπει στην ανάπτυξη τόσο τη γεωγραφική –επέκταση των στενών ορίων του και ενσωμάτωση των αλύτρωτων εδαφών και αδελφών– όσο και την πολιτική με τη δημιουργία των απαραίτητων προϋποθέσεων και συνθηκών που θα επέτρεπαν την ολοκλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων.

Στα πρώτα χρόνια του Οθωνα γίνεται σαφέστερος ο διαχωρισμός των οπαδών των τριών κομματικών σχηματισμών

Σχετικά με τις πολιτικές πραγματικότητες είναι εμφανές ότι η κατάσταση των πολιτικών πραγμάτων στο μικρό βασίλειο είχε την προέλευσή της σε δομές που είχαν διαμορφωθεί, έστω και σε εμβρυακή κατάσταση, στην προηγούμενη δεκαετία, δηλ. στη διάρκεια του Αγώνα. Μπορεί στα χρόνια αυτά των πολεμικών αλλά και των εμφυλίων συγκρούσεων να μην είχαν σχηματιστεί ακόμη συμπαγή πολιτικά κόμματα, είχαν όμως υπάρξει τάσεις και κινήσεις ομάδων με πολιτικούς στόχους προσανατολισμένους προς τις ξένες δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία)...

Στην περίοδο της διακυβέρνησης του **Ιωάννη Καποδίστρια** ευνοήθηκε η δημιουργία, σε εθνικό επίπεδο, ενός κόμματος, το οποίο, με την επωνυμία «κυβερνητικό» ή κόμμα των «Ναπαίων», απετέλεσε την πολιτική βάση στην οποία στηρίχθηκε ο καποδιστριακός πολιτικός μηχανισμός. Ωστόσο, γύρω από αυτόν σχηματίστηκαν γρήγορα αντίρροπες δυνάμεις που προσβλέπανε στην «αγγλική» και τη «γαλλική» υποστήριξη, καθώς και ομάδες ισχυρών πολιτικών ανδρών, όπως ο **Κουντουριώτης**, ο **Μαυρομιχάλης**. Αυτές, οι μάλλον ισχνές πολιτικές δομές θα αποτελούσαν εφεξής τις βάσεις των πολιτικών διευθετήσεων και εξελίξεων στην περίοδο της οθωνικής διακυβέρνησης.

Ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε το πολίτευμα κατά την πρώτη οθωμανική περίοδο, χαρακτηρίζεται από δύο, βασικές τάσεις: α) την παρουσία του παραδοσιακού πολιτικού συστήματος και β) την εφαρμογή του επισήμου κυβερνητικού συστήματος διακυβέρνησης. Στο τελευταίο εγγράφονται οι δυτικότροπες καινοτομίες που έπρεπε να υιοθετηθούν στο επίπεδο της διοίκησης όσο και ευρύτερα στο Νομοθετικό και με αφετηρία αντιπροσωπευτική κυβέρνηση με κοινοβουλευτικό σχήμα, βασισμένο στο Σύνταγμα και σε εκλογές, σε τακτά χρονικά διαστήματα.

Στην περίοδο που ακολούθησε τη δολοφονία του Καποδίστρια και στα πρώτα χρόνια της οθωνικής διακυβέρνησης, γίνεται σαφέστερη η ύπαρξη των τριών κομματικών σχηματισμών, οι οποίοι αποκτούν τώρα εσωτερική συνοχή ενώ ταυτοχρόνως γίνεται σαφέστερος και ο διαχωρισμός των οπαδών τους. Εν τούτοις, υπάρχει πάντοτε ενδογενής η αδυναμία των διαφορετικών πολιτικών σχηματισμών, να χαράζουν πολιτική γραμμή και να ακολουθούν κατευθύνσεις, ανεπηρέαστοι από επιδρά-

Συμπλοκή Ελλήνων και Βαυαρών στη Μεσσηνία. Υδατογραφία του Λ. Κολνμπέργκερ

βούλους, τους ξένους πρέσβεις, του ισχυρούς τοπικούς ηγέτες, προκειμένου να ενισχύσουν ή και να κατοχυρώσουν τη θέση τους. Γίνεται σαφές ότι η επιρροή των τελευταίων αυτών παραγόντων, μάλιστα των τοπικών αρχόντων, απέβαινε ιδιαιτέρως σημαντική για τους κομματικούς μηχανισμούς, οι οποίοι εξασφαλίζοντας τη δυνατότητα διείσδυσης και επιβολής σε τοπικές διοικήσεις, μπορούσαν να αυξάνουν τη δύναμή τους χάρη στην αμοιβαία υποστήριξη των κεντρικών και των περιφερειακών κομματικών σχηματισμών. Με αυτό τον τρόπο τα κόμματα κατακτούσαν ευνοϊκή θέση στη συνείδηση του λαού με συνέπεια να θεωρούνται ως οι ενδεδειγμένοι φορείς για τη επίτευξη διοικητικής προόδου και για την πραγματοποίηση βασικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων.

Είναι γνωστό ότι από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα στην περίοδο αυτή, αλλά και σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και επέκεινα, ήταν ο αλυτρωτισμός. Το ελεύθερο ελληνικό κρατίδιο είχε να αντιμετωπίσει, εκτός από τα κρίσιμα εσωτερικά θέματα που απαιτούσαν άμεσες λύσεις και αποτελεσεις και επεμβάσεις αλλότριες. Και μόνο η προσωνυμία, όπως αυτή σύντομα καθιερώθηκε για τα τρία βασικά κόμματα, το «Αγγλικόν», το «Γαλλικόν», το «Ρωσικόν», παρά την προσθήκη του επιθετικού προσδιορισμού, «το λεγόμενον», τον οποίο χρησιμοποίησε ο Τύπος της εποχής, είναι ενδεικτική της εξάρτησής τους από τις τρεις «προστάτιδες» δυνάμεις, από επεμβάσεις ορατές και συχνά άκρως οδυνηρές, σε όλη την οθωνική περίοδο.

Το στέμμα είχε αποτύχει να δημιουργήσει αποτελεσματική και αμερόληπτη διοίκηση και να αποδυναμώσει τα πολιτικά κόμματα

Ας σημειωθεί εδώ ότι η σαφής επιδίωξη, σε όλη την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας αφενός για τη συγκρότηση αποτελεσματικής διοίκησης, ικανής να ελέγχει τους διάφορους τομείς του δημοσίου βίου και αφετέρου να απεργάζεται την αποδυνάμωση των κομματικών μηχανισμών, δεν στάθηκε επιτυχής.

Η αδυναμία της διοίκησης να δρα αποτελεσματικά οφειλόταν, κατά πολύ, στην κομματική συναλλαγή, στο σύστημα της «προστασίας» εφόσον οι πελατειακές σχέσεις προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία των διοικητικών μηχανισμών. Η εξάρτηση εξάλλου των κυβερνητικών στελεχών, σε ανώτατο μάλιστα επίπεδο, από τη βούληση του βασιλέα, επέτεινε τις τάσεις προσφυγής των πολιτικών σε άλλους φορείς, δηλ. στους Βαυαρούς συμσματικές διευθετήσεις, και το μείζον πρόβλημα το σχετιζόμενο με τις τύχες του υπόδουλου ελληνισμού. Το ελεύθερο κρατίδιο έπρεπε να προετοιμάζεται, ενεργώντας και ως στρατιωτική βάση, για την απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών. Να επιδίδεται συνεπώς και σε στρατιωτικές προπαρασκευές. Να διαμορφώνει, σε τελική ανάλυση, το θεσμικό πλαίσιο πέραν από τις τρέχουσες απαιτήσεις των περιορισμένων, ελεύθερων εδαφών, και σε όσα σχετίζονταν με τα οράματα μελλοντικών εθνικών προσκτήσεων.

Ο Οθων, όχι μόνο παρακολουθούσε, αλλά, ιδίως, ενεθάρρυνε απελευθερωτικές τάσεις και κινήσεις. Σχεδόν επιδεικτικά μάλιστα προωθούσε τη σύσφιγξη των δεσμών με τη Γαλλία (1840), πιστεύοντας ότι η γαλλική πολιτική ευνοούσε τα αλυτρωτικά του σχέδια. Πολιτική που εύρισκε ενθουσιώδη υποδοχή από τον ελληνικό λαό αλλά συνάμα την άκρως εχθρική αντιμετώπιση των άλλων ξένων διπλωματικών αποστολών. Είναι γνωστό ότι στρατιωτικοί αρχηγοί, συνδεδεμένοι ιδίως με το «γαλλικόν» κόμμα, με πολιτικό εκφραστή τον **Ιωάννη Κωλέττη** και ένθερμο υποστηρικτή της Μεγάλης Ιδέας (1844), καλλιεργούσαν συστηματικά εξεγέρσεις στα εδάφη της ▶

Η άρνηση του Οθωνα να δεχτεί τους όρους του Μαυροκορδάτου, δημιούργησε, για πρώτη φορά, ενιαίο μέτωπο των κομμάτων

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ετσι, τα κινήματα της Θεσσαλίας και Μακεδονίας (1840), αποδόθηκαν από τον Αγγλο πρεσβευτή **Λάιονς** σε έμπνευση του βασιλέα, ενώ η κρητική επανάσταση του 1841 επιβεβαίωνε το εύρος των λαϊκών αισθημάτων για την τύχη των σκλαβωμένων περιοχών. Η κρίση του Ανατολικού ζητήματος των ετών 1839-41, με προβλεπόμενη τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναπτέρωσε τις ελπίδες του ελληνισμού δημιουργώντας ευνοϊκές προοπτικές για την προώθηση και επίτευξη των εθνικών, απελευθερωτικών στόχων.

Η θέση του Οθωνος στάθηκε ιδιαιτέρως δύσκολη στα τέλη του 1840. Είχε να αντιμετωπίσει στο εσωτερικό την πιθανότητα ένοπλης εξέγερσης που θα αποσκοπούσε στην επιβολή επιθετικών σχεδίων για την απελευθέρωση τουρκοκρατούμενων ελληνικών εδαφών, ενώ συνάμα βρισκόταν μπροστά στην απειλή ευρωπαϊκής επέμβασης. Η Αγγλία μάλιστα τον επέκρινε διότι θεωρούσε ότι ο βασιλιάς ενέδιδε σε πατριωτικές εξάρσεις διαψεύδοντας τις ευρωπαϊκές προσδοκίες πως η ελληνική μοναρχία θα αποτελούσε παράγοντα ύφεσης και μετριοπάθειας στον ευαίσθητο χώρο της Εγγύς Ανατολής.

Προκειμένου να συγκρατήσει την κατάσταση, ο Οθων όφειλε να αποκαταστήσει τη σταθερότητα, οπωσδήποτε κάποια σταθερότητα στο εσωτερικό, προβαίνοντας σε μεταρρυθμίσεις, τόσο μάλλον απαραίτητες, μετά τις εξαγγελθείσες, το 1839, μεταρρυθμίσεις (Τάνζιμαι), από την οθωμανική αυτοκρατορία. Ως προς τα εξωτερικά θέματα, ήταν ανάγκη να καταδειχθεί ότι η Ελλάδα δεν ήταν στοιχείο αναταραχών στον χώρο της Εγγύς Ανατολής ενώ συνάμα ο βασιλέας όφειλε να αποδείξει στις Δυνάμεις ότι δεν ευνοούσε μεμονωμένως καμιά από τις τρεις ενδιαφερόμενες «προστάτιδες».

Στις αρχές του 1841 ήταν σαφές ότι το στέμμα είχε αποτύχει να δημιουργήσει αποτελεσματική και αμερόληπτη διοίκηση και να αποδυναμώσει τα πολιτικά κόμματα. Η πολιτική του βασιλέα είχε καταλήξει στην επιτυχία του πρώτου στόχου, προσδοκώντας ότι αυτομάτως θα επετύγχανε και το δεύτερο στόχο της. Απεναντίας τα κόμματα έβγαιναν ευνοημένα από την αναμέτρηση, αποκτούσαν με την πάροδο του χρόνου καλύτερη θέση στη συνείδηση του λαού, ενώ στον Τύπο, εφημερίδες, όπως η φιλελεύθερη «Αθηνά» (1832-1864) του **Εμμανουήλ Αντωνιάδη**, παρουσιάζονταν ως φορείς ελευθερίας και ευημερίας, ως κατάλληλο μέσον για να καταπολεμηθεί η διοικητική ανεπάρκεια και να επιτευχθεί μια σειρά αλλαγών και μεταρρυθμίσεων.

Το Φεβρουάριο του 1841 ανακοινώθηκε απόφαση του Οθωνος να αναθέσει την ευθύνη της κυβέρνησης στον **Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο**. Τώρα, για πρώτη φορά, Ελλην ονομάζεται πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου «... οσάκις δεν προήδρευεν ο βασιλεύς». Οι όροι τους οποίους έθεσε ο Αλ. Μαυροκορδάτος προκειμένου να δεχτεί να αναλάβει την κυβερνητική ευθύνη κρίνονται μετριοπαθείς. Αφορούσαν καταρχήν στην κατάργηση του ανακτοβουλίου, το οποίο ήταν συγκροτημένο στην πλειοψηφία από Βαυαρούς, στην παντελή απομάκρυνση των Βαυαρών, στην ανάθεση του σημαντικού υπουργείου των Στρατιωτικών σε Ελληνα, ενώ και η προεδρία του υπουργικού συμβουλίου θα ανετίθετο σε Ελληνα υπουργό χωρίς τη βασιλική παρέμβαση. Με τους όρους αυτούς επεχειρείτο η προώθηση αιτημάτων «εθνικών», όχι κομματικών, η εφαρμογή των οποίων θα ετερμάτιζε τον έλεγχο και τις παρεμβάσεις των Βαυαρών, θα περιόριζε την ισχύ του βασιλέα και θα καθιστούσε τους Ελληνες υπεύθυνους διαχειριστές των ελληνικών πραγμάτων.

Οι όροι του Μαυροκορδάτου συνάντησαν την αρνητική στάση του Οθωνος, με αποτέλεσμα ο πρώτος να υποβάλει σύντομα (7/19 Ιουνίου 1841) την παραίτησή του. Οι προσπάθειες του βασιλέα να σχηματίσει κυβέρνηση της αρεσκείας του δεν ετελεσφόρησαν διότι συνάντησαν την άρνηση όλων των κομμάτων να δεχτούν τις βασιλικές προτάσεις εφόσον δεν γίνονταν δεκτοί οι όροι του Μαυροκορδάτου. Δημιουργήθηκε έτσι, για πρώτη φορά, ένα ενιαίο μέτωπο των κομμάτων, πράγμα που ανάγκασε τελικώς τον ηγεμόνα να αποδεχθεί τους όρους του Μαυροκορδάτου ο οποίος στις 24 Ιουνίου / 6 Ιουλίου του 1841 σχημάτισε το υπουργείο του με ισότιμη συμμετοχή και εκπροσώπηση όλων των κομμάτων.

Ο βίος της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου υπήρξε

βραχύς. Λίγο περισσότερο από έξι εβδομάδες. Δυσκολίες παρουσιάζονταν συνεχώς εξαιτίας κωλυσιεργίας του βασιλέα να προχωρήσει στην εκπλήρωση των όρων τους οποίους είχε αποδεχθεί. Στις 8/20 Αυγούστου του 1841 ο Μαυροκορδάτος υπέβαλε την παραίτησή του, η οποία έγινε αποδεκτή. Η ανάθεση του υπουργείου Εσωτερικών στον **Δ. Χρηστίδη** και η προθυμία του Οθωνος για την εφαρμογή από τον γαλλόφιλο Χρηστίδη των όρων του Μαυροκορδάτου, εσήμαινε σαφώς τη στροφή του βασιλέα προς τη γαλλική πολιτική, από την οποία προσδοκούσε συμπαράσταση και βοήθεια. Γεγονός πάντως είναι ότι η σθεναρή στάση του Μαυροκορδάτου απεδείκνυε την αρνητική θέση του Οθωνος απέναντι και στις πλέον μειριοπαθείς μεταρρυθμίσεις. Εκτοτε η δημοτικότητα του τελευταίου παρουσιάζεται αισθητά μειωμένη.

Ο Τύπος, που απέδιδε συνήθως τις αρνητικές βασιλικές ενέργειες στους Βαυαρούς συμβούλους, σχολιάζει τώρα με άμεσο, επικριτικό τρόπο τις βασιλικές αποφάσεις. Τα δύο κόμματα, το «αγγλικόν» και το «ρωσικόν», τα οποία είχαν γνωρίσει, σε περιόδους που είχαν αναλάβει να κυβερνήσουν, τις συνεχείς βασιλικές παρεμβάσεις, ήταν έτοιμα να συνεργαστούν, ενώ το «γαλλικόν» κόμμα, παρά το γεγονός ότι είχε την ευθύνη της διακυβέρνησης, ενοχλούμενο από τις συνεχείς ανασταλτικές βασιλικές παρεμβάσεις, θα ένωνε σύντομα τις δυνάμεις του με τα άλλα κόμματα.

Το γεγονός ότι ο Οθων είχε κατορθώσει να επιβάλει τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης και σε αυτή την περίοδο (1841-1843), διατηρώντας σε καίριες διοικητικές θέσεις (ανακτοβούλιο, στρατός) τους Βαυαρούς, συνέτεινε ώστε να επιταθεί η λαϊκή δυσαρέσκεια και δυσφορία. Το «επεισόδιο» Μαυροκορδάτου είχε προκαλέσει τη δυσπιστία της κοινής γνώμης για το πρόσωπο του βασιλέα, δυσπιστία που εκφραζόταν απροκάλυπτα πλέον στον Τύπο. Ο ελληνικός λαός δεν έκρυβε πλέον τα μη φιλικά του αισθήματα απέναντι στους ξένους, είτε επρόκειτο για τους Βαυαρούς ή τις ξένες ιεραποστολές, τις Δυνάμεις και τους εκπροσώπους τους.

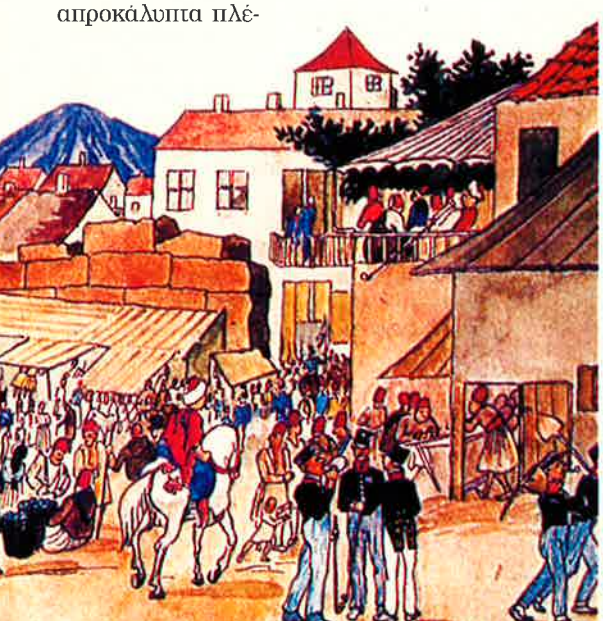

Η αγορά των Αθηνών στα πρώτα χρόνια του Οθωνα

Η διατήρηση σε καίριες διοικητικές θέσεις (Ανακτοβούλιο, στρατός) των Βαυαρών μεγάλωσε τη λαϊκή δυσαρέσκεια και δυσφορία

Η αποτυχία του «πειράματος» Μαυροκορδάτου και η ονομασία του Δ. Χρηστίδη στο υπουργείο Εσωτερικών (1841), με συνέπεια την αύξηση της επιρροής του γαλλικού κόμματος, δεν μπόρεσαν να ανακόψουν την αντιπολίτευση απέναντι στην πολιτική του βασιλέα. Η δυσφορία εναντίον των Βαυαρών συμβούλων έγινε εντονότερη, συνοδευόμενη τώρα και από επικρίσεις έντονες εναντίον του Οθωνος. Οι επιθέσεις του Τύπου έγιναν πλέον απροκάλυπτες. Ιδίως της «Αθηνάς». Αλλά και ο «Αιών» (εκδ. 1838) του **Ιωάννου Φιλήμονος**, εφημερίδα κατά βάση συντηρητική που εξέφραζε το «ρωσικόν» κόμμα, στρέφεται και αυτή εναντίον του βασιλέα και υπέρ της παραχώρησης Συντάγματος. Οσο για την εφημερίδα «Ελπίς» (εκδ. 1836) και αυτή από τα πρώτα φύλλα της ασκούσε κριτική στην πολιτική του Οθωνος σταθερά υποστηρίζοντας την εφαρμογή του Συντάγματος. Ετσι, και οι τρεις μεγάλες εφημερίδες, ανεξαρτήτως των πολιτικών τους αποκλίσεων, βρίσκονταν απολύτως σύμφωνες, αγωνιζόμενες σθεναρά στο θέμα του Συντάγματος για την παραχώρηση συνταγματικών ελευθεριών. Εκφραστής των τριών κομμάτων ο Τύπος ενισχύει την πολιτική και τις συνταγματικές διεκδικήσεις τους, οι οποίες τελικώς οδήγησαν στα επαναστατικά γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο συνεκλήθη τις πρώτες πρωινές ώρες της 3ης προς την 4η Σεπτεμβρίου, συνέταξε «προκήρυξιν» προς τον λαό και τον στρατό. Τα πρώτα διατάγματα του Συμβουλίου αναφέρονταν στη Σύγκληση Εθνοσυνέλευσης, στη σύνθεση προσωρινού υπουργείου, στην παύση του προηγουμένου, στην άμεση απόλυση από τις δημόσιες υπηρεσίες όλων των ξένων, εκτός των παλαιών φιλελλήνων. Ο Οθων υποχρεώθηκε με δυσφορία να αποδεχθεί τελικώς τα αιτήματα και αναγκάστηκε να επικυρώσει τις αποφάσεις του Συμβουλίου. Η επιτυχία της επαναστάσεως της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ανεξαρτήτως του τρόπου εφαρμογής των συμφωνηθέντων, εσήμανε το τέλος της απόλυτης μοναρχίας του Οθωνος. Εδειξε προσέτι τις δυνατότητες που είχαν κόμματα και Τύπος, εφόσον ασκούσαν κοινή πολιτική, να επιβάλουν τις συνταγματικές λύσεις. ■

Στρατηγός Μακρυγιάννης
(1797-1864)

Αγωνιστής της Επανάστασης του 1821, μετέπειτα στρατηγός και πολιτικός, γεννημένος στο Αβορίτι Δωρίδας. Με την έναρξη της Επανάστασης βρισκόταν στην Πάτρα, ως απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας. Πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Αρτας, στην πολιορκία του Νεοκάστρου από τον Ιμπραήμ, στη μάχη των Μύλων και στην πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχή. Ο Μακρυγιάννης υποδέχθηκε με τα θερμότερα λόγια τον Οθωνα, αλλά σύντομα απογοητεύτηκε, κυρίως από τη στάση της αντιβασιλείας απέναντι στους αγωνιστές του '21. Αποσύρθηκε τότε από την πολιτική, παντρεύτηκε την Αικατερίνη Σκουζέ και απέκτησε 12 παιδιά. Ως μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου, έπεισε τον Δήμο το 1837 να υποβάλει στον Οθωνα αίτημα για παραχώρηση Συντάγματος. Η πράξη του αυτή κατέληξε στην παύση του δημάρχου και στον κατ' οίκον περιορισμό του ιδίου. Ως εκ τούτου, θεωρείται ο κύριος οργανωτής της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, που απέβλεπε στην παραχώρηση Συντάγματος. Μετά την αποδοχή των αιτημάτων των επαναστατών, ο Μακρυγιάννης πήρε μέρος, ως πληρεξούσιος της Αθήνας, στην Εθνική Συνέλευση. Το 1845 έγινε δολοφονική απόπειρα εναντίον του, ενώ το 1851 συνελήφθη ως οργανωτής κινήματος για την ανατροπή του καθεστώτος και στη δίκη που ακολούθησε καταδικάστηκε σε θάνατο. Αφέθηκε ελεύθερος με παρέμβαση του υπουργού των Στρατιωτικών, Δ. Καλλέργη, το 1854. Τελευταία δημόσια εμφάνισή του ήταν κατά τους πανηγυρισμούς για την έξωση του Οθωνα, το 1862, όταν νέοι τον περιέφεραν στους ώμους τους. Αφησε πίσω τα «Απομνημονεύματά» του, έργο πολύτιμο, που καλύπτει τα γεγονότα της περιόδου 1821-1851.

Οθων
(1815-1867)

Βασιλιάς της Ελλάδος (1833-1862), δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, γεννημένος στο Σάλτσμπουργκ. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, τον Μάιο του 1832, ορίστηκε βασιλιάς των Ελλήνων σε ηλικία 17 ετών, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Η εκλογή του επικυρώθηκε με απόφαση Εθνοσυνελεύσεως και ήρθε στην Ελλάδα στις 25 Ιανουαρίου 1833. Η βασιλεία του διαιρείται σε δύο περιόδους: απόλυτη μοναρχία και συνταγματική μοναρχία. Η πρώτη περίοδος τελειώνει στις 3 Σεπτεμβρίου 1843. Κατά τη διάρκειά της, η εξουσία ασκήθηκε χωρίς Σύνταγμα από την τριμελή αντιβασιλεία (Αρμανσμπεργκ, Μάουερ και Εϋδεκ) έως το 1835 και από τον ίδιο τον Οθωνα αργότερα. Στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, η φρουρά της Αθήνας, με ηγέτη τον συνταγματάρχη του ιππικού Δημήτρη Καλλέργη, εξεγέρθηκε και ανάγκασε τον Οθωνα να υπογράψει διάταγμα για να συγκληθεί η Εθνοσυνέλευση και να συντάξει Σύνταγμα και να διορίσει πρωθυπουργό τον Ανδρέα Μεταξά. Τον Οκτώβριο του 1862, ενώ βρισκόταν σε περιοδεία στην Πελοπόννησο, εγκρίθηκε ψήφισμα που συνέταξε ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, με το οποίο κηρύχθηκε έκπτωτη η δυναστεία. Στις 12 Οκτωβρίου του 1862 εγκαταλείπει μαζί με την Αμαλία την Ελλάδα, καταφεύγει αρχικά στο Μόναχο και στη συνέχεια στη Βαμβέργη, όπου και πέθανε σε ηλικία 52 ετών.

Δημήτριος Καλλέργης
(1803-1867)

Πολιτικός και στρατιωτικός, γεννημένος στην Κρήτη. Γόνος εύπορης βυζαντινής οικογένειας, στάλθηκε νεαρός στη Ρωσία, στο θείο του, Νεσελρόντε, υπουργό Εξωτερικών του Τσάρου. Σπούδασε ιατρική στην Πετρούπολη και στη Βιέννη, αλλά εγκατέλειψε τις σπουδές του για να έρθει στην επαναστατημένη Ελλάδα το 1821. Πολέμησε γενναία και τραυματίστηκε στη μάχη του Φαλήρου, το 1827. Ηταν υπασπιστής του Φαβιέρου και του Καποδίστρια, στρατιωτικός με πολλές αρετές και ιδιόρρυθμο, επιθετικό χαρακτήρα. Ο Καλλέργης, ως οπαδός του Ρωσικού Κόμματος, αντιστάθηκε στην πολιτική του Οθωνα και συμμετείχε στην οργάνωση του κινήματος που κατέληξε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτέμβρη, στην οποία έλαβε μέρος σαν διοικητής του ιππικού. Σε συνεννόηση με τον Α. Μεταξά, τον στρατηγό Μακρυγιάννη και τον Α. Λόντο, οι στρατιωτικές μονάδες που ηγείτο περικύκλωσαν τον Οθωνα και τον ανάγκασαν να δεχθεί τη θεσμοθέτηση του πρώτου Συντάγματος με το οποίο καθιερώθηκε η συνταγματική μοναρχία. Εγινε στρατιωτικός διοικητής των Αθηνών και υπασπιστής του Οθωνα, αλλά το 1845 απομακρύνθηκε από την Αυλή, παραιτήθηκε από το στράτευμα και έφυγε στο Λονδίνο. Εκεί, γνωρίστηκε με τον πρίγκιπα Λουδοβίκο-Ναπολέοντα Γ΄ και μετεβλήθη σε οπαδό της γαλλικής πολιτικής. Μάλιστα, την περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου έγινε υπουργός Στρατιωτικών στη διορισμένη κυβέρνηση των Αγγλογάλλων υπό τον Μαυροκορδάτο, πράγμα που τον έφερε σε σύγκρουση με τον Οθωνα, ο οποίος τότε εξέφραζε το λαϊκό αίσθημα για ανεξαρτησία και αξιοπρεπή πολιτική στάση. Το 1861 διορίστηκε πρέσβης στο Παρίσι και, μετά την έξωση του Οθωνα, υπασπιστής του Γεωργίου Α΄. Πέθανε στην Αθήνα, σε ηλικία 64 ετών.

Ανδρέας Μεταξάς
(1790-1860)

Κεφαλλονίτης αγωνιστής της Επανάστασης του 1821, διπλωμάτης και πολιτικός. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και, όταν κηρύχθηκε η Επανάσταση, πέρασε στην Πελοπόννησο με δύναμη 400 ανδρών από την Κεφαλονιά. Κατά τη διάρκεια του Αγώνα εκλέχθηκε μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας και αντιπρόσωπος στην Εθνοσυνέλευση του Αργους, ενώ χρημάτισε και υπουργός Αστυνομίας. Το 1827 ο Ανδρέας Μεταξάς πρωτοστάτησε για την εκλογή του Καποδίστρια στη θέση του κυβερνήτη και υπήρξε μέλος του Γενικού Φροντιστηρίου, από το 1828 έως το 1831. Το 1833 συνελήφθη μαζί με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και φυλακίστηκε στη Σύρο, απ' όπου δραπέτευσε και κατέφυγε στη Μασσαλία. Το 1839, μετά την ανάκληση της δίωξής του, επέστρεψε στην Ελλάδα, διορίστηκε Σύμβουλος Επικρατείας και κατόπιν υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου το 1841. Μετά τον θάνατο του Κολοκοτρώνη, ο Ανδρέας Μεταξάς έγινε αρχηγός του Ρωσικού Κόμματος και, μαζί με τον Ανδρέα Λόντο, πρωτοστάτησε στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Μετά την επικράτηση του κινήματος, σχημάτισε κυβέρνηση και ήταν ο πρώτος που πήρε τον τίτλο του πρωθυπουργού. Στη συνέχεια χρημάτισε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Κωλέττη, για να παραιτηθεί το 1845, ύστερα απο απόπειρα του τελευταίου για ανατροπή του Συντάγματος. Το 1850 και ενώ ο Οθωνας είχε αποκαταστήσει τις σχέσεις του με τη Ρωσία, ο Μεταξάς εκλέχθηκε γερουσιαστής και βουλευτής και αργότερα διορίστηκε πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-56) παραιτήθηκε από τη θέση του και οργάνωσε ένοπλα τμήματα, προκειμένου να συμμετάσχουν στην εξέγερση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Μετά την καταστολή της τελευταίας, ο Ανδρέας Μεταξάς αποσύρθηκε από την ενεργό πολιτική, παρά την πρόταση του Οθωνα να αναλάβει εκ νέου την πρωθυπουργία.

Ανδρέας Λόντος
(1786-1846)

Ελληνας στρατιωτικός και πολιτικός, γεννημένος στο Αίγιο. Διατηρούσε δικό του στρατιωτικό σώμα και συμμετείχε στις πολιορκίες της Πάτρας και του Μεσολογγίου και στις εκστρατείες στην ανατολική και δυτική Ελλάδα. Επί Καποδίστρια ήταν υπουργός Εσωτερικών και Αστυνομίας και επί Οθωνα, σύμβουλος της Επικρατείας. Ο Λόντος αποδοκίμασε τη δολοφονία του Καποδίστρια και με την άφιξη του Οθωνα εμφανίστηκε ως ηγετικό στέλεχος του Αγγλικού Κόμματος. Μέχρι το 1841, ο Λόντος, ως σύμβουλος Επικρατείας δεν αντέδρασε στην πολιτική του Οθωνα, αλλά βαθμιαία άλλαξε τάση και συντάχθηκε με τα φιλελεύθερα αιτήματα για παραχώρηση Συντάγματος, συμμετέχοντας έτσι στις προετοιμασίες του κινήματος. Στην κυβέρνηση Μεταξά ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών και αντιπρόεδρος της Εθνικής Συνέλευσης για το Σύνταγμα του 1844. Μετά την αποτυχία του Αγγλικού Κόμματος, ο Λόντος αποσύρθηκε από την πολιτική, ενώ «κατετρύχετο υπό της πενίας και εστερείτο και των αναγκαιοτάτων». Αυτοκτόνησε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1846.

Κωνσταντίνος Ζωγράφος
(1796-1856)

Γιατρός, πολιτικός και διπλωμάτης, γιος του αγιογράφου Μαυρονικόλα Ζωγράφου, γεννημένος στους Σολούς Καλαβρύτων - από τους βασικούς πολιτικούς πρωταγωνιστές της 3ης Σεπτέμβρη, μαζί με τον Μεταξά και τον Λόντο. Σπούδασε Ιατρική στην Πίζα και συνδέθηκε φιλικά με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1822 και αρχικώς εργάστηκε ως γιατρός στα Καλάβρυτα. Αναμίχθηκε στην πολιτική, με την παράταξη των Ζαΐμη και Λόντου. Πληρεξούσιος Καλαβρύτων το 1832, υπουργός Στρατιωτικών το 1833 και νομάρχης Αρκαδίας το ίδιο έτος. Διορίστηκε πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη το 1834, αλλά τον Δεκέμβριο του 1837 ανακλήθηκε και έγινε υπουργός Εξωτερικών. Οπαδός του Ρωσικού Κόμματος, ο Ζωγράφος αντιτάχθηκε στον Οθωνα, απομακρύνθηκε από την κυβέρνηση και συνεργάστηκε με την αντιβαυαρική αντιπολίτευση. Μαζί με τους Λόντο και Μεταξά αποτέλεσαν την πολιτική τριανδρία του κινήματος του 1843. Εκλέχθηκε πληρεξούσιος Καλαβρύτων στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Αθήνας, ενώ τα τελευταία χρόνια της ζωής του χρημάτισε πρέσβης της Ελλάδας στην Πετρούπολη. Πέθανε στο Μπελβί της Γαλλίας, σε ηλικία 60 ετών.

1833-1843: Η ΟΙΚΟΝ

Του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Α. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
δ/ρος Οικονομικού Τμήματος ΑΠΘ,
συγγραφέα

Η ανασκόπηση της ελλαδικής οικονομίας κατά την περίοδο που μεσολάβησε από την έλευση του Βαυαρού «μικρού πρίγκιπα» -με τη δυσανάλογα μεγάλη ακολουθία- μέχρι το κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου -με τη δυσανάλογα μεγάλη φήμη- κρύβει πολλές επιστημονικές προκλήσεις και ακόμη περισσότερες παγίδες.

Πρώτα απ' όλα, η ελλαδική οικονομία της εποχής εκείνης υπήρξε μια *οικονομία μετάβασης* από τα οθωμανικά πρότυπα προς τα νεώτερα, τα ο-

ποία πολλοί ευαγγελίζονταν αλλά κανείς δεν μπορούσε ούτε να εγγυηθεί ούτε να επιβάλει. Μια «οικονομία μετάβασης» εξετάζεται με την καταγραφή: (α) του παλιού καθεστώτος και των παραμέτρων που ακόμη το στήριζαν, (β) των νέων δυνάμεων που επενέργησαν διαλυτικά στο παλαιό καθεστώς. Η περιγραφή αυτή επιφυλάσσει πολλές εκπλήξεις, αν και εφόσον πραγματοποιηθεί μέσα από τα μάτια των παλαιών: των σύγχρονων δηλαδή προς την εποχή πηγών και όχι μέσα από την οπτική του παρόντος, η οποία προβάλλει στο παρελθόν ανιστορικές μεθόδους και τρόπους σκέψης. Ποιο ήταν το «παλαιό» στο επίκεντρο της οικονομίας, των σχέσεων παραγωγής, στη σφαίρα της γαιοκτησίας; Ποιο υπήρξε το καινούργιο;

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της περιόδου 1833-1843 είναι ότι οι μηχανισμοί της οικονομίας λειτούργησαν μέσα από την προσπάθεια δόμησης ενός «κράτους», ό,τι κι αν σήμαινε αυτό στην Εγγύς Ανατολή της τέταρτης και της πέμπτης δεκαετίας του 19ου αιώνα. Σήμαινε άραγε ό,τι μπορούμε σήμερα να αποδώσουμε σε ένα «αστικό» κράτος της εποχής; Σήμαινε ένα μηχανισμό που διασφαλίζει το νόμο και την τάξη, την ασφάλεια του προσώπου και των συναλλαγών; Σήμαινε ακριβώς αυτά που εξήγγειλε μέσα στον ευωδιαστό ροδώνα του ο Οθωμανός σουλτάνος, το 1839, διαβάζοντας τη διακήρυξη «Γκιουλ χανέ χατί χουμαγιούν»: την ασφάλεια του προσώπου, την ελευθερία των κινήσεών του και των συναλλαγών του; Μα αυτά ήταν τα στοιχεία που πρόβαλε η Ευρώπη των Μεγάλων Δυνάμεων και των κανονιοφόρων, αυτά ήταν τα πολιτικά κριτήρια για να θεωρηθεί κανείς (ακόμη και αν ήταν ο σουλτάνος) φιλο-Ευρωπαίος και προοδευτικός. Πολύ πιο αξιόπιστοι από το σουλτάνο φαίνονταν βέβαια ο Βαυαρός πρίγκιπας και οι σοφοί που τον ακολουθούσαν, μια και ήταν καθαρόαιμοι Ευρωπαίοι.

ΟΜΙΚΗ ΖΩΗ

Από την καθημερινή ζωή σε ελληνική αγροικία. Αριστερά, ζεύγος ποιμένων (Εθνική Βιβλιοθήκη - Παρίσι)

Αλλά το «αστικό» ελλαδικό κράτος ήταν συμβατό με την οικονομική βάση, πάνω στην οποία θεμελιωνόταν;

Το τρίτο σημείο αφορά τα ερωτήματα που συνδέονται με την επανένταξη στην παραγωγή των χιλιάδων «παλικαριών», που ύστερα από τόσα χρόνια ένοπλου αγώνα είχαν αποκοπεί από κάθε κανονικότητα, με την επίλυση του διατροφικού προβλήματος των χιλιάδων προσφύγων που είχαν συρρεύσει στο ελλαδικό βασίλειο από κάθε γωνιά του Ελληνισμού.

Το τέταρτο σημείο αφορά τη σχέση ανάμεσα στις «μεγάλες δυνάμεις» και το ελλαδικό βασίλειο και εν προκειμένω εντοπίζεται στο «μεγάλο δάνειο» των 60 εκατομμυρίων φράγκων. Το δάνειο αυτό ήταν ο σπάγκος της μαριονέτας, τον οποίο οι «μεγάλες δυνάμεις» τραβούσαν κατά βούληση, οσάκις επιθυμούσαν να ασκήσουν μεγαλύτερη επιρροή στο ελληνικό βασίλειο, η δημοσιονομική κατάσταση του οποίου παρέμεινε αξιοθρήνητη καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε.

Οι Εθνικές γαίες: το πιο μοντέρνο κρατικό φεουδαρχικό σύστημα στην Ευρώπη

Σε μια εξ ολοκλήρου αγροτική χώρα, τι σήμαινε το οθωμανικό καθεστώς για τον καλλιεργητή της γης; Ήταν ένα πολύ σκληρό καθεστώς, που αν μπορούσε να αποδοθεί σε αριθμούς, θα εκωδικοποιείτο ως εξής: Για κάθε μέρα που δούλευε για τον εαυτό του, ο καλλιεργητής θα έπρεπε να δουλεύει μιάμιση μέρα ή και δυο μέρες για λογαριασμό του κατόχου των μέσων παραγωγής (μέσα παραγωγής = αροτριώντα ζώα, άλλα ζώα, αλέτρια, γεωργικά εργαλεία, σπόρος). Με άλλα λόγια, το ποσοστό της υπερεργασίας του καλλιεργητή ήταν περίπου 150-200%. Με δεδομένη την ιστορική χαμηλή παραγωγικότητα στο γεωργικό τομέα, τα μεγέθη που προαναφέραμε προσδιόριζαν ένα χαμηλό βιοτικό επίπεδο.

Πάνω από το 70% της γης ανήκε στο Δημόσιο. Μόνο ένας στους έξι είχε δική του γη και μόνο ένας στους τέσσερις δικό του ζώο

Δύο ιερείς αναπαύονται και δύο αγρότες τούς φιλούν το χέρι, με φόντο τις αρχαιότητες της Αθήνας (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

Αυτό το βιοτικό επίπεδο μπορούσε να βελτιωθεί ή να επιδεινωθεί, ανάλογα με το ύψος της πραγματικής φορολογίας, με τις αγγαρείες που μπορούσαν να επιβληθούν, με τις καιρικές συνθήκες και τέλος με το μέγεθος της οικογένειας του καλλιεργητή. Αν ο εισπράκτορας της φορολογίας (σε είδος) δεν τυραννούσε πολύ το γεωργό και δεν αποσπούσε με διάφορα προσχήματα μεγαλύτερο ποσοστό από το ορισμένο, αν οι αγγαρείες και τα υποχρεωτικά δοσίματα δεν έπεφταν μαζεμένα, αν ο καιρός ήταν καλός, αν τα χέρια (εκτός από τα στόματα) ήταν άφθονα, τότε ο καλλιεργητής ήταν δυνατόν να σχηματίσει κάποιο μικρό πλεόνασμα. Αν η τύχη του συνεχιζόταν, ίσως να δοκίμαζε να γίνει και αυτός ιδιοκτήτης γης. Ομως, στο σημείο αυτό το οθωμανικό πρότυπο έθετε φραγμό. Διότι η μεταβίβαση της γης ήταν φορτωμένη με τόσο πολλά εμπόδια, ώστε δεν ήταν πάντοτε δυνατή. Αλλά και ο καλλιεργητής ήταν συχνά υποχρεωμένος να παραμείνει στην ίδια περιοχή. Ο συνδυασμός της υποχρέωσης αυτής

Στο κέντρο, Ελληνοπούλες στη βρύση (από το λεύκωμα Πεϊτιέ).

υπήρξε, ωστόσο, εξέλιξη και οι γαίες αυτές παρέμειναν εκτός εμπορίου, όπως οι λεγόμενες «μετρουκέ», οι αφιερωμένες δηλαδή σε συλλογικές ανάγκες των κατοίκων (π.χ. οι βοσκές).

Η ελληνική επανάσταση αποτέλεσε, στο σημείο αυτό, μια μεγάλη ανατροπή. Η υποχρέωση των καλλιεργητών να παραμείνουν στη γη καταργήθηκε και θεωρητικά η εργατική δύναμη απέκτησε κινητικότητα. Αυτό αποτέλεσε ένα τεράστιο βήμα, που στη γειτονική Οθωμανική Αυτοκρατορία χρειάστηκαν πάνω από τριάντα χρόνια για να επιτευχθεί. Η άλλη ενδιαφέρουσα μεταβολή ήταν ότι η γη που κατείχαν οι Τούρκοι ιδιώτες, η γη που κατείχε το οθωμανικό δημόσιο και άλλες ειδικές κατηγορίες γης «εκτός εμπορίου» πέρασαν στην ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους. Ενώ στην Τουρκία η κρατική ιδιοκτησία της γης έφθινε, στην Ελλάδα αναζωογονήθηκε και θεσμοποιήθηκε. Αλλωστε, με την αναγνώριση των Εθνικών γαιών ως συλλογικής υποθήκης για την πληρωμή των εθνικών δανείων, εξασφαλίστηκε και η μη εκποίησή τους (τουλάχιστον ώς το 1871). Πράγματι, μόνον δυο περιορισμένες απόπειρες πραγματοποιήθηκαν (1835: νόμος περί προικοδοτήσεως. 1838: πώληση γης σε στρατιωτικούς), με δημοπρασίες της γης που ανέβασαν την τιμή της και έκαναν το εγχείρημα να αποτύχει.

Τα πρώτα χρόνια μετά την έλευση του Οθωνα, η κατανομή της γης ανάμεσα στο κράτος και τους ιδιώτες ήταν περίπου η εξής:

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΓΗΣ (ΣΕ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ)

	ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΗ ΓΗ	ΑΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΗ ΓΗ
ΚΡΑΤΙΚΗ	6.068.000	10.046.000
ΙΔΙΩΤΙΚΗ	2.513.566	3.062.188

Πάνω από το 70% της γης, δηλαδή, ανήκε στο

Ο πάμπτωχος αγροτικός πληθυσμός επιβαρύνθηκε και με ένα από τα υψηλότερα φορολογικά ποσοστά στην Ευρώπη

με τα εμπόδια στην πώληση και αγορά γης απέτρεπε τις μεταβιβάσεις της ιδιοκτησίας και καθιστούσε τον καλλιεργητή, πρακτικά, δουλοπάροικο.

Η καιάσταση αυτή στην Οθωμανική Αυτοκραιορία συνεχίστηκε όχι μόνο μετά το Χουμαγιούν του 1839, αλλά και στα επόμενα χρόνια, μέχρι τη σταδιακή αραίωση των περιορισμών στα κληρονομικά δικαιώματα επί των «υποδημοσίων» γαιών, εκείνων δηλαδή που ψιλώ ονόματι ανήκανε στο κράτος, αλλά η νομή τους είχε περιέλθει σε συγκεκριμένες οικογένειες. Σε άλλες κατηγορίες γαιών δεν

Δημόσιο. Μόνο ο ένας στους έξι Ελληνες είχε δική του γη. Και μόνο ένας στους τέσσερις είχε δικό του ζώο. «Στη Φθιώτιδα, οι χωρικοί ζουν όχι σε σπίτια, αλλά σε καλύβες χωρίς δάπεδο...», γράφει ένας ξένος μελετητής της εποχής. «Στη Λιβαδειά, τα σπίτια είναι χτισμένα με ταρσούς και καλάμια (...). Στη Θήβα ακόμη και το έδαφος που είναι χτισμένα τα σπίτια είναι Εθνική γη. Οι βοσκές, που στην τουρκοκρατία ήταν κοινοτικές, τώρα είναι κρατική περιουσία (...). Η γεωργία είναι νεκρή». Πάνω από 60.000 καλλιεργητές προτίμησαν να διασχίσουν τα

Οικογενειακή ζωή σε αρχοντικό της Λαμίας (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

Σκηνή από καφενείο της Αθήνας στα χρόνια του Οθωνα

Το 40% του προϋπολογισμού απορροφούσαν οι Ενοπλες Δυνάμεις και το 25% η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους

χώματα που είχαν ποτίσει με το αίμα τους, να διασχίσουν τα σύνορα που είχαν φτιάξει με το σπάθι τους και να επιστρέψουν στην άθλια κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου η αυθαιρεσία δεν ήταν και τόσο μεγάλη.

Ο καλλιεργητής της Εθνικής γης πλήρωνε ποσοστό 15% ως ενοίκιο για τη γη και επιπλέον 10% ως φόρο δεκάτης (αυτόν τον πλήρωνε και επί οθωμανικής περιόδου). Του έμενε δηλαδή ποσοστό 75% επί της παραγωγής (αν και στην πράξη οι αυθαιρεσίες των εισπρακτόρων των φόρων οδηγούσαν σε πραγματικό ποσοστό 60%). Ο,τι απέμενε, ο καλλιεργητής το μοίραζε με τον ιδιοκτήτη των ζώων και των εργαλείων (μέσων παραγωγής), μετά την αφαίρεση του σπόρου. Πρακτικά, δηλαδή, δεν απέμενε ούτε το 30% της παραγωγής. Το ποσοστό υπερεργασίας ήταν πάνω από 250%, δηλαδή για κάθε μια μέρα που δούλευε για τον εαυτό του ο καλλιεργητής, χρειαζόταν άλλες δυόμισι μέρες να δουλέψει για το κράτος, τον φοροεισπράκτορα και τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής. Η επιδείνωση, σε σχέση με την οθωμανική περίοδο, ήταν εμφανής.

Ενα πλούσιο μικροσκοπικό κράτος που δανείστηκε πολλά

Ετσι, αυτός ο πάμπτωχος αγροτικός πληθυσμός, μέσα από την αγροτική φορολογία (που περιελάμβανε τον οθωμανικό φόρο επί των αιγοπροβάτων, καθώς και τους οθωμανικούς δασμούς), επιβαρυνόταν με ένα από τα υψηλότερα φορολογικά ποσοστά στην Ευρώπη, μεγαλύτερο από εκείνο της Ρωσίας, της Σουηδίας, της Ισπανίας, της Ιταλίας, της Ιρλανδίας, της Αυστρίας. Από 6,2 εκατομμύρια δραχμές το 1834, οι άμεσοι αγροτικοί φόροι έφτασαν τα 10,4 εκατομμύρια το 1840, ακολουθώντας τις δημόσιες δαπάνες, που από 11,1 ανέβηκαν στα 17,5 εκατομμύρια δραχμές.

Το λιλιπούτειο ελλαδικό βασίλειο συντηρούσε ένοπλες δυνάμεις που έφταναν το 10% του πληθυσμού και απορροφούσαν το 40% του προϋπολογισμού. Ενα άλλο 25% απορροφούσε η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους. Ελάχιστα απέμεναν, έτσι, για τις άλλες δημοσιονομικές ανάγκες, δηλαδή την Αυλή, τα ανάκτορα, τους υπουργούς, τους υπαλλήλους, τους επιθεωρητές, τους δασονόμους, τους δασκάλους και τον κρατικό μηχανισμό εν γένει. Κι ακόμη πιο λίγα για σχολεία, δρόμους και έργα υποδομής, που απλώς δεν υπήρχαν.

Ο στρατός του ελλαδικού βασιλείου δεν είχε σχηματιστεί για να πολεμήσει έναν εξωτερικό εχθρό. Κατ' αρχάς δομήθηκε για να συμπεριλάβει αρκετούς από τους «φιλέλληνες» Βαυαρούς νέους, που ήρθαν στην Ελλάδα ονειρευόμενοι ηρωικές και αποδοτικές διεξόδους για το «φιλελληνισμό» τους. Δεύτερον, επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει, σε περιορισμένο πάντως βαθμό, τα «παλικάρια», που είχαν ξεριζωθεί από την παραγωγική διαδικασία. Τρίτον, λειτούργησε για να αντιμετωπίζει τη ληστεία, που αναπτύχθηκε επειδή ακριβώς ο στρατός, όσο μεγάλος κι αν ήταν, δεν μπορούσε να συμπεριλάβει όλους όσοι ήταν διαθέσιμοι να προσφέρουν στρατιωτικές υπηρεσίες. Οποιος δεν έμενε στις τάξεις του στρατού, περνούσε στη ληστεία. Τη δεδομένη εποχή, η ληστεία δεν αποτελούσε απλώς ένα παρεπόμενο, μια δευτερεύουσα πλευρά του πολιτικού συστήματος, αλλά την κύρια, τη βασική πλευρά του.

Ο ρυθμιστικός παράγοντας των δημόσιων οικονομικών ήταν το περίφημο δάνειο των 60.000.000, από το οποίο καταβλήθηκαν 44.000.000. Η καταβολή του υπολοίπου υπήρξε το καρότο και το μαστίγιο των τριών «προστατίδων» δυνάμεων απέναντι στον Οθωνα. Το δάνειο αυτό συνδυάστηκε με την έλευση του νέου βασιλιά. Αν είχε δοθεί στον Καπο-

δίστρια, ίσως θα απέτρεπε τη δολοφονία του και την αναρχία που επακολούθησε, αφού ο Καποδίστριας μπορούσε να κάνει καλύτερη χρήση απ' ό,τι οι Βαυαροί. Το μεγαλύτερο μέρος του δανείου απορροφήθηκε σε συσσωρευμένες υποχρεώσεις -κυρίως προς την Τουρκία- και στη συντήρηση του στρατού και της βαυαρικής ακολουθίας του μικρού πρίγκιπα Οθωνα.

Ομως, καθώς η φοροδοτική ικανότητα των ρακένδυτων χωρικών είχε φτάσει στο όριό της, ενώ η βουλιμία των μελών του κρατικού μηχανισμού ήταν ακόμη στην αρχή της, κάτω από την πίεση της διεθνούς συγκυρίας (και ιδιαίτερα τη διακοπή του εμπορίου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία) η Αθήνα έφτασε στα 1841 σε αδυναμία να πληρώνει τα χρεολύσια του δανείου. Τότε, οι «προστάτιδες» δυνάμεις έχασαν την υπομονή τους, διότι αν η Ελλάδα δεν πλήρωνε τα χρεολύσια, θα έπρεπε να τα πληρώσουν αυτές, ως εγγυήτριες.

Ετσι, το δάνειο αποδείχθηκε ένας από τους κυριότερους λόγους της μεταπολίτευσης του 1843. Το Μάιο του έτους εκείνου, ειδικό συνέδριο των «προστατίδων» δυνάμεων όρισε με πρωτόκολλο ότι το ελληνικό κράτος μπορούσε και θα έπρεπε να κάνει ετήσιες οικονομίες 3.742.000 για την αποπληρωμή του δανείου. Το ποσόν ήταν τεράστιο (20-25% των δημόσιων δαπανών) και σήμαινε ουσιαστικό περιορισμό των προσωπικών εισοδημάτων των μελών του κρατικού μηχανισμού. Σε εκείνο το σημείο, ο κρατικός μηχανισμός επαναστάτησε και υποχρέωσε τον Οθωνα να διώξει τους Βαυαρούς, πετυχαίνοντας έτσι μερικές οικονομίες. Αλλά το κύριο αποτέλεσμα της 3ης Σεπτεμβρίου ήταν η αναστολή του πρωτοκόλλου των 3,7 εκατομμυρίων και η παύση της πληρωμής του χρέους. Πίσω από τις ωραιολογίες για «σύνταγμα» και «ελευθερία», η ελλαδική κρατική τάξη φρόντιζε με περίσκεψη για το εισόδημά της. Εστω και επαναστατώντας.

Η λιστεία αναπτύχθηκε, επειδή ο στρατός δεν μπορούσε να συμπεριλάβει όλους όσοι ήθελαν να προσφέρουν στρατιωτικές υπηρεσίες.

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέα Ανδρεάδου, **Εργα**, τόμοι Ι και ΙΙ, Αθήνα 1938-1939.

Παντελής Αγιάνογλου, **Το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό στην Ελλάδα**, Αθήνα 1981.

Βολφ Ζάιντλ, **Βαυαροί στην Ελλάδα**, Αθήνα 1981.

Ευάγγελος Χεκιμογλου, **Η ιστορικότητα και η χωρικότητα του** πλεονάσματος: Χώρος και μηχανισμοί απόσπασης του πλεονάσματος στην Ελλάδα, 1800-1870 (διατριβή ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1987.

■

Οικογενειακή σκηνή στο χωριό (Εθνική Βιβλιοθήκη - Παρίσι)

Το κίνημα της 3ης Σεπτέμβρη σε λαϊκή λιθογραφία μεταγενέστερης εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Του Σπύρου Δημ. Λουκάτου
δόκτορος Ιστορικού

Η επιδείνωση της κατάστασης στη χώρα μας στις αρχές της δεκαετίας του 1840 ήταν ασφαλές προμήνυμα του επαναστατικού κινήματος, 3 Σεπτέμβρη 1843, με κύρια χαρακτηριστικά: την ανεξέλεγκτη απολυταρχική οθωνοβαυαρική άσκηση της εξουσίας· την οικονομική δυσπραγία και κρίση με πιέσεις των δανειστών για καταβολή των χρεολυσίων και των τόκων, με τη χώρα μας στα πρόθυρα της χρεοκοπίας· την κακοδιοίκηση· το άλυτο οξύτατο πρόβλημα «της ματοκυλισμένης γης μας» που, κατά τον **Μακρυγιάννη**, οι Βαυαρέζοι *«την αγόρασαν απόνα γρόσι το στρέμμα και βάλαν εμάς με τ' αλέτρι να τραβούμε το γενί»* με πλήρη την εξαθλίωση και περιθωριοποίηση των αγωνιστών του '21, με επακόλουθο την ένταση της ληστείας. Είναι, επί του προκειμένου, χαρακτηριστική η μαρ-

Στο κέντρο, ο στρατώνας του Πεζικού στην Αθήνα. Δεξιά επάνω, αστυνομικοί διαλύουν πολίτες που συμμετέχουν στο παιχνίδι-έθιμο του πετροπολέμου. Κάτω, εργασίες για την κατασκευή της οδού Αθηνών - Πειραιώς (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

τυρία του **Αλέξ. Σούτσου**, ο οποίος σε ταξίδι του από την Πάτρα στην Αθήνα συναντούσε *«καθ' οδόν αγρούς εγκαταλελειμμένους, κώμας χηρευούσας κατοίκων, πόλεις μαστιζομένας υπό πενίας, σιωπήν και πένθος δούλιον πανταχόθεν. Η Ελλάς προσομοίαζεν ευρύ αλάλων Κατάστημα, όπου φωνή έναρθρος δεν ακούεται»*

Ετσι, στις αρχές του 1843, κατά τον **Επαμεινώνδα Κυριακίδη**,

«Ο υπέρ συντάγματος αγών ην λαοφιλής και δημοτικός».

Πρώτες βάσεις αυτού του αγώνα καταγράφονται ήδη από το 1840 με πρωτοβουλία του στρατηγού Μακρυγιάννη, εκφραστή του επαναστατικού πνεύματος, «ιαπεινός, αλλά και ο πιο σταθερός διδάσκαλος» του Γιώργου Σεφέρη, κατά την ομολογία του. Αυτός, κουβαλώντας την ηρωική του δράση από τα χρόνια του '21, με ξεκάθαρα τα αντιμοναρχικά, αλλά και αντιξενικά αισθήματά του, μαρτυρεί σχετικά:

«Τότε (1840) συλλογίστηκα να φκιάσω έναν όρκον, να τον υπογράφωμεν, επειδή τις και είδα άλλος ήταν Κυβερνητικός, άλλος Συνταματικός, άλλος Αγγλος, άλλος Γάλλος, άλλος Ρούσος και τα εξής. Επαιρνα από κάθε πολιτεία ένα, δύο, τρεις Συνταματικούς, κι άλλους τόσους Κυβερνητικούς και τους ένωνα· κι εκείνοι ένωναν τους συμπολίτες τους».

Οσους κατηχούσε στην επαναστατική συνωμοσία τους δέσμευε και με όρκο, που ήταν:

«Να μην είμαστε ποτέ Συνταματικοί, ούτε Κυβερνητικοί, ούτε σε ξένη δοξασία, Αγγλοι, Γάλλοι, Ρούσοι. Να τους σεβόμαστε όλους διά την ευεργεσίαν τους –και να μας αφήσουν ήσυχους εμάς και τον βασιλέα μας».

Αιτίες του κινήματος ήταν το απολυταρχικό καθεστώς, η οικονομική εξαθλίωση και η περιθωριοποίηση αγωνιστών του '21

Με στόχο να καταστήσει κοινωνούς της συνωμοσίας ο Μακρυγιάννης δραστηριοποιήθηκε προς τους οπλαρχηγούς και το λαό με πυρήνα «τα παλικάρια» του και τους έμπιστους φίλους του. Επαιρνε, κατά την ομολογία του:

«Απ' ούλο το κράτος με τις υπογραφές και ο καθείς από εκείνους κατήχαγε κι αυτός»

Εστελνε έμπιστους ανθρώπους του στην Πελοπόννησο, τη Ρούμελη, τα νησιά και αλλού, αλλά, κατά σχετικές μαρτυρίες, τις συνωμοτικές του δραστηριότητες κατηύθυνε και προς το παλάτι, που κατήχησε έμπιστά του άτομα. Από τους πρώτους, επί του προκειμένου, κατηχήθηκαν οπλαρχηγοί, που πήγαιναν στις πατρίδες τους και κατηχούσαν, με τη σειρά τους, τους συμπολίτες τους, που εμπιστεύονταν *«και τοιούτως οργανίση όλο το κράτος»*

Ιδιαίτερα από τους μυημένους στις επαρχίες οπλαρχηγούς μαρτυρούνται ο **Θεόδ. Γρίβας** στο Ξηρόμερο και ο **Κριεζώτης** στη Χαλκίδα, ενώ αποφασιστικό, τότε, γεγονός κρίθηκε στις παραμονές του κινήματος και η μύση του **«Μήτρου Ντελιγιώργη»**, πατέρα του **Επαμ. Δελιγιώργη**, αρχηγού της «χρυσής νεολαίας» στα 1862. Ο Μήτρος Δελιγιώργης ήταν, τότε, αρχηγός «του μεταβατικού» στην Ακαρνανία, διοικητής ισχυρής στρατιωτικής δύναμης και κατά τη μύησή του στη συνωμοσία ο Μακρυγιάννης μαρτυρεί ότι του επισήμανε:

«Διά τους αγωνιστάς και χήρες και ορφανά και δι' εκείνους που θυσίασαν το δικό τους εις τον αγώνα της πατρίδος κι' ήταν νοικοκυραίοι και τώρα εί-

ναι διακοναραίοι δεν έχει ψωμί η πατρίδα, δι' αυτούς όλους είναι φτωχή και διά τον Αρμασμπέρη έχει, οπούρθε ψωργιασμένος κόντης κι έφυγε μ' ένα μιλλιούνι τάλληρα».

Ετσι, με τις δραστηριότητες του Μακρυγιάννη διαμορφώθηκε *ο λαϊκός πόλος-φορέας του κινήματος* με βασικό πυρήνα τα «παλικάρια» και τους φίλους του Μακρυγιάννη στην επαρχία και την πρωτεύουσα.

Ταυτόχρονα, ο Μακρυγιάννης πάσχισε να καταστήσει μετόχους του κινήματος και τους πολιτικούς και στρατιωτικούς της πρωτεύουσας *«από την δευτέρα τάξη. Την πρώτη τάξη, όπου φοβόμουν ότι ήταν μπερδεμένοι με τους ξένους, τους όρκιζα· τον ίδιον όρκον, όμως χωρίς υπογραφή»*, προσδίδοντας στο κίνημα, όχι μόνο αντιαπολυταρχικό, αλλά και αντιξενικό χαρακτήρα.

Από τους πολιτικούς στην πρωτεύουσα κατά τον Αύγουστο 1842 κατήχησε τον παλιό εξέχοντα αγωνιστή στο '21 και σύμβουλο της Επικρατείας **Ανδρέα Μεταξά**, «γόνο ευκλεή των Ιονίων νήσων πεπροικισμένον διά πολλών διπλωματικών προσόντων», κατά Κυριακίδη, ο οποίος και θα καταστεί ο πολιτικός αρχηγός του κινήματος. Από κοινού, κατά τη μύησή του, Μακρυγιάννης και Μεταξάς ορκίστηκαν «ότι να κάμωμεν Εθνική Συνέλεψη και Σύνταγμα, να διοικιόμαστε τοιούτως. Και αν ο βασιλέας υπογράψη να είμαστε υπέρ του, αν δεν υπογράψη να είμαστε αναντίοι, ότι τότε θα μας σκοτώση».

Ο Μακρυγιάννης ήταν ο μόνος που προσέδωσε στο κίνημα όχι μόνο αντιαπολυταρχικό, αλλά και αντιξενικό χαρακτήρα

Ο Ανδρέας Μεταξάς, ηγέτης του ρωσικού κόμματος, μετά το θάνατο του **Θεόδ. Κολοκοτρώνη**, μύησε στο κίνημα και τον **Ανδρέα Λόντο**, από επιφανή οικογένεια του Αιγίου, με δράση στο '21, μέλος και αυτός του Συμβουλίου της Επικρατείας και αρχηγός, μετά το διορισμό του **Αλέξ. Μαυροκορδάτου** στο Παρίσι, του αγγλικού κόμματος. Από κοινού Μεταξάς και Λόντος κατόρθωσαν να μυήσουν στο κίνημα εξέχουσες του '21 προσωπικότητες και ▶

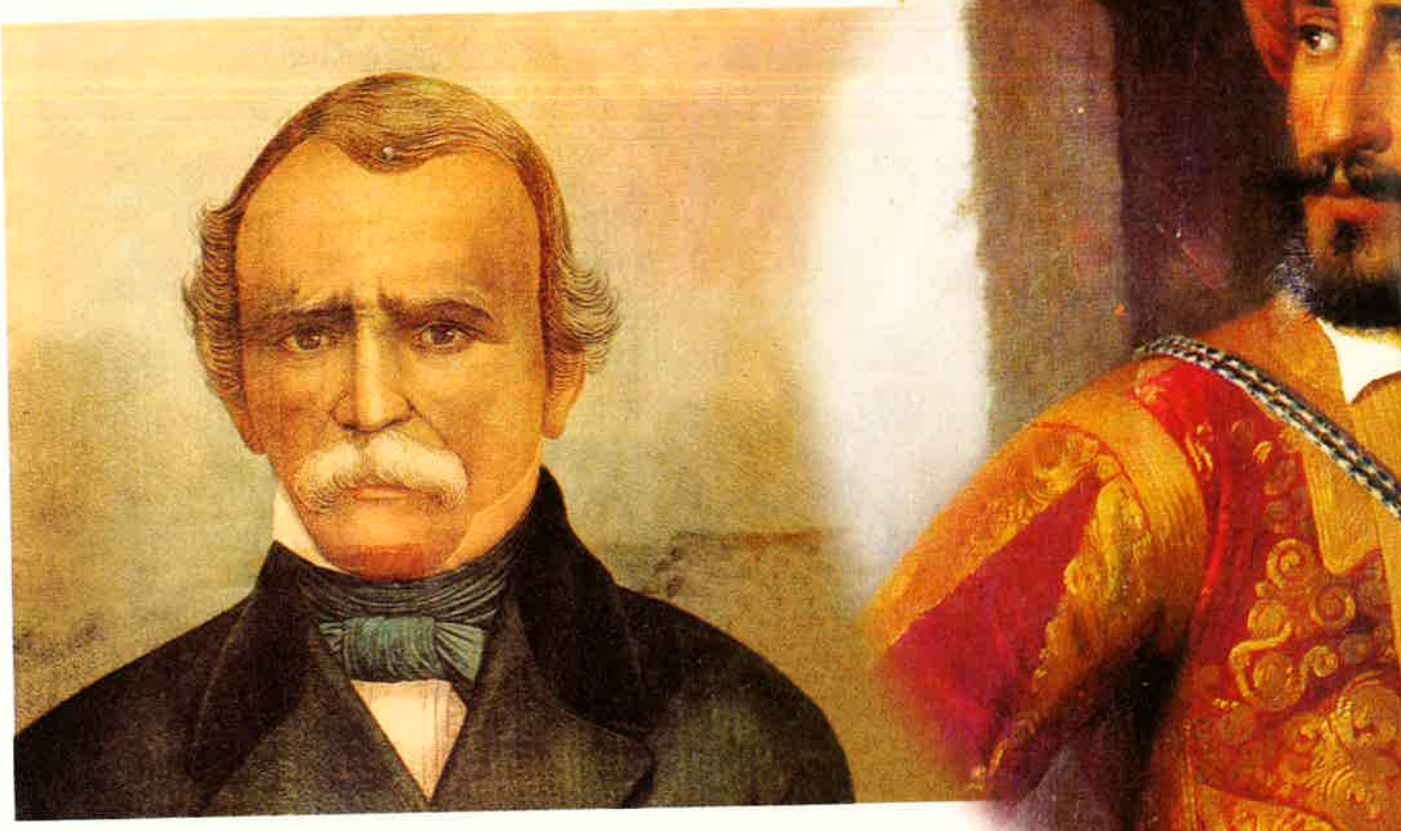

μέλη του Συμβουλίου, επίσης, της Επικρατείας, έτσι που κατά τον μεν **Ευαγγελίδη** *«οι συνταγματικοί εγένοντο οσημέραι κρατεώτεροι»*, κατά δε τον Κυριακίδη, *«συνεπήχθη προς στιγμήν μέγα συνταγματικόν κόμμα εξαφανισθεισών των άλλων κομματικών διακρίσεων, εις δε τα τάξεις του συγκαταλέγονται οι διαπρεπέστατοι των ανδρών»*

Ο Μακρυγιάννης ήταν ηγέτης του λαϊκού πόλου, ο Α. Μεταξάς του πολιτικού και ο Δημ. Καλλέργης του στρατιωτικού

Ο **Κων. Κανάρης**, ο **Κων. Ζωγράφος**, ο **Νότης Μπότσαρης**, ο **Σισίνης**, ο **Ανδρ. Μεταξάς**, ο **Ανδ. Λόντος**, ο **Μακρυγιάννης**, ο **Ρήγας Παλαμίδης**, ο **Δημ. Καλλέργης** *«πάντες και εν τε πολέμω και εν τη πολιτεία ένδοξοι Ελληνες»*.

Ετσι, υπό την ηγεσία πρωταρχικά του Ανδ. Μεταξά και συνακολούθως του Ανδ. Λόντου και άλλων προσωπικοτήτων του Συμβουλίου της Επικρατείας, στους κόλπους του οποίου, κατά τον **Μ. Στασινόπουλο**, είχαν αναπτυχθεί φιλελεύθερες ιδέες, διαμορφώθηκε *ο πολιτικός πόλος-φορέας* του επαναστατικού κινήματος.

Ο Μακρυγιάννης και ο Ανδ. Μεταξάς κατά κύριο λόγο και συνακόλουθα και οι άλλες προσωπικότητες, που είχαν μυηθεί στο κίνημα, έκριναν ότι η επιτυχία του εστιάζεται και στο στραιό, τη μόνη, τότε, στέρεα οργανωμένη δύναμη. Από τους αξιωματικούς, τότε, κρίθηκε καταλληλότερος για να ηγηθεί του στρατιωτικού σκέλους του κινήματος ο συνταγματάρχης **Δημ. Καλλέργης**, παλιός και αυτός σημαντικός αγωνιστής του '21, τον οποίο και φρόντισαν να μετατεθεί από το Αργος στην Αθήνα. Τον Αύγουστο 1843 μυήθηκε και αυτός στο κίνημα και σχετικά σε συνάντηση μαζί του και μύησή του ο Μακρυγιάννης καταγράφει:

«Αγροικηθήκαμεν σε όλα. Μείναμε σύμφωνοι»

Τον όρκισε για να μυηθούν, σε συνέχεια και ο **Νικ. Σκαρβέλης**, διοικητής του 2ου Τάγματος του τακτικού πεζικού, ο **Σπυρομήλιος**, διοικητής του σχολείου των Ευελπίδων και άλλοι αξιωματικοί, έτσι που στις παραμονές του κινήματος διαμορφώθηκε και ο τρίτος πόλος-φορέας του, *ο στρατιωτικός*, με ηγέτη τον Δημ. Καλλέργη.

Η συνωμοτική αντιαπολυταρχική δραστηριότητα με διαμορφωμένους τους τρεις πόλους-φορείς του κινήματος κατέληξε με συμφωνία όλων των παραγόντων στη συγκρότηση Τριμελούς Επιτροπής, που απαρτίστηκε από τον Μακρυγιάννη, εκπρόσωπο

Χωρίς τον Μακρυγιάννη (μέσον) και τον Ανδρέα Μεταξά (αριστερά) η επανάσταση δεν θα γινόταν. Χωρίς τον Δημήτρη Καλλέργη (δεξιά) δεν θα πετύχαινε

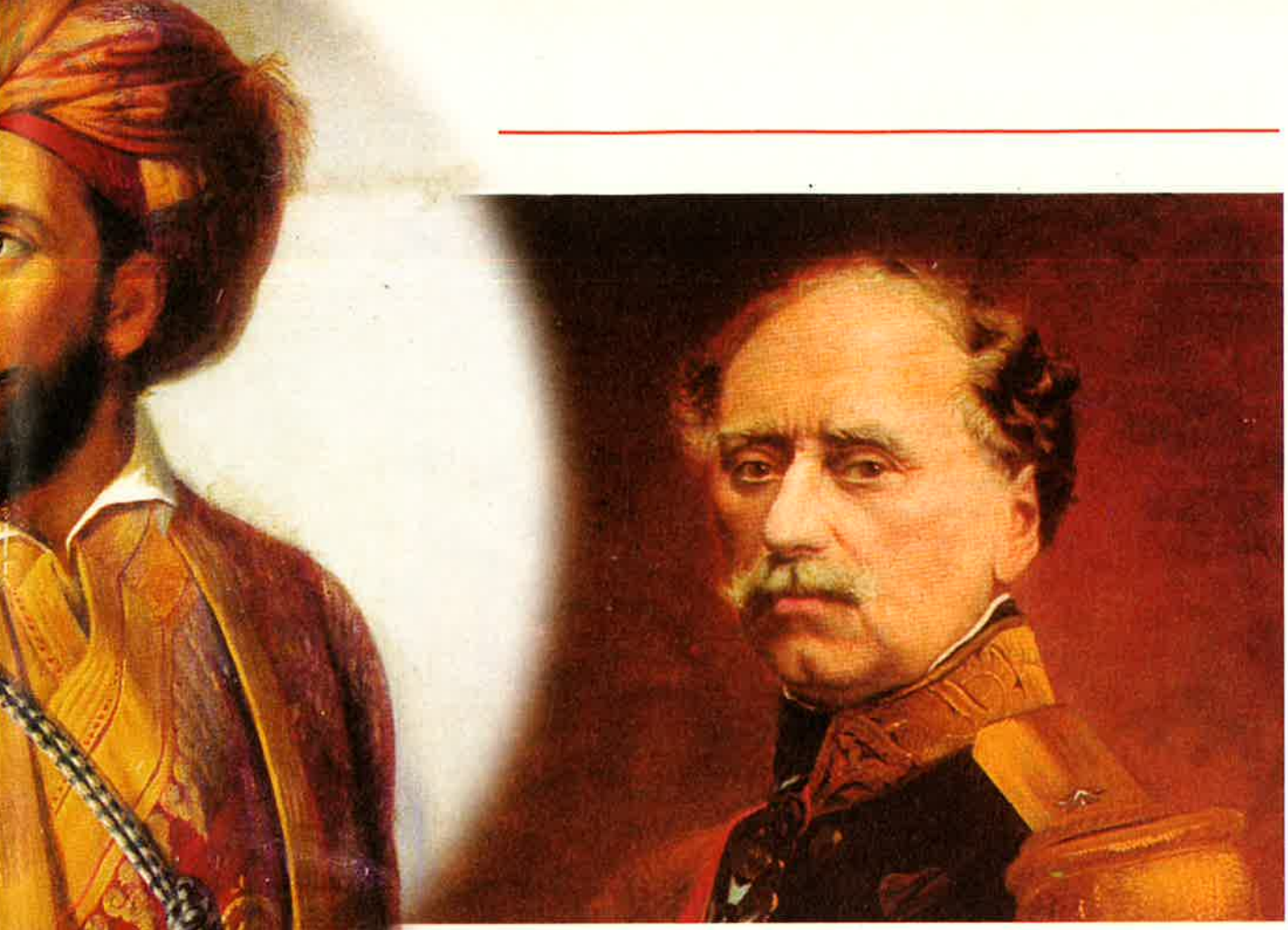

του λαϊκού πόλου-φορέα, τον Ανδ. Μεταξά του πολιτικού και τον Δημ. Καλλέργη του στρατιωτικού. Αυτή κατέστρωσε και το σχέδιο δράσης, το οποίο, μετά την απόρριψη της πρότασης Μακρυγιάννη να αρχίσει το κίνημα από τις πλησιόχωρες στην πρωτεύουσα επαρχίες, συνίστατο: στον καθορισμό του στην Αθήνα τη νύχτα 1 προς 2 Σεπτέμβρη 1843· στη «σύναξη» των παλικαριών και φίλων του Μακρυγιάννη στο σπίτι του, όπου θα ριχνόταν «ντουφεκισμός» ως σύνθημα· αποκλεισμός των ανακτόρων από το στρατό υπό τον Καλλέργη και εξαναγκασμός του **Οθωνα** να παραχωρήσει Σύνταγμα. Το κίνημα τελικά πραγματοποιήθηκε τη νύχτα στις 2 προς 3 Σεπτέμβρη 1843, όταν οι μονάδες του στρατού, που στρατωνίζονταν στο Μοναστηράκι, με τον Νικ. Σκαρβέλη, τον Σπυρομήλιο και με την ηγεσία του Καλλέργη διά των οδών Αιόλου και Ερμού περικύκλωσαν τα ανάκτορα πολιορκώντας τα, αλλά και με πολιορκία του Μακρυγιάννη από τη χωροφυλακή. Η άφιξη του στρατού με ζητωκραυγές, μουσική και σάλπιγγες συνετέλεσε να σπεύσουν προς τα ανάκτορα και οι κάτοικοι της Αθήνας και να ενωθούν με το στρατό. Σύμφωνα με μαρτυρία του Καλλέργη σε γράμμα του στον πρεσβευτή της Βαυαρίας στη Βιέννη, οι δυνάμεις που πολιόρκησαν το παλάτι ήσαν το πυροβολικό, 2.000 λόγχες στρατού και, μεγιστοποιημένες οπωσδήποτε, 20.000 λαού. Εν τω μεταξύ λυόταν και η πολιορκία του Μακρυγιάννη, που έσπευσε με τα παλικάρια του να ενωθεί και να κινηθεί και προς το

Οι διαμορφωτές του επαναστατικού κινήματος υπήρξαν πολυσήμαντες προσωπικότητες κατά τον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας

Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο, και με την παρουσία του, αποφάσισε την αποτελεσματική παρέμβασή του.

Σε γενική επιλογική επισκόπηση, τόσο της προετοιμασίας του κινήματος όσο και των πόλων-φορέων του και της ηγεσίας του, είναι δυνατό, κατά την κρίση μας, να καταγραφούν τα ακόλουθα:

1. Στις 3 Σεπτέμβρη 1843 δεν προετοιμάστηκε και δεν οργανώθηκε επανάσταση στη χώρα μας, όπως έχει καθιερωθεί να καταγράφεται, γιατί δεν επήλθε με αυτή αναιρεσή του πολιτειακού, πολιτικού, κοινωνικού και παραγωγικού καθεστώτος, το οποίο, μέχρι τότε, κυριαρχούσε σ' αυτή, στην πρώτη δεκαετία από την εθνική μας αποκατάσταση. Προετοιμάστηκε, με βάση στόχους και διαδικασίες,

Ο Τούρκος πρέσβης σε χορό που έγινε στο πρώτο παλάτι του Οθωνα, στη σημερινή πλ. Κλαυθμώνος, το 1838 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

επαναστατικό κίνημα, είτε εξέγερση και στάση σύμφωνα με τις εκτιμήσεις πολλών, που ασχολήθηκαν με την προετοιμασία και την πραγματοποίησή του.

2. Πόλοι-φορείς τόσο κατά την προετοιμασία όσο και κατά την επιτέλεση του κινήματος υπήρξαν: ο *λαϊκός* με ηγέτη το στρατηγό Μακρυγιάννη, τον και βασικό διοργανωτή του, με τα παλικάρια του, αλλά και με τον Τύπο και τα παράνομα φυλλάδια, που κυκλοφορούσαν, εντείνοντα την αντιμοναρχική προπαγάνδα στην κοινή γνώμη· ο *πολιτικός* με κύριο ηγέτη τον Ανδρέα Μεταξά και συνακόλουθούς του τον Ανδ. Λόντο και άλλα εξέχοντα μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας· και ο *στρατιωτικός* με κύριο ηγέτη και εκτελεστή του κινήματος το συνταγματάρχη Δημ. Καλλέργη, με συνακόλουθούς του τον Νικ. Σκαρβέλη, τον Σπυρομήλιο και αξιωματικούς και στρατιώτες των στρατιωτικών δυνάμεων που στρατωνίζονταν στο Μοναστηράκι της Αθήνας.

3. Οι διαμορφωτές-μέτοχοι του επαναστατικού κινήματος προϋπήρξαν πολυσήμαντες, και από ηγετικές μάλιστα θέσεις προσωπικότητες-αγωνιστές κατά τον αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας.

Το κίνημα έγινε στις 3 και όχι στις 2 Σεπτεμβρίου, όπως είχε σχεδιαστεί, λόγω έλλειψης συντονισμού δράσης

Αυτοί είχαν βιώσει κατά τη διάρκειά του τη διακυβέρνηση της επαναστατημένης χώρας μας με τα Συντάγματα της Επιδαύρου, του Αστρους, της Τροιζήνας, με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές διατάξεις τους, αλλά και τα Συντάγματα των Καποδιστριακών χρόνων. Γι' αυτό δεν μπορούσαν να ανεχτούν, αυτοί, που αυτόνομοι και ανεξάρτητοι συνέταξαν αυτά τα Συντάγματα με τις Εθνικές Συνελεύσεις τους, την παντελή ανυπαρξία τους με κυριαρχούσα επιβλητικά και αποκλειστικά την οθωνοβαυαρική βούληση και εντολή, που κληροδότησαν στη χώρα μας τα συμφέροντα των λεγομένων «Προστατίδων» μας Δυνάμεων.

4. Η οργάνωση του κινήματος, κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του, από αδυναμίες της ηγετικής του ομάδας δεν είχε συγκροτηθεί σε ισχυρές βάσεις και κατ' επέκταση δεν επιτεύχθηκε μια οργανωτική εκ των κάτω προς τα άνω πυραμίδα, γι' αυτό γενικά, κατά την κρίση μας, ο συνωμοτικός του κινήματος χαρακτήρας έπασχε· αν τελικά ο κύριος στόχος του επέτυχε οφείλεται και στο γεγονός ότι το παλάτι και η αυλή του, αν και γνώριζαν ότι παρασκευαζόταν, δεν μπόρεσαν να το προλάβουν, αντίθετα όξυναν την κατάσταση με σπασμωδικές αποφάσεις, όπως αυτή της σύστασης εκτάκτου στρατοδικείου προς δίκη των υπευθύνων ανώτερων αξιωματικών και πολιτικών του κινήματος.

5. Ο σχεδιασμός του κινήματος από την τριμελή ηγετική του ομάδα, Μακρυγιάννη, Ανδ. Μεταξά και Δημ. Καλλέργη, και μάλιστα μόλις στις παραμονές της εκδήλωσής του, δεν είχε καταστρωθεί για αποτελεσματική επιτέλεσή του. Γενικό ήταν το διάγραμμά του και γι' αυτό κατά την πραγματοποίησή του επικράτησε έλλειψη συντονισμού δράσης της ηγεσίας και των φορέων του, με αποτέλεσμα να μην πραγματοποιηθεί την 1η προς 2 Σεπτέμβρη, αλλά την επομένη νύχτα 2 προς 3 του μήνα· μόνον όταν το κίνημα εκδηλώθηκε και πέρασε σε κρίσιμη καμπή, τότε σημειώθηκε κοινή δράση των φορέων του.

6. Η ιδεολογία του κινήματος κατά την προετοιμασία του, παρά την εμπειρία της ηγεσίας και των φορέων του από τα χρόνια του '21, δεν υπήρξε ο ριζοσπαστισμός, ο οποίος θα επέφερε αποτελεσματική ρήξη προς το παρελθόν και προς το, τότε, επικρατούν στη χώρα μας απολυταρχικό καθεστώς. Μοναδικό και αποκλειστικό αίτημά του ήταν το Σύ-

Χωρίς αυτούς και τον Κρητικό Δημήτριο Καλλέργη δεν θα πετύχαινε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας από την Επανάσταση του 1821 ώς το Κίνημα στο Γουδί 1909*, Αθήνα 1974.

Γράψας Κ.Μ., *Πολιτική Εγκυκλοπαίδεια*, τεύχος Α. Η Α' Εθνική συνέλευσις 1843-1844, Αθήναι 1947

Δραγούμης Νικ., *Ιστορικαί αναμνήσεις*, Αθήνα 1874.

Ευαγγελίδης Τρύφων, *Ιστορία του Οθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος*, 1832-1862, κατά τας νεωτέρας πηγάς ξένων τε και ημετέρων ιστορικών, εν Αθήναις 1893.

Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Τόμος ΙΓ', Νεώτερος Ελληνισμός, 1833-1881, Αθήναι 1977.

Κυριακίδης Επαμεινώνδας, *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού*, τόμος α', εν Αθήναις 1892.

Μακρυγιάννης στρατηγός, *Απομνημονεύματα*, Αθήναι 1957.

Μαρκεζίνης Σπύρος Β., *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964*, Αθήναι 1966-1967.

Ρούσσος Γεώργιος, *Νεώτερη ιστορία του Ελληνικού Εθνους, 1826-1871*, τόμ. Γ', Αθήναι 1975

Σεφέρης Γιώργος, *Ενας Ελληνας - Ο Μακρυγιάννης*, 1975.

Σκανδάμης Ανδρ. Σπ., *Σελίδες Πολιτικής Ιστορίας και κριτικής. Η τριακονταετία της βασιλείας του Οθωνος, 1832-1862*, Αθήναι 1961.

Σούτσος Αλέξανδρος, *Η μεταβολή της τρίτης Σεπτεμβρίου*, εκδ. 2α, εν Αθήναις 1844.

Στασινόπουλος Μ.Δ., *Ο ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας κατά την επανασταστικήν νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843*, Αθήναι 1960.

Φωτιάδης Δημήτρης, *Τα ιστορικά ντοκουμέντα, 3η Σεπτεμβρίου 1843*, εκδ. Φυτράκη.

Αναμνηστικά και μετάλλια για το κίνημα της 3ης Σεπτέμβρη

νταγμα με ασαφές το περιεχόμενό του, με το λαό ανενημέρωτο γι' αυτό, χωρίς την ύπαρξη διεκδικητικής κατοχύρωσης με αυτό πολιτικο-κοινωνικών στόχων, λαϊκών δικαιωμάτων και λαϊκών ελευθεριών, με μόνον τον Μακρυγιάννη να προσδίδει σ' αυτό και αντιξενικό χαρακτήρα και με απεξάρτηση από τις υπάρχουσες κομματικές παρατάξεις με την επωνυμία καθεμιάς από τις λεγόμενες «Προστάτιδες Δυνάμεις».

7. Ανεξάρτητα από τις εκτιμήσεις αυτές, θετική του κινήματος εκτίμηση παραμένει ότι με αυτό στις 3 Σεπτέμβρη 1843 ανατράπηκε το απολυταρχικό οθωνο-βαυαρικό καθεστώς και μετατράπηκε σε συνταγματικό μοναρχικό, βάση οπωσδήποτε για αγωνιστικές του λαού και της πρωτοπορίας του κινητοποιήσεις κατά τις επόμενες δεκαετίες προς πραγματικό συνταγματικό καθεστώς, έπειτα μάλιστα από την υπονόμευση του Συντάγματος του 1844 από τον Οθωνα και τις μετασεπτεμβριανές κυβερνήσεις του και,

8. Σε τελευταία ανάλυση το επαναστατικό κίνημα στις 3 Σεπτέμβρη 1843:

Χωρίς τον Ρουμελιώτη Μακρυγιάννη και τον Κεφαλονίτη Ανδ. Μεταξά δεν θα γινόταν.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

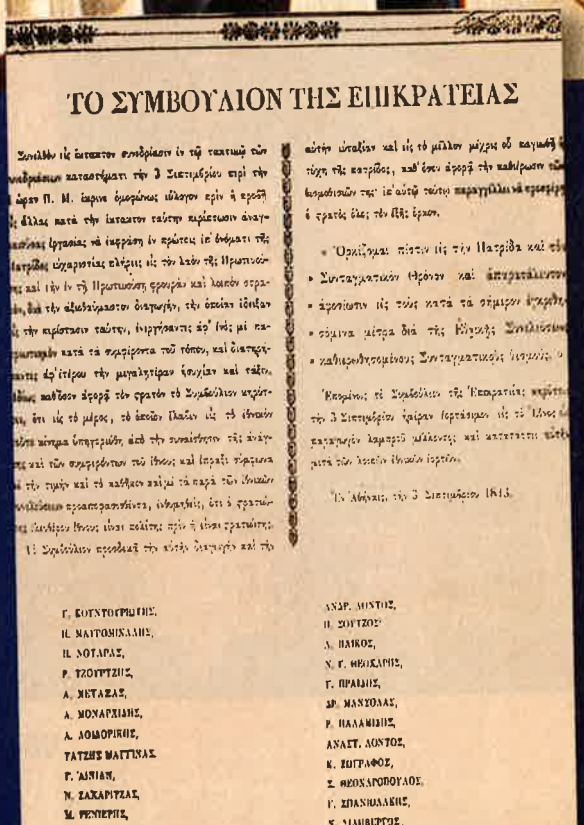

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Γ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ,
Π. ΜΑΥΟΜΙΧΑΛΗΣ,
Π. ΝΟΤΑΡΑΣ,
Ρ. ΤΖΟΥΤΖΟΣ,
Α. ΜΕΤΑΞΑΣ,
Α. ΜΟΝΑΡΧΙΔΗΣ,
Α. ΛΟΜΟΡΙΚΟΣ,
ΤΑΤΖΗΣ ΜΑΓΓΙΝΑΣ
Γ. ΑΙΝΙΑΝ,
Ν. ΖΑΧΑΡΙΤΖΑΣ,
Μ. ΡΕΝΙΕΡΗΣ,

ΑΝΔΡ. ΜΟΝΤΟΣ,
Π. ΣΟΥΤΖΟΣ
Δ. ΠΑΙΚΟΣ,
Ν. Γ. ΘΕΟΚΑΡΗΣ,
Γ. ΠΡΑΣΙΟΣ,
ΔΡ. ΜΑΝΤΟΛΑΣ,
Ρ. ΠΑΛΑΜΙΔΗΣ,
ΑΝΑΣΤ. ΛΟΝΤΟΣ,
Κ. ΣΟΥΓΛΑΦΟΣ,
Σ. ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ,
Γ. ΣΠΑΝΟΔΑΚΗΣ,
Σ. ΜΑΥΟΜΙΧΑΛΗΣ,

Της ΑΝΝΙΤΑΣ Ν. ΠΡΑΣΣΑ
Δρ Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
Προϊσταμένης Γενικών Αρχείων Κράτους Ν. Μαγνησίας

Τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ήταν αποτέλεσμα της συσσωρευμένης δυσαρέσκειας κατά της απολυταρχίας του **Οθωνα**. Ενώ αρχικά οι αρχηγοί της συνωμοσίας σκόπευαν να εξεγερθούν στις 25 Μαρτίου 1844, αναγκάστηκαν να κινηθούν νωρίτερα, φοβούμενοι ότι το μυστικό τους είχε προδοθεί. Τα μέτρα των ανακτόρων επέσπευσαν κατά πολύ το κίνημα. Η απόφαση για τη σύσταση έκτακτου στρατοδικείου, το οποίο το πρωί της 3ης Σεπτεμβρίου θα δίκαζε 83 επιφανή πολιτικά και στρατιωτικά πρόσωπα με σκοπό την αποτροπή της λαϊκής εξέγερσης, ο-

Ο Δημήτρης Καλλέργης επικεφαλής λαού και στρατού μπροστά στα ανάκτορα, στις 3 Σεπτεμβρίου 1843. Αριστερά, η προκήρυξη με την οποία το Συμβούλιο της Επικρατείας αναγνώριζε το κίνημα (Αθήνα, Συλλογή Λάμπρου Ευταξία)

δήγησε τους επικεφαλής να δράσουν ακριβώς εκείνη την ημέρα.

Κατά τον **Ασπρέας**[1], η κυβέρνηση φάνηκε διστακτική στη συγκεκριμένη περίσταση και έχασε πολύτιμο χρόνο, παρακολουθώντας τους αρχηγούς της συνωμοσίας και πιστεύοντας ότι η σύσταση του έκτακτου στρατοδικείου και ο διορισμός των δικαστών έφθανε για να αποθαρρύνει τους συνωμότες και να σταματήσει τις ενέργειές τους. Αντίθετα, οι τελευταίοι αντέδρασαν πολύ μεθοδικά. Λίγο πριν από την έκρηξη της επανάστασης, μύησαν τον **Σκαρβέλη**, αρχηγό του πεζικού, και τον **Σχινά**, αρχηγό του πυροβολικού. «*Υπό τας συνθήκας ταύτας η επανάστασις η αποσκοπήσασα και επιτυχούσα την ανατροπήν της απολύτου μοναρχίας, εξέρραγη την νύκτα της 2ας Σεπτεμβρίου υπό χαρακτήρα απολύτως στρατιωτικόν*»[2]. Ο βασιλιάς, μολονότι γνώριζε για τη συνωμοσία, είχε καθυστερήσει τις συλλήψεις. Είναι πολύ πιθανό ότι φοβόταν τη λαϊκή αντίδραση σε περίπτωση σύλληψης και δίκης επιφανών, που προέρχονταν και από τα τρία κόμματα. Θεωρούσε ότι κάθε προσπάθεια καταστολής της συνωμοσίας θα προξενούσε λαϊκή εξέγερση και τα γεγονότα που ακολούθησαν, δικαίωσαν βεβαίως τους φόβους και τις ανησυχίες του.

Η ανώτατη στρατιωτική διεύθυνση των επαναστατικών δυνάμεων είχε ανατεθεί στον **Δημήτριο Καλλέργη**, ο οποίος λίγο πριν από τα μεσάνυχτα της 2ας Σεπτεμβρίου, αφού εξαπάτησε τους κατασκόπους της κυβέρνησης, συγκάλεσε το ιππικό σύνταγμα. Ανάμεσα στους αξιωματικούς, παρευρισκόταν και ο διοικητής της Σχολής Ευελπίδων, **Σπυρομήλιος**. Ο Καλλέργης εξέθεσε την κρισιμότητα της κατάστασης στην οποία βρισκόταν το έθνος, τόνισε ότι έπρεπε να τον ακολουθήσουν όλοι στο κίνημα, για το οποίο ήταν ενημερωμένοι οι αξιωματικοί του στρατού, και ότι θα έπρεπε ή να πετύχουν ή να πεθάνουν. Με το σύνθημα «Ζήτω το Σύνταγ-

Ο υπουργός των Στρατιωτικών του Οθωνα, Κωνσταντίνος Βλαχόπουλος, ο οποίος συνελήφθη και φυλακίστηκε με διαταγή του Καλλέργη

μα», ενθουσίασε τους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες, οι οποίοι αμέσως το ενστερνίστηκαν. Ο Σκαρβέλης είχε παρατάξει το τάγμα των ακροβολιστών και περίμενε, ο δε Σχινάς περίμενε, ως επικεφαλής του πυροβολικού. Το σύνθημα της εκκίνησης ήταν δύο πυροβολισμοί, μετά τους οποίους όλα τα στρατιωτικά σώματα θα ξεκινούσαν από διάφορα σημεία, κατά των ανακτόρων. Στη μία μετά τα μεσάνυχτα, ο Καλλέργης έδωσε το σύνθημα και ξεκίνησε συνοδευόμενος από μουσική, τύμπανα και σάλπιγγες. «*Διά των οδών της πρωτευούσης δεν διήλαυνε σώμα στασιάσαντος στρατού, αλλά στρατός θριαμβευτικής πορείας. Οι στρατιώται εκραύγαζον "Ζήτω το Σύνταγμα" και οι πολίται έκπληκτοι απήντουν δια της αυτής ζητωκραυγής. Αλλά και οι μεν και οι δε εγνώριζον μόνον την λέξιν, ολίγιστοι δε ίσως και το πολίτευμα, το οποίον διηυθύνοντο να επιβάλουν βία εις το Στέμμα. Η μόνη υπολη φθείσα συντεταγμένη δύναμις εν τη πρωτευούση, ήτις παρέμεινε πιστή εις το Στέμμα ήτο η της χωροφυλακής*»[4].

Ο Καλλέργης, στο μεταξύ, είχε διατάξει να ανοίξουν τη φυλακή του Μεντρεσέ και να απελευθερώσουν τους κρατούμενους, και παράλληλα είχε στείλει αποσπάσματα στρατιωτών για να καταλάβουν τα υπουργεία, την Εθνική Τράπεζα, το Δημόσιο Ταμείο, το Νομισματοκοπείο και ένα σώμα του ιππικού για να ελευθερώσει τον **Μακρυγιάννη**.

Ο Μακρυγιάννης ήταν αποκλεισμένος στο σπίτι του, περικυκλωμένος από τη χωροφυλακή. Παρά τον κλοιό, ορισμένοι φίλοι του είχαν καταφέρει να μπουν στο σπίτι του, προκειμένου να ενισχύσουν την άμυνά του. Οι χωροφύλακες τότε άρχισαν να πυροβολούν και οι έγκλειστοι ανταπέδωσαν. Κατά την ανταλλαγή των πυρών, σκοτώθηκε ένας ενωμοτάρχης, ο μόνος νεκρός κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Οταν όμως έφθασε ο στρατός, οι χωροφύλακες υποχώρησαν και ο Μακρυγιάννης μπόρεσε να βγει έξω με τους δικούς του.

Στη πλατεία μπροστά από τα ανάκτορα είχε συγκεντωθεί πλήθος λαού, φωνάζοντας συνθήματα. Μολονότι ο Οθων –αδυναμώντας να εκτιμήσει την κατάσταση– είχε δώσει εντολή στη φρουρά των ανακτόρων να διαλύσει το στρατό που είχε περικυκλώσει τα ανάκτορα, δεν εισακούστηκε. Προσπάθησε να επικοινωνήσει με το στρατό και το πυροβολικό μέσω του υπουργού των Στρατιωτικών, **Βλαχόπουλου**, και του υπασπιστή του, **Γαρδικιώτη Γρίβα**, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Οταν ο Βλαχόπουλος πλησίασε τον Καλλέργη και τους στρατιώτες, προσπαθώντας να τους πείσει να διαλυθούν, συνελήφθη και φυλακίσθηκε μαζί με τον Γαρδικιώτη Γρίβα, κατόπιν διαταγής του Καλλέργη.

Αργά τη νύχτα, ο βασιλιάς εμφανίστηκε μαζί με το συνταγματάρχη **Ες** (Hess) σε ένα παράθυρο του πρώτου πατώματος που έβλεπε προς την πλατεία και ρώτησε τον επικεφαλής Καλλέργη τι ζητούσε. Ο τελευταίος, πάντοτε έφιππος, του απάντησε: «*Μεγαλειότατε, ευδοκήσατε να ικανοποιήσετε την αίτησιν του στρατού και του λαού, ομογνωμόνως ζητούντων Σύνταγμα*»[5]. Ο Οθων απάντησε οργισμένος «*Ας διαλυθώσι και θέλω μεριμνήση περί της αιτήσεώς των*», απάντηση που ήταν φυσικά αδύνατον να γίνει δεκτή και που συγχρόνως δείχνει τον τρόπο με τον οποίο προσέγγιζε την κατάσταση. Οι συγκεντρωμένοι, βεβαίως, ήταν αποφασισμένοι να λάβουν την απάντηση μέσα στην ίδια νύχτα και οι διοικητές των στρατιωτικών δυνάμεων αρνήθηκαν να απομακρυνθούν. Ο Καλλέργης απάντησε: «*Μεγαλειότατε, δεν θέλουν διαλυθή, έως ου η Υ.Μ. δεν αποφασίση μετά του Συμβουλίου της Επικρατείας*». Τότε παρενέβη ο Ες, που προξένησε την οργή του Καλλέργη, ο οποίος τον κατηγόρησε «*ως παραίτιον και συμμέτοχον της δεινής θέσεως εις την οποίαν είχον επιβούλως κατανήσει τον βασιλέα οι αυλικοί του και τον διέταξε να απέλθη από της θυρίδος*»[6]. Ο Ες και ο βασιλιάς, μέσα στο παλάτι και μπροστά στην ανένδοτη στάση των

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αναγνώρισε το κίνημα, ζήτησε Σύνταγμα και σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης μέσα σ' ένα μήνα

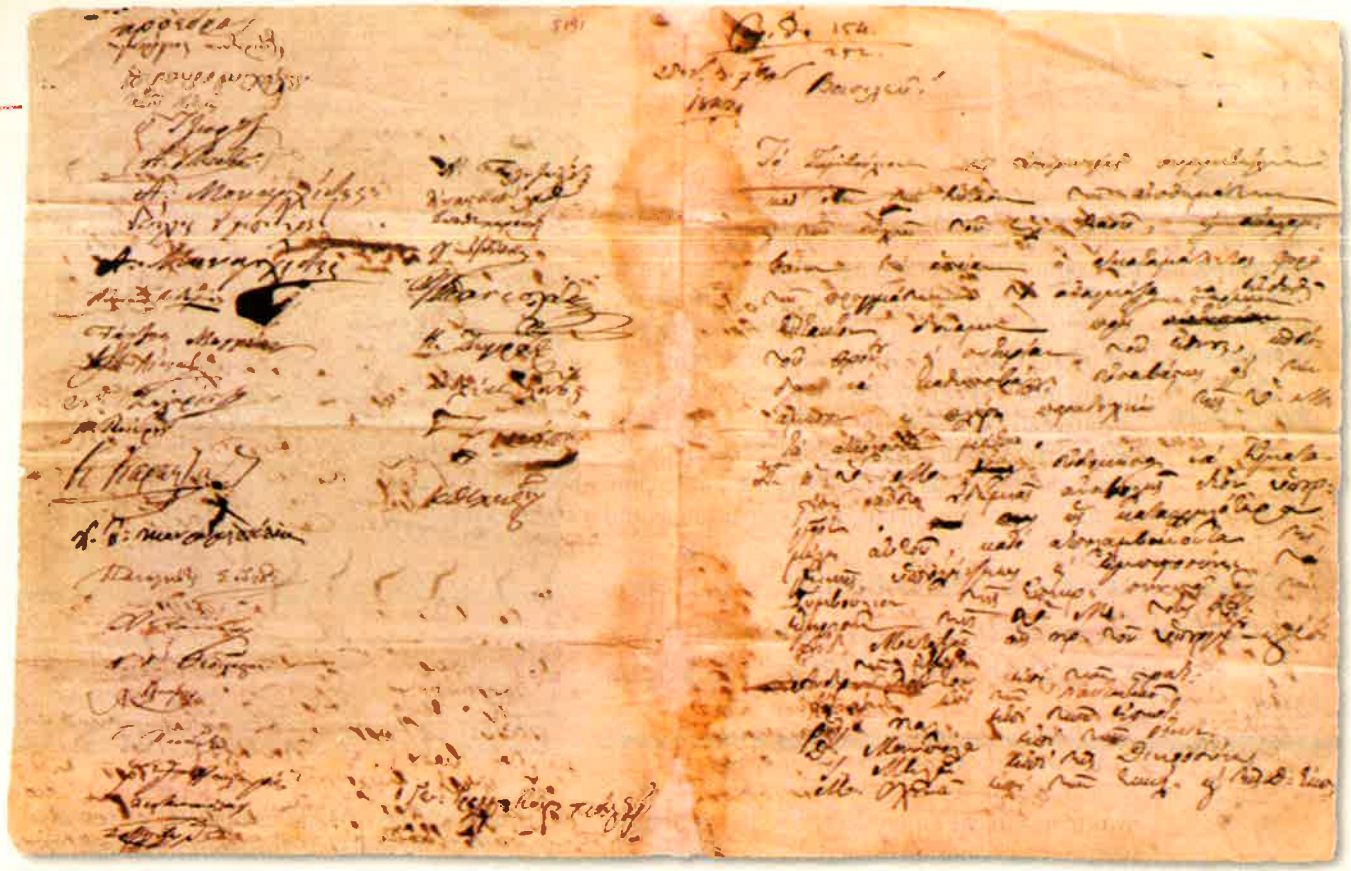

Το χειρόγραφο κείμενο του Συμβουλίου της Επικρατείας με τις υπογραφές των μελών του (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

στρατιωτικών, αποφάσισαν να στείλουν το διαγγελέα του βασιλιά, **Στάινστορφ**, για να διατάξει τον Σχινά να φέρει τα πυροβόλα. Ο τελευταίος όμως συνέταξε το πυροβολικό στην πλατεία, στο πλευρό των επαναστατών υπό το σύνθημα «Ζήτω το Σύνταγμα». Ετσι, όλα τα σώματα της φρουράς συνενώθηκαν πλέον στο κίνημα. Το πλήθος του λαού που συνέρρεε προς την πλατεία αυξανόταν όλο και περισσότερο και εκφράζοντας τον ενθουσιασμό του. «*Ολοι ήσαν ενησχολημένοι να εκφράσωσι τον ενθουσιασμόν των, ως αν είχαν ήδη το Σύνταγμα ανά χείρας. Αι κραυγαί υπέρ του Συντάγματος εσυγχέοντο μετά της στρατιωτικής μουσικής, ήτις δεν έπαυε παιανίζουσα και ούτως η συνάθροισις ενέφαινε μάλλον χαρακτήρα πανηγύρεως, παρά την τρομεράν των επανασιάσεων εικόνα*»[7].

Στις 3 η ώρα το πρωί, συγκλήθηκε το Συμβούλιο της Επικρατείας, για να επικυρώσει και να νομιμοποιήσει τις επαναστατικές πράξεις. Ο στρατός έθεσε υπό επιτήρηση τα σπίτια των υπουργών και κάλεσε τους συμβούλους της Επικρατείας να εισέλθουν στην αίθουσα συνεδριάσεων, όπου είχαν ήδη προσέλθει οι **Μεταξάς**, **Ζωγράφος**, **Παλαμήδης** και **Ψύλλας**. Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, η οποία άρχισε στις 3 το πρωί, ο στρατός φρουρούσε το κτίριο, ενώ μέσα στο κτίριο παρευρίσκονταν οι Μακρυγιάννης, Σπυρομήλιος και άλλοι αξιωματικοί, αποκλείοντας κάθε εισβολή από έξω και εμποδίζοντας πιθανή αποχώρηση συμβούλων. Στο τέλος της συνεδρίασης, συντάχθηκε προκήρυξη η οποία αναγνώριζε το κίνημα, καθιστούσε το Συμβούλιο συνυπεύθυνο, καθησύχαζε τον λαό και το στρατό και τους ενέπνεε θάρρος. «*Λαός και στρατός είχον ήδη ό,τι επεθύμουν, την νομιμότητα αντιπροσωπευομένην από εν νομοθετικόν σώμα, το οποίον εις την κατάστασιν ταύτην, την άνευ κυβερνήσεως, ανελάμβανε την διεύθυνσιν των πραγμάτων και εξησφάλιζε την κοινήν ησυχίαν*»[8]. Εκτός από την προκήρυξη, το Συμβούλιο συνέταξε και μια αναφορά προς το βασιλιά με την οποία ζητούσε την παραχώρηση του Συντάγματος. Επίσης, το Συμβούλιο ψήφισε ορισμένα διατάγματα με τα οποία καθοριζόταν η σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης σε διάστημα ενός μηνός, η σύνθεση του προσωρινού υπουργείου, η εξουσιοδότηση του υπουργείου να συγκαλέσει την Εθνοσυνέλευση, η παύση των μελών του προηγούμενου υπουργικού συμβουλίου, ο καθορισμός του όρκου του στρατού και των πολιτικών αρχών, καθώς και η απόλυση από τις δημόσιες υπηρεσίες όλων των ξένων, εκτός από τους παλιούς φιλέλληνες[9].

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, ύστερα από πρόταση του Κ. Ζωγράφου, εξέλεξε επιτροπή αποτελούμενη από τους **Γ. Κουντουριώτη**, **Λ. Μαυρομιχάλη**, **Γ. Λινιάνα**, **Γ. Ψύλλα**, **Αν. Λόντο** και το γραμματέα του Συμβουλίου, **Κ. Προβελέγγιο**, η οποία θα παρουσίαζε τις αποφάσεις του στο βασιλιά, ▶

Οι πρεσβευτές Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας ήλπιζαν ότι θα προωθούνταν οι επιδιώξεις της κυβέρνησης του καθενός

Σύνθεση εμπνευσμένη από την Επανάσταση του 1843 και τα αποτελέσματά της, που ήταν το Σύνταγμα και η έξωση της Βαυαροκρατίας

ο οποίος με τη σειρά του θα επικύρωνε και θα υπέγραφε. Η επιτροπή αυτή παρουσίασε τις αποφάσεις του Συμβουλίου στο βασιλιά, ο οποίος ζήτησε να συμβουλευθεί, πριν απαντήσει, τους πρεσβευτές, τους ξένους πρεσβευτές. Το αίτημα αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν έγινε δεκτό. Αντίθετα, επέμειναν στον Οθωνα να απαντήσει το συντομότερο δυνατόν και να υπογράψει το διάταγμα για τη σύγκληση της Εθνικής Συνέλευσης, η οποία θα συνέτασσε το Σύνταγμα του ελληνικού κράτους. Οταν δε αργότερα οι πρεσβευτές ζήτησαν να μπουν στα

Οθωνας: «Δεν είμαι πλέον Βασιλεύς (...). Μου επέβαλαν Εθνικήν Συνέλευσιν, Σύνταγμα (...). Ο στρατός έπαυσε να με υπακούει»

ανάκτορα και να επικοινωνήσουν με το βασιλιά (γεγονός που προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στο παρευρισκόμενο πλήθος), ο Καλλέργης τους απαγόρευσε την είσοδο, φοβούμενος ότι θα επηρέαζαν αρνητικά τον Οθωνα. Τους τόνισε ότι δεν μπορούσε να επιτρέψει την είσοδο σε κανέναν, αν πρώτα δεν αποφάσιζε το Συμβούλιο της Επικρατείας με το βασιλιά, ενώ παράλληλα τους διαβεβαίωσε ότι ο βασιλιάς δεν διαιρέχει κανέναν κίνδυνο.

«*Σύμφωνα με τον* ***Πισκατόρυ*** *(Piscatory), ο (Ρώσος)* ***Κατακάζης*** *(Catacasy) έδειχνε καταπτοημένος, μάλλον επειδή φαινόταν ότι ο Οθων δεν θα παραιτούνταν, ο (Αγγλος)* ***Λάιονς*** *(Lyons) δικαιολογούσε τους πάντες και τα πάντα, ο πρεσβευτής της Πρωσίας κατέκρινε τους πάντες και τα πάντα, ο* ***Πρόκες-Οσιεν*** *(Prokesch Osten) καταδίκαζε τις πράξεις αλλά δικαιολογούσε τους ανθρώπους»*[10]. Οι πρεσβευτές των Προστάτιδων Δυνάμεων, Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας, σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη, γνώριζαν για τη συνωμοσία και, όπως ο ίδιος τους είχε παρουσιάσει διαφορετικά στον καθέναν την κατάσταση, περίμεναν και ήλπιζαν ότι η συνωμοσία θα προωθούσε τελικά τις επιδιώξεις της κυβέρνησης του καθενός. Πάντως, οι περισσότεροι υποψιάζονταν ανάμιξη του Κατακάζη, πιστεύοντας ότι επιθυμούσε την αντικατάσταση του Οθωνα με ορθόδοξο πρίγκιπα. Ορισμένοι υποψιάζονταν ανάμιξη του Λάιονς και, κατά τον αγγλόφιλο **Δραγούμη**, ο Καλλέργης απαγόρευσε την είσοδο των πρεσβευτών στα ανάκτορα ύστερα από υπόδειξη του γραμματέα της αγγλικής πρεσβείας, **Γκρίφιθς** (Griffiths). Η αυστριακή διπλωματία διατύπωσε κατηγορίες κατά του, υπεράνω υποψίας, Πισκατόρι. Το γεγονός, όμως, ότι οι πρεσβευτές δεν διαμαρτυρήθηκαν, ισοδυναμεί με ηθική υποστήριξη προς την επανάσταση.

Ο βασιλιάς είχε πλέον πεισθεί ότι *«είχεν απογυμνωθεί από πάσης στρατιωτικής και πολιτικής δυνάμεως»* και *«ή έπρεπεν να υποκύψει ή να αποφασίση την απομάκρυνσιν αυτού από τον θρόνον»*. Από την άλλη πλευρά, κατά τον Ασπρέα[12], *«το γόητρον του Στέμματος βαρέως πληγέν περιεσώζετο κακώς διά του διατάγματος εκείνου»*. Ο βασιλιάς, όπως υποστήριζε αργότερα, προτιμούσε την παραίτηση, αλλά φοβήθηκε ότι η αναχώρησή του θα οδηγούσε σε αναρχία. Πράγματι, ύστερα και από την επέμβαση της βασίλισσας Αμαλίας, ο Οθων δέχθηκε να υπογράψει το διάταγμα για τη σύγκληση της Εθνικής Συνέλευσης, έπαυσε τους υπουργούς της κυβέρνησης, που ήταν η τελευταία κυβέρνηση της απόλυτης μοναρχίας, και ανέθεσε το σχηματισμό νέας κυβέρνησης στον Α. Μεταξά.

Το νέο υπουργικό συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχαν κορυφαία στελέχη της επανάστασης και στο οποίο εκπροσωπούνταν και τα τρία κόμματα, είχε ως εξής: Πρόεδρος και υπουργός των Εξωτερικών ο Α. Μεταξάς, υπουργός των Στρατιωτικών ο Αν. Λόντος, των Ναυτικών ο **Κωνσταντίνος Κανάρης**, της Δικαιοσύνης ο **Λέων Μελάς**, των Εκκλησιαστικών και της Παιδείας ο **Μιχαήλ Σχινάς**, των Οικονομικών ο **Δρόσος Μανσόλας** και των Εσωτερικών ο **Ρήγας Παλαμήδης**. Ο Καλλέργης δεν συμμετείχε στο κυβερνητικό σχήμα, αλλά ανέλαβε την ανώτατη διοίκηση της φρουράς.

Μετά την ορκωμοσία των νέων υπουργών, ζητήθηκε από τον Οθωνα η υπογραφή δύο νέων διαταγμάτων, σύμφωνα με τα οποία καθιερωνόταν η 3η Σεπτεμβρίου ως εθνική εορτή και απονέμονταν τιμητικές διακρίσεις στους συνωμότες. Ο βασιλιάς πάλι αρνήθηκε την υπογραφή των τόσο προσβλη-

τικών –κατά τη γνώμη του– διαταγμάτων και ζήτησε τη γνώμη των πρεσβευτών, τονίζοντας ότι προτιμούσε να παραιτηθεί υπέρ του αδελφού του. Οι πρεσβευτές, αδυνατώντας να πείσουν τους υπουργούς να αποσύρουν τα περιμάχητα διατάγματα, ύστερα και από την επιμονή του Καλλέργη κατάφεραν να μεταπείσουν το βασιλιά. Στο σημείο αυτό, είναι χαρακτηριστική για τη νοοτροπία και τον τρόπο σκέψης του Οθωνα η αντίδρασή του, όπως την περιγράφει ο Πισκατόρι προς τον **Γκιζό**: *«Παρητήθην όλων των προνομίων μου. Λεν είμαι πλέον βασιλεύς, [...] εφ' όσον μου επέβαλον τους Υπουργούς, Εθνικήν Συνέλευσιν, Σύνταγμα, εφ' όσον ο στρατός έπαυσε να με υπακούη»*[13].

Στο μεταξύ, το πλήθος του λαού που ήταν συγκεντρωμένο από το πρωί στην πλατεία ζητούσε επίμονα να βγει ο βασιλιάς με τους υπουργούς του στον εξώστη, γιατί διαφορετικά απειλούσε ότι θα παραβιάσει τις πόρτες των ανακτόρων. Οι υπουργοί τότε καθησύχασαν το λαό, λέγοντας ότι τα αιτήματα είχαν όλα γίνει αποδεκτά και μετά άρχισε να αποχωρεί ήρεμος. Στις 3 το μεσημέρι, διαλύθηκε και ο στρατός, που και αυτός βρισκόταν ακόμη εκεί, δεχόμενος τις ζητωκραυγές του συγκεντρωμένου λαού.

Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ήταν μια επανάσταση σχεδόν αναίμακτη[14], στην οποία συμμετείχαν ενωμένοι στρατός και λαός. Φυσικά, η ειρηνική και ήπια εξέλιξή της ήταν αποτέλεσμα τύχης, όπως υποστηρίζει ο Μ. Στασινόπουλος[15]. Οπως χαρακτηριστικά παρατηρούσε η εφημερίδα «Αθηνά», «[...] οι Ελληνες έδειξαν πόσον προέβησαν εις τον πολιτισμόν, πόσον κατενόησαν τα δικαιώματά των και τον τρόπον, καθ' ον πρέπει να τ' αποκτήσωσι, χωρίς ν' αφήσωσιν ουδεμία κηλίδα εις την ιστορίαν. Λέκα έτη τους εσυκοφάντησαν ως ανθρώπους πλήρεις παθών και μίσους και δόλου, τους εξηυτέλισαν, ως υπομένοντας την δουλείαν και την διαφθοράν, και εις μίαν ημέραν έδειξαν ούτοι πόσον είναι ζηλότυποι της ελευθερίας των, πόσον είναι επιεικείς μετά την νίκην, πόσον είναι γενναίοι προς τους προξένους της δυστυχίας των».[16]

Η επανάσταση και τα αποτελέσματά της γρήγορα διαδόθηκαν σε ολόκληρη τη χώρα, προξενώντας ενθουσιασμό. Σύντομα, απολύθηκαν όσοι Βαυαροί παρέμεναν ακόμη στις θέσεις τους, οι οποίοι μάλιστα απομακρύνθηκαν και από τη χώρα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γεώργιος Κ. Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928, τ. Α' 1821-1865.* Αθήναι 1930, σ. 160 επ.
2. Ο.π., σ. 161.
3. John Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843),* Αθήνα (ΜΙΕΤ), 1985, σ. 576-577.
4. Ο.π., σ. 162
5. Ο.π.
6. Αθηνά, 8.9.1843. Πρβλ. Γ. Φιλάρετος και Ε. Λυκούδης, *Σύνταγμα της Ελλάδος μετά εισαγωγής και σχολίων κατ' άρθρα υπό Γεωργίου Ν. Φιλαρέτου* (στο εξής: Εισαγωγή Γ. Φιλαρέτου), Αθήναι 1889, σ. 65.
7. *Εισαγωγή Γ. Φιλάρετου,* σ. 66.
8. Ο.π., σ. 68.
9. Για τον «εκβαυαρισμό» της Ελλάδας επί Οθωνος βλ. Γεώργιος Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897),* Αθήναι 1897, σ. 82 επ.
10. Petropoulos, ο.π., σ. 580. Πρβλ. Δημήτριος Α. Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τ. Β', Οθώνειος Περίοδος (1833-1862),* Αθήναι, σ. 292-293.
11. Petropoulos, ο.π.
12. Ασπρέας, ο.π., σ. 163.
13. Ιωάννης Χρ. Πούλος, «Η Επανάστασις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 επί τη βάσει των γαλλικών αρχείων». *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος,* τ. ΙΑ' (1956), σ. 244, Petropoulos. ο.π., σ. 581, Παύλος Πετρίδης, *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828-1843,* τ. Α', τ.χ. 1, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής), σ. 232, ο ίδιος, *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα (1821-1843),* Θεσσαλονίκη (University Studio Press) 1990, σ. 237.
14. Οπως έχει προαναφερθεί, σκοτώθηκε μόνο ο χωροφύλακας έξω από την κατοικία του Μακρυγιάννη.
15. Μ. Δ. Στασινόπουλος, *Το πρώτον σχέδιον καταστατικής μεταρρυθμίσεως της μοναρχίας του Οθωνος,* Αθήναι 1968, σ. 75.
16. Δημοσιεύεται στο *Εισαγωγή Γ. Φιλάρετου,* σ. 70. ■

Αναμνηστικό μετάλλιο της 3ης Σεπτέμβρη 1843

Η πρώτη σελίδα, του πρώτου Συντάγματος της Ελλάδας. Στην απέναντι σελίδα, λαϊκή απεικόνιση της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου

Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν Ὀνόματι τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος. —

Περὶ θρησκείας. —

Ἄρθρον 1.

Η ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῇ Ἑλλάδι εἶναι ἡ τῆς ἀναλλοιώτου ὀρθοδόξου τῶν Χριστιανῶν συμπολιτείας, πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία εἶναι ἀνεκτὴ, καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς ἐξουσίαν ἀναφαίρετον ἔχουσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Νόμων, ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐπιμελείαν κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας.

Ἄρθρ. 2.

Ὁ ὀρθόδοξος συμπολιτεία τῆς Ἑλλάδος, κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἀναφαίρετον αἰωνόβιον δεσπόσαν κατὰ τὴν ἱ. Κωνσταντινουπόλεως μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ συμπολιτείας, ἡνωμένη ἀδιαφθάρτως εἰς πίστιν τοῦ Θεοῦ, ἀποστολικοῖς καὶ συνοδικοῖς κανόσι καὶ ταῖς ἱεραῖς παραδόσεσι, εἶναι δὲ αὐτοκέφαλος ἐκφρουοῦσα ἀπεξαρτήτως πάσης ἄλλης συμπολιτείας

ΤΩΝ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ
καθηγητή Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα Νομικής
του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η της τρίτης Σεπτεμβρίου εν Αθήναις Εθνική Συνέλευσις» αναδείχθηκε από τις εκλογές που έγιναν τον Οκτώβριο του 1843 με βάση το «εκλογικό σύστημα» του νόμου «περί παραστατών» του 1829, που καθιέρωνε την έμμεση ψηφοφορία.

Οι καταγγελίες για εκλογικές «παρανομίες» (βλ., π.χ., Εφ. «Αιών» 3.10.1843) δεν επηρέασαν ουσιαστικά το κύρος των εκλογών, που ολοκληρώθηκαν, παρά τον εύλογο «αναβρασμό των πνευμάτων», χωρίς σοβαρές επεμβάσεις και αλλοιώσεις στην ελεύθερη εκδήλωση της βούλησης των Ελλήνων ψηφοφόρων που είχαν αποκλειστεί από τις εκλογικές διαδικασίες επί 14 χρόνια...

Εγχειρήματα πάντως χειραγώγησης των εκλογέων δεν έλλειψαν. Αποκαλυπτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από την εμπιστευτική επιστολή που απηύθυνε στις 9.10.1843 ο Αγγλος πρεσβευτής **Λάιονς** (Lyons) προς τον **Αλ. Μαυροκορδάτο**:

«Αποδίδω τόσην σημασίαν εις το να εκλεχθείτε αντιπρόσωπος εν Μεσολογγίω (...) ώστε (...) σήμερον αποστέλλω εκεί γράμματα, έτσι ώστε (...) οι Μεσολογγίται να καταστήσουν ασφαλή την εκλογή... η ένδοξος πόλις του Μεσολογγίου να μην κινδυνεύσει να στερηθεί ...εις τόσον σοβαράν στιγμήν...».

Η Εθνική Συνέλευση απαρτίστηκε αρχικά από 221 πληρεξουσίους. Σταδιακά ο αριθμός αυτός αυξομειώθηκε, επειδή κρίθηκε ότι οι έδρες ορισμένων επαρχιών δεν έχουν υπολογιστεί σωστά, αλλά και διότι μεσολάβησαν παραιτήσεις, ακυρώθηκαν εκλογές κ.λπ. Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της 29.2.1844 συνάγεται ότι οι πληρεξούσιοι έφτασαν τους 243. Τελικά, το Σύνταγμα υπογράφουν 234. Στη συνέλευση εκπροσωπήθηκαν και επαρχίες που είχαν πάρει μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα του '21, αλλά είχαν απομείνει υπόδουλες στην Οθωμανική αυτοκρατορία: Συγκεκριμένα εξελέγησαν συνολικά 37 «παραστάτες ως πληρεξούσιοι οιονεί σωματείων, που τα μέλη τους αποτελούνταν από τους εγκατεστημένους στο νεοελληνικό κράτος Ελληνες των αλύτρωτων περιοχών. (Ηπει-

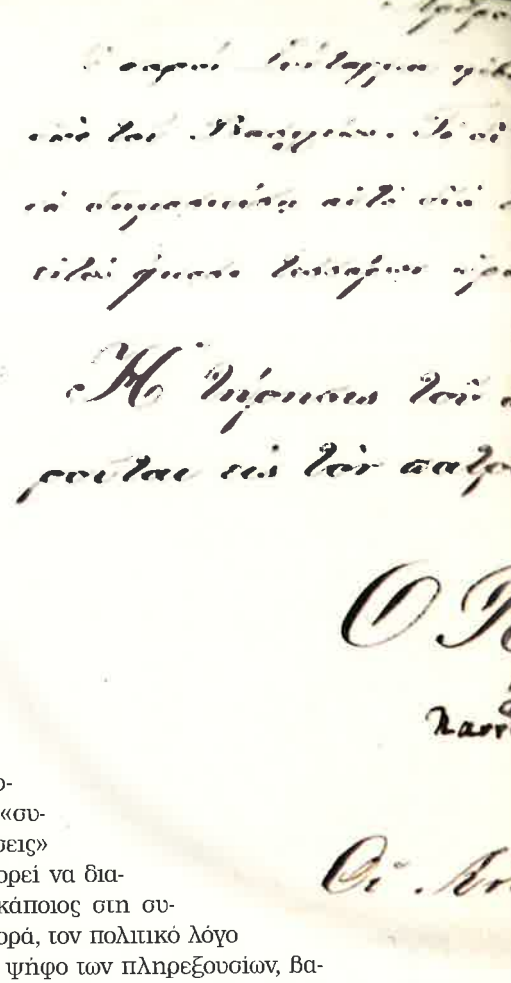

Η τελευταία χειρόγραφη σελίδα του Συντάγματος με το γνωστό άρθρο: «Η τήρηση του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμό των Ελλήνων»

ρώτες, Θεσσαλοί, Κάσιοι, Κρήτες, Θράκες, Μακεδόνες, Σάμιοι, Σουλιώτες, Χίοι, Ψαριανοί)».

Αυτή ήταν η μία από τις δύο σημαντικές ιδιομορφίες του εκλογικού συστήματος. Η δεύτερη αφορούσε την υπερεκπροσώπηση ή υποεκπροσώπηση ορισμένων «εκλογικών περιφερειών» (π.χ., η εκλογική περιφέρεια Θηβών και Λιβαδειάς με πληθυσμό 30.000 κατοίκων ανέδειξε 7 πληρεξούσιους, ενώ η εκλογική περιφέρεια Καρυταίνης με 45.000: 5 πληρεξούσιους).

Στην Εθνοσυνέλευση είναι παρόντα αρκετά από τα παλιά μεγάλα ονόματα των πολιτικών, των προυχόντων και των στρατιωτικών της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης του 1821, όπως ο **Κουντουριώτης**, ο **Κωλέττης**, ο **Μαυροκορδάτος**, ο **Κανάρης**, ο **Μαυρομιχάλης**, ο **Γρίβας**, ο **Μακρυγιάννης** κ.ά. Σύμφωνα με τις ενδείξεις του «προσωπογραφικού πίνακα», που προτείνει ο **Τζ. Πετρόπουλος** (J. Petropoulos), (στο βιβλίο του «Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο» 1833-1843») από 65 πληρεξούσιους οι 10 φέρονται να έχουν δεσμούς με το λεγόμενο «αγγλικό κόμμα», οι 19 με το «γαλλικό» και οι 16 με το «ρωσικό», ενώ οι 7 ταξινομούνται ως «Συνταγματικοί» (δηλαδή, «οπαδοί της 3ης Σεπτεμβρίου» και της εγκαθίδρυσης Συντάγματος). Οι υπόλοιποι 13 δεν φαίνεται να έχουν αποσαφηνισμένη πολιτική δέσμευση. Ως προς την κοινωνική σύνθεση της Συνέλευσης, είναι ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε ότι από τους 65 πληρεξούσιους οι 7 είναι κατά κάποιον τρόπο «επαγγελματίες» πολιτικοί, οι 15 είναι πρόκριτοι - γαιοκτήμονες, οι 8 είναι υπάλληλοι της δημόσιας διοίκησης και οι 17 στρατιωτικοί. Τέλος, 13 πληρεξούσιοι -αριθμός όχι ευκαταφρόνητος για τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα εκείνη την εποχή- έχουν κάνει σπουδές σε ευρωπαϊκές χώρες και διαθέτουν αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί «δυτική παιδεία»

Στην Εθνοσυνέλευση εκπροσωπήθηκαν και επαρχίες που είχαν πάρει μέρος στον αγώνα, αλλά είχαν απομείνει υπόδουλες

Πάντως, οι πολιτικές ταξινομήσεις των πληρεξουσίων, κυρίως ανάλογα με τη σχέση τους προς τα τρία ξενώνυμα κόμματα, περιέχουν αρκετή αυθαιρεσία και σχηματικότητα, όπως θα αποδείξουν αρκετές ψηφοφορίες που «υπάκουσαν» σ' άλλες ιδιότυπες διαιρέσεις ή «ομαδοποιήσεις», με βάση τοπικούς ή προσωπικούς ή «συντεχνιακούς» δεσμούς.

Οι πολιτικές «συσπειρώσεις» που μπορεί να διακρίνει κάποιος στη συμπεριφορά, τον πολιτικό λόγο και την ψήφο των πληρεξουσίων, βασίζονται σε άξονες που τέθηκαν μετά τη μεταβολή της 3ης Σεπτεμβρίου και είναι συνδεδεμένοι κυρίως με το «πρόταγμα» για ένα «μετριοπαθές» ή για ένα «πολύ φιλελεύθερο» σύνταγμα.

Την πρώτη ομάδα φαίνεται ότι την αποτελούσαν οι πληρεξούσιοι (γύρω στους 30), που ήταν κυρίως μέλη του «γαλλικού» κόμματος και είχαν συσπειρωθεί γύρω από τους **Ρήγα Παλαμήδη**, **Κριεζώτη**, **Γρίβα** κ.λπ.

Η δεύτερη ομάδα, που δεν ήταν τόσο συμπαγής και ομοιογενής, απαρτιζόταν από 60-63 «σεπτεμβριανούς» πληρεξουσίους, που είχαν οργανωθεί γύρω από τον Μακρυγιάννη. Αυτές οι δύο ομάδες αποτελούσαν την «αντιπολίτευση» της Συνέλευσης, η οποία, όπως σωστά έχει παρατηρηθεί (**Αλιβιζάτος**):

«...δεν είχε ξεκάθαρες πολιτικές θέσεις και αρκέστηκε στο να προβάλλει εξαιρετικά ειδικές προτάσεις ή εξαντλήθηκε σε ηθικολογικές παροτρύνσεις για τη θέσπιση π.χ. "καλών νόμων", με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να επηρεάσει αποφασιστικά την εξέλιξη του συντακτικού έργου, παρά την ριζοσπαστικότητα ορισμένων θέσεών της και παρά την οξύτητα της κριτικής που ασκούσε στην κυβέρνηση και ιδιαίτερα στους Μαυροκορδάτο και Κωλέττη...».

Τέλος, ως τρίτη ευδιάκριτη «ομάδα» θα πρέπει να θεωρηθεί η μάλλον μετριοπαθής πλειοψηφία των 170 πληρεξουσίων που επηρεάζονταν από τη συνεργασία των Μαυροκορδάτου, Κωλέττη, **Μεταξά** και παρείχε σταθερά την υποστήριξή της στην υλοποίηση της συνταγματικής στρατηγικής που είχε

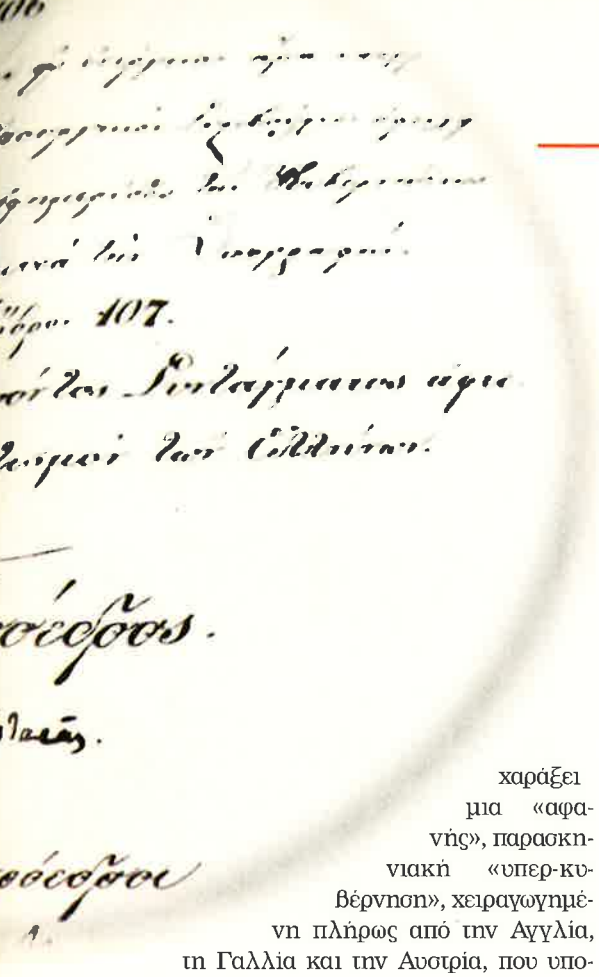

χαράξει μια «αφανής», παρασκηνιακή «υπερ-κυβέρνηση», χειραγωγημένη πλήρως από την Αγγλία, τη Γαλλία και την Αυστρία, που υποστήριζαν τη μετάβαση από την απόλυτη μοναρχία σε μια συντηρητική και ελεγχόμενη συνταγματική μοναρχία. Ήδη, από τις 19.9.1843 ο **Πισκατόρι** έγραφε προς τον Γκιζό ότι ο **Λάιονς** και ο ίδιος είχαν συζητήσει και συμφωνήσει πλήρως περί του τι πρέπει να περιέχει το συνταγματικό κείμενο που επρόκειτο να ψηφιστεί.

Οπως εύστοχα παρατηρεί ο Τζ. Πετρόπουλος, η μεσολάβησις ανάμεσα στο μονάρχη και την Εθνική Συνέλευση από τους Μαυροκορδάτο, Κωλέττη και Μεταξά είχε την ακόλουθη μορφή: Ξεκινούσαν από τις βασικές απαιτήσεις και τις τροποποιούσαν στα σημεία εκείνα στα οποία η Συνέλευση θα διατύπωνε σαφώς διαφορετική άποψη.

Ως «μεσολαβητές», επιχειρούσαν να συμβιβάσουν τα δύο μέρη, αλλά το σχήμα συνίστατο στο να προσπαθούν να χειραγωγούν διακριτικά ή απροκάλυπτα τη Συνέλευση και μόνο σπάνια να αποσπούν παραχωρήσεις από το βασιλιά. Με το βλέμμα και τη γλώσσα του Μακρυγιάννη:

«...θέλουν εις την Συνέλευση να κομματιάσουν το έθνος (...) Μαυροκορδάτος, Λόντος και Κωλέττης ήταν παιδιά των ξένων και πολύ κολακεύουν το βασιλιά, παράλυσαν τη Συνέλευση. (...)Ολοι οι πρέσβεις μέσα (...) 'ρεθίζουν τους πληρεξούσιους και δεν τους αφήνουν ήσυχους και φεύγοντας από την Συνέλευση τους έχουν έτοιμο το τραπέζι, το βράδυ, λαμπρό και σαμπάνιες. (...)Να μην επηρεάζεται η Συνέλευση από καμία φατρία ούτε από ντόπιους ούτε από ξένους (...)».

Η ιστορική φυσιογνωμία της Εθνοσυνέλευσης, που άρχισε τις εργασίες της στις 8.11.43, διαμορφώθηκε σε τρεις φάσεις:

Η πρώτη φάση (8.11.43-28.12.43) περιλαμβάνει τις 22 πρώτες συνεδριάσεις που αναλώθηκαν σε συζητήσεις και αποφάσεις για την απάντηση στο βασιλικό λόγο και την επίλυση διαδικαστικών ζητημάτων. Η δεύτερη φάση (3.1.44 - 21.2.44) περιλαμβάνει τις 26 συνεδριάσεις που χρειάστηκαν για να συζητηθούν και να ψηφιστούν σε μια πρώτη μορφή τα 107 άρθρα του Συντάγματος.

Τέλος, στην τρίτη φάση (22.2.44-18.3.44) εντάσσονται οι 27 συνεδριάσεις που απαιτήθηκαν για να ψηφιστεί το τελικό συνταγματικό κείμενο, τα ψηφίσματα που το συνόδευαν και ο εκλογικός νόμος.

Χρειάζεται, βέβαια, να αναπλάσουμε την ατμόσφαιρα και το «σκηνικό» της Εθνικής Συνέλευσης.

Η Εθνοσυνέλευση συνεδρίασε σε αίθουσα υποδοχών και χορού στα ανάκτορα. Μερικοί κάθονταν στο πάτωμα σταυροπόδι

Για τον ερευνητή δεν είναι, π.χ., αδιάφορο το ότι η αίθουσα του βουλευτηρίου όπου συνεδρίαζε η Εθνική Συνέλευση, ήταν μια ειδικά διαρρυθμισμένη για την περίσταση αίθουσα υποδοχών και χορού στα ανάκτορα. Μια ξύλινη αίθουσα, μάλλον ακατάλληλη για συνεδριάσεις πολυπληθούς συνέλευσης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, στις πρώτες συνεδριάσεις δεν υπήρχε «βήμα», δεν υπήρχαν καρέκλες για να καθήσουν όλοι οι πληρεξούσιοι, μερικοί απ' αυτούς κάθονταν στο πάτωμα σταυροπόδι. Πάντως, η αίθουσα διέθετε θεωρεία, που στις πρώτες συνεδριάσεις «κατελήφθησαν» από επτακόσια άτομα, κυρίες και κυρίους. (Η ψήφιση του Συ- ▶

Το γραφείο πάνω στο οποίο υπέγραψε ο Οθων το Σύνταγμα του 1844

ΑΦΙΣΑ
ΕΚΦΩΝΗΣΙΣ
ΤΗΣ Α. Μ. ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΡΚΟΜΩΣΙΑΝ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

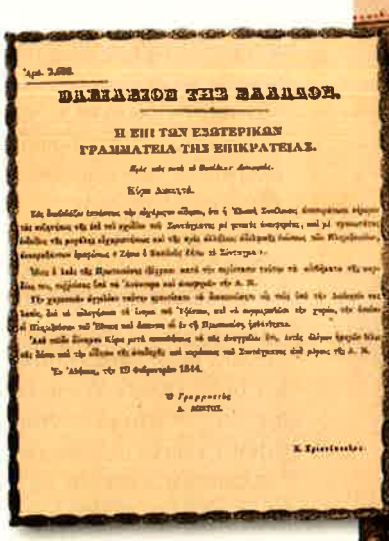
ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.
Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ.

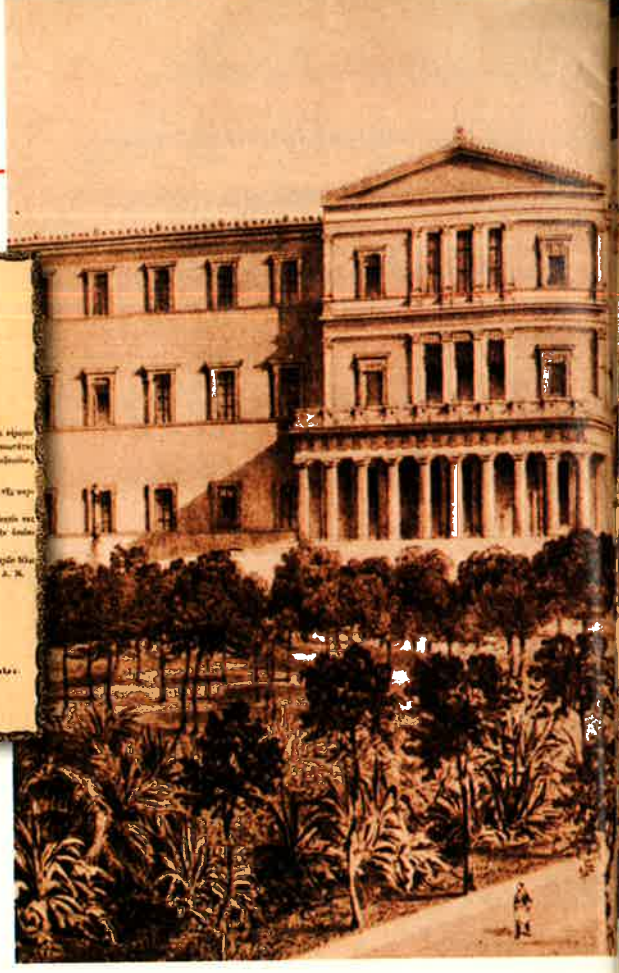

Οθωνας: «Σχεδιάζοντας το Σύνταγμα της κοινής ημών πατρίδος, ας μη φειδωλευθώμεν περί τας προς αλλήλους παραχωρήσεις»

Ο λόγος του Οθωνα «εις την ορκομωσίαν επί του Συντάγματος» (αριστερά) και η σχετική ενημέρωση προς τους «κατά το Βασίλειον Διοικητάς»

ντάγματος ως «θεωρεία» και ως «κοσμικό γεγονός».) Οπως παρατηρούσε τότε με σαρκασμό ο **Α. Σούτσος**: «Το υπουργείον έκλεισε την Εθνικήν Συνέλευσιν εις θαλάμους βασιλικούς. Δεν εννοώ ποιας εμπνεύσεις θέλει λάβει ο πληρεξούσιος εντός δόμων ανακτορικών, όθεν διενέμοντο προ μικρού παράσωμα και υπουργήματα».

Στο λόγο που απηύθυνε ο Οθων προς τους πληρεξουσίους, κηρύσσοντας την έναρξη των εργασιών της Εθνικής Συνελεύσεως, περιεχόταν η ακόλουθη περικοπή:

«...σχεδιάζοντας το Σύνταγμα της κοινής ημών πατρίδος, ας μην φειδωλευθώμεν περί τας προς αλλήλους παραχωρήσεις. Ας συνομολογήσωμεν προς αλλήλους συνθήκην...».

Πρόκειται για μία καίριας σημασίας φράση, η οποία υποδηλώνει το χαρακτήρα του Συντάγματος του 1844, ως Συντάγματος - «συμβολαίου», Συντάγματος «συνθήκης» μεταξύ έθνους και μονάρχου: Η «κυριαρχία» της Εθνοσυνέλευσης είναι εγκλωβισμένη στο σχήμα: ο βασιλιάς, ως φορέας της πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας, «παραχωρεί» («την ανάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος») -και «αυτοπεριορίζεται», ενώ το «Εθνος», διά της Συνελεύσεως των αντιπροσώπων του, απλώς συμπράττει στη διατύπωση του Συντάγματος. Και ωστόσο, σ' αυτά τα ασφυκτικά περιθώρια που της επιτρέπει η συγκυρία, η Εθνική Συνέλευση λειτούργησε:

(α) Ως «γέφυρα», για να πραγματοποιηθεί η δύσκολη μετάβαση από την απόλυτη μοναρχία στην εποχή των φιλελεύθερων και αντιπροσωπευτικών θεσμών της Συνταγματικής Μοναρχίας και να επιτευχθεί έτσι η επανασύνδεση με την πλούσια θεσμική παρακαταθήκη των εθνικών συνελεύσεων και των δημοκρατικών και φιλελεύθερων συνταγμάτων του αγώνα.

(β) Ως «δημόσιο βήμα», για να ακουστούν όλες οι απόψεις, τεκμηριωμένες και μη.

(δ) Ως καταλύτης, για να δημιουργηθεί μια πρόσκαιρη «εκεχειρία», μια επίφαση διαπαραταξιακής συναίνεσης, με προσωρινό συνεκτικό ιστό την ολοκλήρωση της «υψηλής αποστολής» της δημιουργίας Συντάγματος.

Η Α' Εθνική Συνέλευση ξεκίνησε βέβαια και κατέληξε μέσα σε ατμόσφαιρα λαϊκού ενθουσιασμού και πανηγυρικών τελετών, όμως η ιστορική διαδρομή της σφραγίστηκε από μεγάλες διακυμάνσεις και σοβαρές αντιφάσεις. Τα εκτενή πρακτικά των συζητήσεων της Εθνοσυνέλευσης έχουν να επιδείξουν και «μαύρες» σελίδες (και όχι μόνο κατά τις φορτισμένες συζητήσεις για τη διάκριση «αυτοχθόνων» και «ετεροχθόνων»), αλλά και συγκεκριμένες υπερβάσεις και εξάρσεις (όπως π.χ. τις στιγμές της αγόρευσης του Ι. Κωλέττη για τη Μεγάλη Ιδέα...).

Στη σχέση των πληρεξουσίων μπορεί να συνυπάρχουν και ο πόθος για την πολιτική ισότητα, αλλά και η επιλεκτική αντιμετώπιση Ελλήνων πολιτών.

Είναι η ίδια Συνέλευση που ψηφίζει το συντηρητικό Σύνταγμα του 1844, που εγκαθιδρύει το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, με ανώτατο άρχοντα, αλλά και ανώτατο όργανο του κράτους το μο-

Τα ανάκτορα και ο χώρος εμπρός από αυτά, την εποχή του Οθωνα

μια σημαντική ιστορική κατάκτηση για το νομικό-πολιτικό πολιτισμό μιας χώρας που μόλις είχε βγει από μια ζοφερή δεκαετία απόλυτης μοναρχίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στον πολιτικό λόγο των πληρεξουσίων της Εθνοσυνέλευσης:

(α) Η συχνή ιδεολογική χρήση - κατάχρηση της Ιστορίας μας και (β) η συστηματική αναφορά - επίκληση στα θεσμικά πρότυπα που μας παρέχουν τα «ευνομούμενα», «φωτισμένα» και «πολιτισμένα» έθνη της Ευρώπης.

Κρίνοντας την Εθνική Συνέλευση από τη σκοπιά του έργου της, θα πρέπει να μην την υπερτιμήσουμε, αλλά και να μην υποτιμήσουμε τη νομική και πολιτική σημασία που διαθέτει εξ ορισμού κάθε Σύνταγμα και συνεπώς κι αυτό του 1844, το οποίο,

Στο συντηρητικό Σύνταγμα ψηφίζεται ένας εκλογικός νόμος προωθημένος, ακόμα και για τα ευρωπαϊκά δεδομένα

νάρχη. Και ταυτόχρονα, έναν εκλογικό νόμο προωθημένο ακόμη και για τα ευρωπαϊκά δεδομένα.

Η ίδια Συνέλευση ψηφίζει το θεσμό της Γερουσίας με ισόβια μέλη, αλλά και το ακροτελεύτιο άρθρο 107, που αφιέρωνε το Σύνταγμα στον πατριωτισμό των Ελλήνων. Ψηφίζει την κατάργηση του Συμβουλίου της Επικρατείας, αλλά θεσπίζει την ελευθεροτυπία («Δεν θέλω άλλο τι», θα παρατηρήσει στη σχετική του αγόρευση ο πληρεξούσιος **Π. Χαλκιόπουλος**, «παρά τον τύπον ελεύθερον. Ολα αφαιρέσατέ τα, (...) τον Τύπον μόνο αφήσατέ με και αν όλη η τυραννία του κόσμου επικαθήσει επί της τύχης της Ελλάδος, θέλω δυνηθεί βεβαίως να την καταστρέψω ...».)

Πέρα από αυτή την εξιδανικευμένη εικόνα της ελευθεροτυπίας, είναι ενδιαφέρον να διαπιστώσει κάποιος την αμφίδρομη σχέση Συνέλευσης και Τύπου.

Οι εφημερίδες της εποχής (ο «Αιών», η «Αθηνά», η «Ελλάς», η «Ταχύπτερος Φήμη» κ.λπ.) δεν λειτουργούσαν μόνον ως όργανα πολιτικής παρέμβασης υπέρ συγκεκριμένων πολιτικών δυνάμεων και προσώπων στη Συνέλευση, αλλά κατάφεραν να αποδώσουν την ουσία και το χρώμα των συζητήσεων, προσδίδοντας έτσι την απαιτούμενη δημοσιότητα στις συνεδριάσεις του Σώματος και συνδεόντας τη Συνέλευση με το σφυγμό της καθημερινής ζωής.

Σε γενικές γραμμές, ο διάλογος που αναπτύχθηκε στη Συνέλευση υπήρξε αξιόλογος και χρήσιμος, διότι, παρά τις εντάσεις και τις εκτροπές, αποτελεί

όπως παρατηρεί ο **Αρ. Μάνεσης**, έδινε μια θέση στο λαό «εντός του κρατικού οργανισμού, διά της αναγνωρίσεως εις αυτόν πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων. Ενα Σύνταγμα που δεν κατάφερε να "αποφύγει" τη διείσδυση των φιλελεύθερων και δημοκρατικών αρχών».

Ανεξάρτητα πάντως από την ιστορική αξία και το ειδικό πολιτικό βάρος του θεσμικού έργου της Συνέλευσης και της συγκεκριμένης διαδρομής του Συντάγματος του 1844 (που ίσχυσε για 18 χρόνια, μέχρι τα 1862), εκείνο που αξίζει να προσέξουμε είναι οι δρόμοι μέσα από τους οποίους έφτασε στην τελική αποκρυστάλλωση των συνταγματικών θεσμών η Εθνοσυνέλευση.

Με ποιους τρόπους, «κώδικες» και διαδικασίες λειτούργησε η Α' Εθνική Συνέλευση ως «εργαστήριο» παραγωγής φιλελεύθερων ρυθμίσεων. Ως χώρος όπου σχεδόν κάθε μέρα, από το Νοέμβριο του 1843 έως το Μάρτιο του 1844, συντελέσθηκε το «θαύμα» της δημιουργίας ενός Συντάγματος, της διάπλασης του Δημόσιου και Ελληνικού Δημόσιου Δικαίου.

Η Α' Εθνική Συνέλευση, παρά τη βραχυκυκλωμένη εξουσία της και τις αντιφάσεις της, αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους στην οικοδόμηση του σύγχρονου δυτικότροπου συγκεντρωτικού συνταγματικού μας κράτους. Και παράλληλα: την πρώτη σημαντική ψηφίδα στο ιστορικό κεκτημένο της συλλογικής συνταγματικής συνείδησης και ιδεολογίας μας, το «προάγγελμα» της πολιτικής χειραφέτησης των Ελλήνων. ■

Ανδρέας Μεταξάς. Πρωθυπουργός, αμέσως μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτέμβρη. Η κυβέρνησή του είχε προορισμό τη σύγκληση της Εθνικής Συνέλευσης στην οποία θα ψηφιζόταν το Σύνταγμα

Το πολιτικό σκηνικό μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβριου

Του ΠΑΥΛΟΥ Β. ΠΕΤΡΙΔΗ
καθηγητή Πολιτικών Επιστημών στο Α.Π.Θ.

Οι πολιτικές και συνταγματικές εξελίξεις, μετά την επικράτηση του επαναστατικού κινήματος της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, υπήρξαν ραγδαίες και καθοριστικές. Σύμφωνα με τη μαρτυρία των ξένων πρεσβευτών, ο μονάρχης ταραγμένος τούς διεμήνυσε *«με ζωηράν συγκίνησιν: παρητήθην όλων των προνομίων μου. Δεν είμαι πλέον Βασιλεύς και εφ' όσον μου επέβαλον τους υπουργούς, Εθνικήν Συνέλευσιν, Σύνταγμα, εφ' όσον ο στρατός έπαυσε να με υπακούη, ώφειλον να διερωτηθώ αν έπρεπε να διατηρήσω το στέμμα ή να παραιτηθώ. Ως άνθρωπον η τελευταία αυτή απόφασις ήτο εκείνη η οποία θα με συνέφερε. Ως Βασιλεύς εσκέφθην την αναρχίαν, η οποία θα επηκολούθει αναποφεύκτως την παραίτησίν μου. Υπέκυψα εις τα γεγονότα...»*.

Ετσι, την επομένη της επικράτησης του κινήματος, ο **Οθωνας** έπαυσε την κυβέρνηση **Χρηστίδη**, διορίζοντας νέο υπουργικό συμβούλιο υπό τον Α. **Μεταξά**. Η νέα κυβέρνηση κατόρθωσε να περιφρουρήσει την τάξη, διενεργώντας, παράλληλα, εκλογές Εθνοσυνέλευσης με βάση τον ισχύοντα ακόμη νόμο «περί παρασταιών». Οι εκλογές δεν αμφισβητήθηκαν από καμία πλευρά και οι αναδειχθέντες 244 πληρεξούσιοι συγκρότησαν το κυρίαρχο Σώμα. Οι περισσότεροι από τους εξέχοντες πολιτικούς και στρατιωτικούς της επανάστασης επέτυχαν να εκλεγούν και, μεταξύ αυτών, οι **Κουντουριώτης**, **Μαυροκορδάτος**, **Κωλέττης**, **Κανάρης**, **Μεταξάς**, **Τρικούπης**, **Μαυρομιχάλης**, **Λόντος**, **Μακρυγιάννης**, **Ζαΐμης**, **Παλαμήδης**, **Σισίνης**, **Πετμεζάς**, **Νοταράς** κ.ά. Παρά την επίσπευση του συντακτικού έργου, οι έριδες ανάμεσα στους επώνυμους πληρεξούσιους δεν έλειψαν, με επακόλουθο την αντικατάσταση του Μεταξά από τον Κανάρη στις 12 Φεβρουαρίου 1844.

Πρωταγωνιστές της Α΄ εν Αθήναις Εθνοσυνέλευσης αναδείχτηκαν οι Μαυροκορδάτος και Κωλέττης, που με κάθε ευκαιρία ενέπλεκαν τους πρεσβευτές της Αγγλίας και της Γαλλίας στις συντακτικές διεργασίες. Οι παρασκηνιακές πρωτοβουλίες των δύο κυρίαρχων αυτών προσωπικοτήτων ανάγκασαν τον πληρεξούσιο **Ι. Δαμιανό** να τους εγκαλέσει δημοσία: *«...Προσεκλήθημεν, κύριοι, διά να συντάξωμεν το Σύνταγμα. Ολοι ενταύθα είμεθα πληρεξούσιοι, όλοι είμεθα ίσοι. Δεν είμεθα μικρότεροι από σας, δεν διαφέρομεν από σας, δεν είσθε ανώτεροι ημών. ...Εγκαταλείψατε, κύριοι, την εξουσίαν, εμβάτε εις τον χορόν μας, γενείτε ίσοι με ημάς, εάν είσθε αληθείς συνταγματικοί. Γενείτε οι ελάχιστοι ημών, διά να δώσετε το καλόν παράδειγμα»*.

Εν όψει της διεξαγωγής των πρώτων ελεύθερων βουλευτικών εκλογών, ο Οθωνας βολιδοσκόπησε τον Μαυροκορδάτο και τον Κωλέττη για το σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης, χωρίς να το επιτύχει, μετά την άρνηση του τελευταίου για λόγους προεκλογικής τακτικής. Τελικά, ο Μαυροκορδάτος σχημάτισε κυβέρνηση στις 30 Μαρτίου 1844, υποκαθιστάμενος, στη συνέχεια, από τον Κωλέττη, ο οποίος, στο μεταξύ, είχε προσεταιριστεί τον Οθωνα ανακτώντας την εμπιστοσύνη του: *«Εχω πάντα λόγον ίνα είμαι ευχαριστημένος από την προς με αφοσίωσιν του Κωλέττη. Και χαίρω ακόμη, διότι*

Ο αθηναϊκός Τύπος της εποχής του Οθωνα

αυτός ...σκέπτεται μόνον πώς να αποκτήση διά τον Θρόνον φίλους εξ' όλων των μερίδων, ώστε να θεμελιώση ούτος ισχυράν κυβέρνησιν».

Είναι πάντως γεγονός ότι οι αρνητικές εμπειρίες του πρόσφατου παρελθόντος δεν έπεισαν τον Οθωνα να αποδεχτεί ουσιαστικά και να εφαρμόσει το καινούργιο Σύνταγμα, παρά το συντηρητικό χαρακτήρα του. Αναμίχθηκε συχνά σε έργα διοικητικά, παρενέβαινε στις βουλευτικές εκλογές και κατέβαλλε προσπάθειες να προσεταιριστεί περισσότερη πολιτική εξουσία. Ετσι, οι αναδειχθείσες από το 1844 ώς το 1862 επτά Βουλές αποτέλεσαν «προϊόντα» βίας, τεχνασμάτων και νοθείας. Χαρακτηριστικές, εν προκειμένω, οι καταγγελίες του **Μιχ. Σχινά** στη Βουλή εις βάρος της γαλλόφιλης κυβέρνησης Κωλέττη, την επομένη των εκλογών του 1847: *«Μέσα διπλά, τριπλά, τετραπλά παραπείσεων, απειλών, υποσχέσεων ετίθεντο εν χρήσει ίνα συλλέξωσι την διεσπαρμένην και απολωλώσαν πλειοψηφίαν... Τις δύναται να αρνηθή τον περίπλουν των γαλλικών πλοίων προς συνάθροισιν των υπουργικών βουλευτών; Και η κυβέρνησις, η έχουσα ξενικής υποστηρίξεως χρείαν, δεν είναι εθνική, ουδέ της θελήσεως του λαού παραγόμενον...».*

Από τη θέσπιση του Συντάγματος (1844) μέχρι την έξωση του Οθωνα (1862), την εξουσία άσκησαν διαδοχικά οι ακόλουθες κυβερνήσεις: **Αλ. Μαυροκορδάτου** (Μάρτ. 1844), **Ι. Κωλέττη** (Αύγ. 1844), **Κ. Τζαβέλλα** (Σεπτ. 1847), **Γ. Κουντουριώτη** (Μάρτ. 1848), **Κ. Κανάρη** (Οκτ. 1848), **Α. Κριεζή** (Δεκ. 1849), **Αλ. Μαυροκορδάτου** (Μάιος 1854), **Δ. Βούλγαρη** (Σεπτ. 1855), **Α. Μιαούλη** (Νοέμβριο 1857), **Α. Κουντουριώτη** (Ιαν. 1862) και **Ι. Κολοκοτρώνη** (Μάιος 1862). Η πρώτη ολιγόμηνη «συνταγματική» κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, προτού αναλάβει ο Κωλέττης τον Αύγουστο 1844, ήταν άμεσα εξαρτημένη από το «αγγλικό κόμμα», ενώ οι μεταγενέστερες (Κωλέττη, Τζαβέλλα, Κουντουριώτη και Κανάρη) στηρίζονταν κυρίως στο «γαλλικό», που συχνά συνεργαζόταν και με το «ρωσικό κόμμα».

Οι κυβερνήσεις Κριεζή, Μιαούλη και Κολοκοτρώνη υπήρξαν καθαρά αυλικές, στο μέτρο που ο Οθωνας είχε σχεδόν σε μόνιμη βάση υποχείριους αρκετούς γερουσιαστές και νομάρχες, καθώς και τους περισσότερους βουλευτές και υπουργούς. Το πολιτικό κατεστημένο που κατείχε την εξουσία σ' αυτή την περίοδο, άσκησε την πολιτική του αυτονομημένο από το λαό, χωρίς την παραμικρή εκσυγχρονιστική διάθεση ή τάση. Στο διεθνές μέτωπο, ο Οθωνας εξακολουθούσε να ανησυχεί για το θρόνο του, φοβούμενος ενδεχόμενη πιθανή απομάκρυνσή του και λόγω των αντικρουόμενων ξένων συμφερόντων. Την παρακολούθηση των συνακόλουθων διαθέσεων των μεγάλων δυνάμεων απέναντι στο μονάρχη είχε επωμιστεί ο έμπιστός του **Γκ. Λ. φον Μάουρερ**: *«Η υμετέρα Β.Υ. διήλθεν πάλιν κατά το έτος τούτο ένα σκληρόν χρόνον. Το μέλλον της Ελλάδος εν τοσούτω κατέστη πάλιν ιώρα αιθριώτερον πως. Η Ρωσία διετέθη ευνοϊκώτερον και εις την Αγγλίαν η Βασίλισσα τουλάχιστον αυτή δεν θα εγκρίνη τον όλεθρον του Ελληνικού Θρόνου ...Η Αγγλία θέλει να δημιουργήση δευτέραν Πορτογαλλίαν εκ της Ελλά-*

Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας, από το 1844 μέχρι το 1869

δος ...Και ειδικώς από τινος χρόνου τίθεται εξ Αγγλίας το παν εδώ εις κίνησιν, ίνα δημιουργηθή μεταβολή συστήματος εις την Ελλάδα, ούτως ώστε η Ελλάς να επαναπέση εις τας χείρας της Αγγλίας...».

Παρά τη θαραλλέα, ωστόσο, στάση του Οθωνα στη διεθνή σκηνή, πριν αλλά και μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, οι παραβιάσεις του Συντάγματος στο εσωτερικό εξακολουθούσαν. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, η αγόρευση του **Γ. Ψύλλα**, ο οποίος «φωτογράφιζε» τις βασιλικές αυθαιρεσίες, στις 18 Μαρτίου 1852: *«Κατά τας παρελθούσας εκλογάς ο λαός δεν αφέθη ελεύθερος να εκφράση απόφασιν σύμφωνα με την πεποίθησιν του. Και διά τούτο, προ τινος καιρού, εγώ είπον ότι δεν βλέπω να κάθηνται εις τας υπουργικάς έδρας άνδρες της εμπιστοσύνης εμού, αλλά και του σημαντικοτέρου μέρους εκ του λαού. Παραίτησις είναι διά τους υπουργούς λέξις διαγεγραμμένη από το πολιτικόν λεξικόν μας».*

Οι πυκνές καταγγελίες μέσα στη Βουλή για την παραλυσία της κρατικής μηχανής γίνονταν όλο και πιο έντονες, καθώς προκύπτει και από σχετική αγόρευση του **Δ. Χρηστίδη** στα μέσα του 1861: *«Η ελευθερία του Τύπου ανεστάλη. Αλλεπάλληλοι κατασχέσεις κατέπαυσαν σχεδόν την κυκλοφορίαν των εφημερίδων ...Διελύθη η Βουλή. Και ποία Βουλή; Η Βουλή, ήτις και ως εκ των στοιχείων εξ ών συνέκειτο και ως εκ της εθνικής οδού, την οποίαν εβάδιζεν, εφάνη ότι είχεν υψηλήν αποστολήν. Εκεί όπου εφθάσαμεν σήμερον, η Κυβέρνησίς μας δεν είναι συνταγματική. Παρεβιάσθησαν συνειδήσεις, κατεπατήθησαν δικαιώματα, ενοθεύθησαν κάλπαι, εξετοπίσθηκαν επίσημοι άνδρες, ελογεύθησαν συμπολίται, έγιναν κακά πρωτοφανή ανήκουστα, με ένα λόγον ο νόμος έχασε πάσαν ισχύν, παν σέβας και ανέλαβε το κράτος αυτού η αυθαιρεσία».*

Ο Οθωνας κωλυσιεργούσε στην εφαρμογή του Συντάγματος, παρενέβαινε στις εκλογές και επιζητούσε περισσότερη πολιτική εξουσία

Ηταν ολοφάνερο ότι το Σύνταγμα του 1844 «ουδαμώς ετηρήθη». Η αθέτησή του από τον Οθωνα, κατά τον **Θεόδ. Δηλιγιάννη**, *«ήρχισεν από της ημέρας καθ' ην έγινεν το Σύνταγμα»*, ενώ *«η ασκουμένη κατά τας εκλογάς βία και η κατά την εξέλιξιν αυτών αυθαιρεσία διέφθειρε το αντιπροσωπευτικόν πολίτευμα των βουλευτών, ως επί το πολύ, χειροτονουμένων κυρίως παρά της κυβερνώσης φατρίας, ήτις πειθήνιον όργανον ούσα του Οθωνος, περιεφρόνει το λαϊκόν φρόνημα και παρείχε διά τούτο αφορμάς στάσεων και επαναστατικών κινημάτων και συνεχών κλονισμάτων αυτού του θρόνου»*. Υπό τις συνθήκες αυτές το αντιδυναστικό ρεύμα εντάθηκε, συμπαρασύροντας και την παραδοσιακή πολιτική ολιγαρχία στο ζητούμενο της αποπομπής της δυναστείας των Βιτελσμπαχ από την Ελλάδα.

Το μήνυμα της εκθρόνισης εκστόμισε ο Κανάρης στη Βουλή: *«Τα πράγματα της πολιτείας μας δεν στέκονται διόλου καλά, αφού κατηντήσαμεν να ερωτώμεν ο εις τον άλλον: Εχομεν Σύνταγμα ναι ή όχι; Διότι αν δεν έχωμεν, αι θέσεις τας οποίας κατέχομεν είναι περιττάι. Και αν έχωμεν, ό,τι γίνεται προ πολλού εις την πολιτείαν από μέρους της εξουσίας μάς λέγει ότι το Σύνταγμα παραβιάζεται. Ο Ελλην τοσούτον εκτιμά τας ελευθερίας του, ώστε "ελευθερία ή θάνατος" έγραφεν εις το μέσον η ιερά εκείνη σημαία της ανεξαρτησίας μας»*. Ακολούθησαν και άλλα αντιοθωνικά μηνύματα, ιδίως από την πλευρά του αντιπολιτευόμενου Τύπου της εποχής.

Ετσι, στις 10 Οκτωβρίου 1862, η αντιπολίτευση ενωμένη, όπως και το 1843, προχώρησε επαναστατικά στην κατάλυση της βασιλείας του Οθωνα. Η προσωρινή μεταβατική κυβέρνηση που ανέλαβε την εξουσία, με πρόεδρο τον **Βούλγαρη** και μέλη τους **Κανάρη** και **Ρούφο**, σε συνεργασία με τον **Επ. Δεληγεώργη**, απευθύνθηκε στον ελληνικό λαό με το ακόλουθο ιστορικό Ψήφισμα: *«Τα δεινά της πατρίδος έπαυσαν. Απασαι αι επαρχίαι και η πρωτεύουσα, συνενωθείσαι μετά του στρατού, έθεσαν τέρμα εις αυτά. Ως κοινή δε απόφασις του Ελληνικού Εθνους ολοκλήρου κηρύττεται και ψηφίζεται. Η βασιλεία του Οθωνος καταργείται. Η αντιβασιλεία της Αμαλίας καταργείται. ...Εθνική Συνταγματική Συνέλευσις καλείται αμέσως προς σύνταξιν της Πολιτείας και εκλογήν Ηγεμόνος...»*. ■

βιβλιογραφία

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π.Α.,
Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Αθήνα 1931.

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π.Α.,
«Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και η Συνταγματική Προσπάθεια του 1841», Ελληνικά, VIII (1935), σ. 247-267 και IX (1936), σ. 85-102.

ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ Δ.,
Καποδίστριας και Οθων, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα 1962

ΒΛΑΧΟΣ Ν.,
«Η Γένεσις του Αγγλικού, του Γαλλικού και του Ρωσικού Κόμματος εν Ελλάδι», Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, 19 (1939), σ. 25-44.

ΔΗΜΑΚΗΣ Ι.,
Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.

ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ Ν.,
«Περίοδος Συνταγματικής Μοναρχίας», Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, τομ ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 105-132.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ Ν.,
Ιστορικαί Αναμνήσεις, 2. τ., επιμ. Ο. Αγγέλου, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Τ.,
Ιστορία του Οθωνος, βασιλέως της Ελλάδος, 1832-1862, Αθήνα 1893.

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Δ.,
Ιωάννης Κωλέττης, Αθήνα 1890.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ,
Απομνημονεύματα, εισαγωγή-σχόλια Σ.Ι. Ασδραχά, εκδ. Α. Καραβία, Αθήνα χ.χ.

ΝΑΚΟΣ Γ.,
Το πολιτειακόν καθεστώς της Ελλάδος επί Οθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844, Θεσσαλονίκη 1974.

ΠΕΤΡΑΚΑΚΟΣ Δ.,
Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, 2ος τόμ. Αθήνα 1946.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Α.-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Α.,
«Περίοδος Βασιλείας του Οθωνος 1833-1862», Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, τομ. ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 8-105.

PETROPULOS J.A.,
Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο, 1833-1843, 2 τ., Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986.

ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ Τ.Ν.,
Η Μοναρχία εν Ελλάδι 1833-1843, Αθήνα 1932.
Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, κατά την Εθνικήν Συνέλευσιν, εκδ. υπό Α.Ζ. Μάμουκα, Αθήνα 1843.

ΠΟΥΛΟΣ Ι.Χ.,
«Η Επανάστασις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 επί τη βάσει των γαλλικών αρχείων», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, 11 (1956), σ. 223-260.
Πρακτικά της εν Αθήναις Τρίτης Σεπτεμβρίου Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, αναι. Ποντίκι, Αθήνα 1993.

ΡΑΓΚΑΒΗΣ Α.Ρ.,
Η Τρίτη Σεπτεμβρίου, Αθήνα (1843).

ΣΟΥΤΣΟΣ Α.,
Η μεταβολή της Τρίτης Σεπτεμβρίου, 2η έκδ. Αθήνα 1844.

ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Μ.,
Το πρώτον σχέδιον καταστατικής μεταρρυθμίσεως της Μοναρχίας του Οθωνος, Αθήνα 1968.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ Γ.Ν.,
Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, 1821-1897, Αθήνα 1897.

ΦΙΛΙΑΣ Β.,
Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα - Η νόθα αστικοποίηση, 1800-1864, εκδ. Σύγχρονα Κείμενα, Αθήνα 1974.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ Δ.,
Οθωνας, η Μοναρχία, εκδ. Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988.

ENGEL-JANOSI F.,
«Austria and the Beginnings of the Kingdom of Greece», Journal of Central European Affairs, I., Απρίλιος 1941, σ. 28-44, Ιούλιος 1941, σ. 208-223.

HEINZE A.C.,
Der Hellenische Nationalcongress zu Athen in den Jahren 1843 und 1844. Nach der Originalausgabe der Congressverhandlungen im Auszug bearbeitet und mit geschichtlichen Notizen, Actenstüchen u.s.w. begleitet, Λειψία 1845.

JELAVICH B.,
«Russia ant the Greek Revolution of 1843», Südost-europäische Arbeiten, αρ. 65, Μόναχο 1966.

KALTCHAS N.,
Introduction to the Constitutional History Of Modern Greece, Νέα Υόρκη 1940.

LENORMANT F.,
Le comte André Metaxa et le parti Napiste en Gréce, Παρίσι 1861.

PROKESCH-OSTEN A. VON (ο νεώτερος),
Aus dem Nachlasse des Grafen Prokesh-Osten. Briefwechsel mit Hern von Genz und Fürsten Metternich, 2 τ., Βιέννη 1881.

STRONG F.,
Greece as a Kingdom, or a statistical description of that country from the arrival of K. Otho in 1833 down to the present time, Λονδίνο 1842.

THOUVENEL L.,
La Gréce du roi Otho. Correspondance de M. Thouvenel avec sa famille et ses amis, Παρίσι 1890.

Το λάβαρο των επαναστατών της 3ης Σεπτεμβρίου 1843

... προς Ιστορικά

Αγαπητά «Ιστορικά»

Στο ένθετο αφιέρωμα της «Ελευθεροτυπίας» (13 Ιουλίου 2000) με τίτλο «Κύπρος-Ενωση. Η προδομένη άνοιξη» διάβασα μεταξύ άλλων το άρθρο του συνεργάτη σας Μακάριου Δρουσιώτη «Από την οργάνωση "Χ" στην ΕΟΚΑ». Στο κείμενο αυτό προσβάλλεται βάναυσα και συκοφαντείται, χωρίς αποδείξεις, χωρίς μαρτυρίες και κανενός είδους τεκμήρια, η μνήμη του πατέρα μου Εθναρχικού Συμβούλου Σάββα Λοΐζίδη.

Συγκεκριμένα, στη σελ. 19, ο συνεργάτης σας αναφέρει ότι ο Σάββας Λοΐζίδης «ζούσε στην Αθήνα και ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου» και ότι «κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε διασυνδέσεις με τους Γερμανούς». Οφείλω να υπενθυμίσω στον κ. Δρουσιώτη ορισμένα ιστορικά στοιχεία τα οποία ασφαλώς κατέχει -διότι είναι γνωστά σε όσους έχουν στοιχειωδώς ασχοληθεί με το Κυπριακό- αλλά σκόπιμα αποκρύπτει. Ο Σάββας Λοΐζίδης δεν ζούσε στην Αθήνα ως απλός δικηγόρος αλλά ως εξόριστος, διωγμένος από τις αγγλικές αποικιοκρατικές αρχές (μαζί με τον Θ. Τσαγγαρίδη και τον αρχηγό του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου, Βατυλιώτη) εξαιτίας της δραστήριας συμμετοχής του στο απελευθερωτικό κίνημα του '31. Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής ως δρ γερμανικού πανεπιστημίου με πολύ καλή γνώση της γερμανικής ποινικής νομοθεσίας, υπερασπίστηκε χωρίς καμιά αμοιβή Ελληνες αντιστασιακούς (όλων των πολιτικών παρατάξεων), οι οποίοι κατηγορούνταν για οπλοφορία και πράξεις δολιοφθοράς εναντίον του στρατού κατοχής. Τα στοιχεία αυτά, εκτός από τις μαρτυρίες των αντιστασιακών και τις υπάρχουσες δικογραφίες, καταθέτει ο ίδιος ο Σάββας Λοΐζίδης στην αυτοβιογραφία του «Ατυχη Κύπρος», 1980 (σελ. 47 και 48). Τα στοιχεία που αναφέρει ο Σ. Λοΐζίδης στο βιβλίο του τα γνωρίζει ο κ. Δρουσιώτης -αφού η «Ατυχη Κύπρος» περιλαμβάνεται στη βιβλιογραφία του- αλλά και πάλι ηθελημένα τα αγνοεί.

«Χιλιάδας Ελλήνων υπερησπίσθην εις Γερμανικά Στρατοδικεία» γράφει ο «διασυνδεόμενος με τους Γερμανούς» Σάββας Λοΐζίδης, «διακοσίων και πλέον πατριωτών έσωσα κυριολεκτικώς την ζωήν, είτε διά της διαδικασίας της μετατροπής της θανατικής ποινής αργότερον... Οφείλω να εξάρω τον πατριωτισμόν των Ελλήνων και το θάρρος των, ιδίως των Ελλήνων Αξιωματικών οι οποίοι με υπερηφάνειαν και αξιοπρέπειαν αντίκρυζαν τους Γερμανούς Στρατοδίκας και αψηφούσαν τον θάνατον». Εάν η προσωπική μαρτυρία του Σ.Λ. είναι κατά την γνώμη του κ. Δρουσιώτη ψευδής ή παραπλανητική, τότε γιατί δεν εμφανίσθηκε ούτε ένας αναγνώστης της Αντίστασης (αλλά και απόγονος ή συγγενής) για να την αμφισβητήσει ή να τη διαψεύσει; Γιατί μετά την απελευθέρωση κλήθηκαν αρκετοί να λογοδοτήσουν για συνεργασία με τον κατακτητή, αλλά τον Σ. Λοΐζίδη δεν τον έθιξε ποτέ κανείς; Ούτε καν οι Αγγλοι που είχαν κάθε λόγο να τον υπονομεύσουν;

Καλώ λοιπόν τον κ. Δρουσιώτη να αποδείξει δημόσια τους ισχυρισμούς του και να δηλώσει ποια είναι τα ακριβή τεκμήρια που έχει συλλέξει για τις «διασυνδέσεις» του Σ. Λοΐζίδη με τους κατακτητές. Εκτός και αν θεωρεί ως «διασύνδεση» το γεγονός ότι ένας εξόριστος Κύπριος αγωνιστής θεωρούσε τιμή του να υπερασπισθεί αφιλοκερδώς κάθε Ελληνα που αντιστεκόταν στο στρατό κατοχής. Οι δικογραφίες με τις υποθέσεις των αντιστασιακών που υπερασπίστηκε ο Σ.Λ. βρίσκονται στο γραφείο του και εάν ο κ. Δρουσιώτης αποφασίσει πράγματι να ασχοληθεί σοβαρά με την ιστορική έρευνα, η οικογένειά μου και εγώ τις θέτουμε στη διάθεσή του. Δεν έχει ωστόσο κανένα δικαίωμα να σπιλώνει τη μνήμη ενός πολιτικού άνδρα, γνωστού για το αγωνιστικό ήθος του. Απαιτείται ο κ. Δρουσιώτης εάν νομίζει ότι ανεύθυνα και ατιμωρητί μπορεί να ρίχνει λάσπη εναντίον δικαίων και αδίκων.

Νίκη Λοΐζίδη
Τακτική Καθηγήτρια
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Θέλω να διευκρινίσω ότι δεν έχω στοιχεία ότι ο Σάββας Λοΐζίδης υπήρξε πράκτορας ή συνεργάτης των Γερμανών, αλλά ότι είχε διασυνδέσεις μαζί τους. Επίσης, δεν έχω στοιχεία για οποιαδήποτε αντιστασιακή του πράξη. Αποδέχομαι ότι ως δικηγόρος έσωσε ζωές Ελλήνων πατριωτών, οι οποίοι ήταν κατηγορούμενοι σε γερμανικά στρατοδικεία. Δεν μπορώ, όμως, να δεχτώ ότι η απαλλαγή κατηγορουμένων από τα στρατοδικεία των ναζί μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με νομικά επιχειρήματα.

Οπως γράφει στην αυτοβιογραφία του ο Σάββας Λοΐζίδης, εκτός από Ελληνες πατριώτες υπερασπίστηκε στα γερμανικά στρατοδικεία και υποθέσεις «όπου Ελληνες μόνοι ή σε συνεργασίαν με Γερμανούς διέπραττον απάτας, υπεξαιρέσεις, κλοπάς κ.λπ., εξ ιδιοτελείας εις βάρος περιουσίας του Γερμανικού Στρατού» (σελ. 48). Ο Λοΐζίδης γράφει ακόμη ότι για τις ποινικές υποθέσεις δεν αρνείτο να πληρωθεί από τους πελάτες του είτε αυτοί ήταν Γερμανοί είτε ήταν Ελληνες και ότι το έκανε για να ζήσει την οικογένειά του.

Αυτή και μόνο η παραδοχή του Σάββα Λοΐζίδη, ότι δηλαδή αναγνώριζε τη δικαιοδοσία των γερμανικών στρατοδικείων για αξιόποινες πράξεις στην Ελλάδα, ότι αναλάμβανε να υπερασπιστεί ακόμη και Γερμανούς που κατηγορούνταν για ποινικές υποθέσεις και ότι προσαρμόστηκε στους διοικητικούς μηχανισμούς των κατακτητών, είναι αρκετή για να δικαιολογήσει την αναφορά που έγινε στο κείμενό μου ότι είχε διασυνδέσεις με τους Γερμανούς.

Οταν κατά τη διάρκεια της Κατοχής ένας στους τέσσερις Ελληνες πέθαινε από την πείνα και τις κακουχίες, ο Λοΐζίδης επέλεξε αυτόν τον τρόπο για να επιζήσει την οικογένειά του. Ηταν μια προσωπική του επιλογή. Εμείς οφείλουμε να κάνουμε το διαχωρισμό μεταξύ αυτών που έφτυσαν το κατοχικό καθεστώς και εκείνων που επέλεξαν να συνυπάρξουν μαζί του.

Πέραν αυτών που παραδέχεται ο ίδιος ο Λοΐζίδης, οι Αγγλοι διερευνούσαν το 1940 πληροφορίες για τη σχέση του με τη γερμανική προπαγάνδα. Συγκεκριμένα, στις 25 Φεβρουαρίου 1940 μεταδόθηκε από το ραδιοφωνικό σταθμό του Βερολίνου «Γράμμα από την Κύπρο», που έφερε την υπογραφή Σάββας Λοΐζίδης και το περιεχόμενό του ήταν προπαγανδιστικό υπέρ των Γερμανών. Την εποχή εκείνη υπήρχε όντως φιλογερμανικό κλίμα στην Κύπρο, προφανώς ως αντίδραση στα καταπιεστικά μέτρα των Αγγλων. Οι υπηρεσίες των Αγγλων ανακάλυψαν τότε στην Ελλάδα ένα μηχανισμό συλλογής ενημερωτικού υλικού από την Κύπρο, το οποίο αποστελλόταν στο Βερολίνο, τύχανε επεξεργασίας από το υπουργείο Προπαγάνδας και αξιοποιούνταν για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Σε αυτές τις δραστηριότητες φέρονταν αναμεμιγμένοι οι αδελφοί Σάββας και Σωκράτης Λοΐζίδης. Ολα τα στοιχεία είναι διαθέσιμα στο Βρετανικό Δημόσιο Αρχείο και όποιος ενδιαφέρεται μπορεί να ανατρέξει στον φάκελο CO 67/308/9 79193.

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ